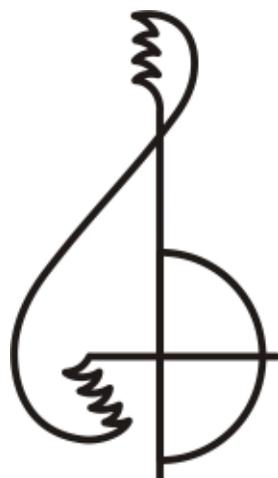

12
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,

Анатолий КУСПАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынафæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:

<i>КЪАДЗАТЫ</i> Станислав. Урс зиу. Ёмдзæвгæтæ	5
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> Изæтбег. Зынгхуыст бæллицтæ. Роман	15
<i>КЪУДУХТЫ</i> Марина. Табуйаг цæхæртæ. Ёмдзæвгæтæ	85
<i>КЦОЙТЫ</i> Астемыр. Дзæрæхы хæрæг. Ёцæг цау	89
<i>УАЛЫТЫ</i> Виктор. Фыдæлты уæзæг. Мысинæгтæ	96

ТÆЛМАЦТÆ

<i>ЗОЛОЙТЫ</i> Аркади. Немыцаг поэзийæ	101
--	-----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	105
---------------------	-----

УИДÆГТÆ

<i>ТУГЪАНТЫ</i> Махарбег. Дыгуры, Гагуаты, Цæргæсаты æмæ Астанты тыххæй таурæгътæ	112
---	-----

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

<i>ДЫГЪУЫЗТЫ</i> Тенгиз. Ёнæнцой дуджы бæлццон	118
--	-----

АРВИСТОН	128
----------	-----

«Мах дуг» 2011 азы ныммыхуыр кодта	138
------------------------------------	-----

КЪАДЗАТЫ Станислав

УРС ЗИУ

* * *

Мит хылы-мылытэй уары,
Фәлә сауфыст нәу уәддәр,
Уый цыфыддәр фыдгул – тарән –
Хоны урс зиумә дәу дәр.

Мит хылы-мылытэй уары,
Фәлә урсфыст у уәддәр.
Мит йә аләмәты буарәй
Зәхх кәны сыгъдәг, уәлдәр.

2010.18.01

МӘ «ХӘРЗГӘНДЖЫТӘН»

Урс хохәй – урс дур –
Сахуырстат сауәй:
Афтә «фырбуцәй» –
Зинты әгъдауәй.

Уе ‘нтыст – рәстәгмә,
Исдугмә – уе ‘лхынць:
Дур та фәстәмә
Равдисдзән йе ‘цәг.

Дурән уә сау куыст
Ма дзурәд «рухсаг» –
Ссәудзән йә ахуырст,
Разындзән урсәй.

Калдзән цәхәртә,
Райдзән йә зәрдә.

2011.01.07

КЪОСТА ЛАБÆЙЫ

Ныр уыцы рæстæг ниуы
Тъымы-тъымайау дард,
Куы уыд мæ удæн зиууон
Уæлтæмæны цъæх арт,
Ныр уыцы уысмтæй иуыл
Æз раттин иууыл цард...

2010.24.03

ДИССАГ

Дæ зæрдæйы артæй
Фысс цардæн йæ ном!
Мæлæт дæр нæ цардæй
Куы кæны цардхъом...

У æгæсты зиуæй
Мæлæтæн йæ цард –
Куы нал нæ уа иу дæр,
Мæлæт дæр уæд – мард!..

2011.10.08

ДИПТИХ

I

Цы зинтæ æмæ сихтæ
Нывæндынц афтæ цард:
Æркалынæввонг – мигътæ,
Æрцæвынæввонг – арв!

Цы куырой ма – мæ сæрæн?!
Цы тымыгъ ма – мæ удæн?!
Куы нал кæнын мæ сæрæн,
Мæ цард – уыраугæ-дудгæ.

Цы у уæддæр мæ азым?
Цы у уæддæр мæ аххос?

Ныр ацал-ауал азы
 Мæ уд куы 'ййафы сау хост.
 Кæм ис мæ фыдты уидаг?
 Кæй тæригъæдтæ фидын?..

2011.30.07

II

Мæ дард фыдæлтæй чи фæрæдыд афтæ,
 Сæ аххос цавæр уыди уагæр,
 Æмæ сæ фæдон ахæм зынты рафта,
 Æппындæр ма суæгъд уа зын равгæй?!

О иунæг стыр Хуыцау, кæнын дын табу,
 Мæныл фæуæд фыдæхы фиддон,
 Куыnnæ уа къахыр кæстæртæн сæ амонд,
 Куыд уа сæ къухы царды идон.

2010.27.12

* * *

Хуылыдз мит йæхи дæр нæ уарзы,
 Йæхи дæр æвыдæй нæ уадзы,
 Йæхи бынæй сау рухс куы суадзы,

Йæхи зынгыл ауадзы дон,
 Йæ райгуырды у уымæн кæрон.

2011.13.04

* * *

Куыд сахуыр ыстæм сайдыл!
 Куыnnæ уа дуне мæнг?!
 Уысмон хæзнаты пайда
 Куы фесæфта æууæнк.

Сæйрагдæр систы царды
 Æхца æмæ гуыбын,
 Нæ дуг кæрæф, мæнгардæн
 Нывæнды цины тын.

2008

* * *

Азмәләән нал и къяпшәджытәй,
 Азмәләән нал и хәйрәджытәй,
 Азмәләән нал и нә уплитәй,
 Азмәләән нал и нә къяупритәй...

Азмәләән нал ис,
 Амәләән нал ис.

2011

АБАЙТЫ ХАДЖУМАРӘН

Нәртон зарәгау акодта йә цард.
 Хәрзәджи хорзәй – зард –
 Уыдис, уыдис, бәргә!
 Әрвәрттывдау йә цард
 Куы атахтис нәргә.

Йә зәрдәйы зынг арт
 Йә зарджыты цәрдзән.
 Йә хъяләс, цыма арв,
 Әнусбонтәм нәрдзән.

2009

ТРИПТИХ ЭЛЬЗӘЙӘН

I

Цыма дә мәләтәй фәңцис мә цард дәр,
 Гъе, афтә ныр мәхимә дард дән,
 Куы нал мә хъяуы хуры рухс, йә арт дәр,
 Нә кәны зәрдәйы рис къяддәр.

Цыма дә мәләтәй мә цард дәр аскъуыд –
 Куы нал әндавы ницуал мән.
 Уәу-уау, мә зәрдәйы дәуимә цас хъяуд!
 Ныр алцыдәр – уәлдай мәнән.

II

Мæ сау-сауид уарди,
 Мæ урс-урсид цин,
 Æнæ дæу цæй цард и,
 Æнæ дæу цы и?!
 Цы тымыгъы азар,
 Цы æлгъысты сар?!
 Нæ ивгъуыды азæлд –
 Мæ амонд, мæ цард...

III

Дæ цыртдзæвæн мæ уды
 Уыраугæ куы у, дудгæ...
 Мæ зæрдæйы дæ сурæт –
 Фæлмæн фæззыгон хурау.

2009

СÆУУОН ÆРТÆХ

Табуйаг йæ сыгъдæг,
 Табуйаг йæ рухс,
 Цал цырагъы ссыгъта
 Арвæрдынтæй буц!

Райы, худы, хъазы
 Арвы уд мæ разы...

* * *

Хиды бынты донау
 Акалди мæ цард,
 Аргъауы кæронау
 Диссаг у йæ равг.

Алæмæты рухсæй
 Бафтаудзæн бæркад,
 Уды ирд æнустæн
 Ралæудзæн сæ рад...

Байрай, уæдæ, байрай,
Афоныл Мæлæт!
Цардæн ды – æрвайдæн
Бахынцыс æшпæт.

2011.23.03

* * *

Мæ уалдзæгæн йæ зæрдæ,
Мæ Хуыцауы лæвар,
Дæ цæстыты цæхæртæй
Ыссыгъд мæ уды арв.

Дæуæй куы нæ и растдæр,
Мæ табуйаг рæдыд.
Дæ зæлдаг рухс, дæ уарзтæй
Мæ фæззæг у рæвдыд.

Æз нал кæнын дызæрдэг –
Зæдбадæн у нæ Ир,
Кæм калыс ды цæхæртæ,
Дæу хуызæттæ кæм и!..

2011

* * *

Дæ цæстытæ куы судзой
Мæнгард дуджы мæнæн,
Куы мын кала дæ рудзынг
Мæйдар æхсæв тæмæн,

Уæйыгау уæд мæ тыхтæн
Нæ уызæни кæрон,
Цæргæсау уæд тæхдзынæн
Дæумæ æхсæв уа, бон.

2010.07.07

* * *

Куыд зæгъон рухсаг уарзтæн,
 Куы нæу мæ зæрдæ дур?!.
 Куыд зæгъон рухсаг уарзтæн,
 Куы у йæхæдæг хур?!.

Куыд зæгъон уарзтæн рухсаг,
 Куы мын у иу æнустæм?!.

2011.28.03

* * *

Бындайраг чызг, куыд галиу дæ –
 Æфхæрынмæ цæттæ.
 Изæрæй уа, сæумæ,
 Мæ уидæгтæ, мæ къалиутæ
 Куы ивæзынц дæумæ...

* * *

Агурын фæндаг дæуæй,
 Баххуыс мын кæн, цæй!

Агурын фæндаг дæуæй,
 Фæлæ ахæм фæндаг нæй...

ФЕДЕРИКО ЛОРКА

Æцæг поэзи уарзт у,
 Лæгдзинад у, сæрнывонд.
 Æнусбонтæм уый растад
 Дæ хъысмæты, дæ нывы.

ТÆХУДЫ

Куы фестид мæ зæрдæ
 Рæмудзæн æрмæг,
 Фыдæхæн йæ мæсыг
 Ысрæмудзин уæд!..

* * *

Уалдзæджы цъæх роны
Иу рæгъæд дыргъ зоны,
Уымæй нæй хæрзаддæр,
Раттин ыл мæ цард дæр.

* * *

Бастъæла мæ зæрдæ –
Тохмонц ыл фæтых!
Агуры тæрккъæвда,
Агуры тымыгъ.

ТÆППУДЫ ЦИН

Цы ныфс мæм разынд абон
Нæ карз хицауы разы –
Мæхинымæр ын загътон
Дыууæ хъæбæр ныхасы..

* * *

Ахæм æгъуыз цардæй
У æцæг мард буцдæр –
Удæгасæй мардæн
Ничи дзуры рухсаг...

* * *

Хъæуккагæй каумих дæр зынаргъ у,
Хъæуккагæй дойнаг дур дæр – хур.
О байрай, сабидуджы аргъау!
Цæуын дæм абон дæр зынггур.

ПОЭТ

Кæй ныхмæ кæнут зиу?!
Кæуыл æндзарут арт?!
Цæмæн æй хонут иу?
Йæ фарс куы хæцы Арв...

ФЫЦЦАГ ФЫДГÆНÆГ

*Преступник тот, кто различает
человека с землей.*

Хосе Марти

Нæ агъуыд бæстæ нал æфсæды зин-хуынтæй,
Фæлæ цы ссарæн ис фыдæхæй?
Фæишпæрд кодта адæймаджы ивгъуыдæй,
Фæишпæрд кодта адæймаджы зæххæй...

* * *

Нæ фыдæлтæм уыди ныхас:
«Рæстдзинад – дунейы тæраз»,
Фæлæ дзы бавдæлон æвишпайд
Æмæ дзы алцыдæр фæивддзаг.

* * *

Арвы цъæх куыд баивтай
Арахъы цъæхыл?!
Дзаг сыкъайæ афтиддæр
Ницы ис зæххыл.

ДИССАГ

Бæрзонд уæлæрвтæ сгарæм,
Нæхи уд та нæ арæм...

* * *

Мæ фыдгулæн ма знаг дæр ма уæд,
Уыдзæни уæд æнæрæз науæд!..

* * *

Нæ райгуырын хуыздæр уыдис æппæтæй.

А. Исаакян

Нæ райгуырын хуыздæр уыдис, бæргæ!
Фæлæ кæд райгуырдатæ, уæд та – ЦÆРГÆ!

* * *

Ленк кәны уәләмә
Миты размә зәхх,
Кувәндонау мәнә
Дун-дуне – дзәбәх.

Арв цәуы дәләмә
Сабыргай, сындәг.
Митуарды уәлтәмән
Арфәйәу – сыгьдәг.

Уый – Хуыцауы арфә,
Уый – уәләрвты рухс.
Ехх, кәд уыдзән афтә
Царды зәрдә урс?!

2010

ЗЫНГХУЫСТ БÆЛЛИЦТÆ

Сæргæндтæ романы дыккаг чиныгæй

* * *

Мæ

уазал афтид уаты къæсарæй æфсармы-тæгæнгæ æрбахызт æвддæс-æстдæсаздыд хæрзаив чызг, æмæ мæ фæллад уæнгты цыдæр хъарм уылæн анхъæвзта, мæ туг-дадзинты зыр-зыргæнгæ ацыд, æмæ æнахуыр рæсугъд бæстæйы фестадтæн. Мæ зæрдæ бæлоны бумбулийæ фæфæлмæндæр, æмæ мæ æрфæндыд, дунемæ чи никуы 'рцыд, ахæм хорздзинæдтæ саразын æмæ мæ уазæджы истæмæй дисы бафтауын, цæмæй мыл йæ цæст æрæвæра, æмæ йæ мæнæй йæ къах макæдæмуал ахæсса. Дуары цур къæмдзæстыгæй лæууы æмæ хатыркурæгау куы мæнмæ æрбакæсы, куы, кæимæ æрбацыд, уыдонмæ. Мæнæй у зына-нæзына ныллæгдæр. Йæ тымбыл зæрдæисгæ цæсгом – урс, æрмæст йæ рустæ уазалæй фæсырхбын сты, æмæ афтæ зыны, цыма дзы туг æмæ æхсыр иумæ хъазынц. Йæ дзыккутæ æмæ йе 'рфугытæ – сау. Йæ худ æмæ йæ пълтойы 'фцæггот – сыбираг урс сæлавыры цармæй конд. Йæ фæлмæн цæстæнгасæй уыйбæрц тавиц ивылы, цыма адæймагыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцы æмæ йæ йæхи-мидаг йæ хъæбысы рæвдауы. Цæмæндæр мын мæ зæрдыл лæууын кæны ирон фырымд чындзыты, æмæ мæм афтæ кæсы,

цыма йæ Витя æмæ йе суинаг цардæмбал мæнæн æрбакодтой. Уæвгæ йын цæй суинаг цардæмбал у? Цалдæр хатты йæм æрбацыды æмæ дзы иу æхсæв ралыгъди, мæ уаты фæмидæг ис æмæ дæгъæл гуыдыры фæзылдта, йæ дзаумæттæ феппæрста æмæ мæ фарсмæ хъæццулы бын абырыди. Æз мæ чиныг иуварс æрæвæрдтон æмæ йæм цымыдисæй бакастæн. Витя мæ дуар тымбылкъухæй ныххоста æмæ йæм æртхъирангæнæджы хъæлæсæй æрбадзырдта:

– Дашæ, ма мæ мæсты кæ, æддæмæ рацу!

– Ауай уырдыгæй: ницæмæн мæ хъæуыс! – йæ былтæ йыл акъуырдатта чызг æмæ мын лæгъстæ кæнынмæ фæци:

– Æз дæ бирæ уарзын, Ирбег, æмæ мæ дæ гуымиры ‘рдхорды цæсты ма бафтау. Ардæм дæу тыххæй æрбацæуын, æндæр æй афонмæ ныууагътаин. Загъд дæр барæй ракъахтон. Дæумæ æрбалидзынæн æфсон агуырдаттон...

– Ирбег, дуар байгом кæ æмæ йæ рарвит, науæд дæм фæхæрам уыдзынæн. – Витяйæн йæ хъæлæс дзæвгар фæныллæгдæр, йе ‘ртхъиран мыртæ дæр фæлæмæгъдæр сты, фæлæ уæддæр дуаргæсы батыхсын кодта, æмæ мæм йæ хъуыр-хъуыр æрбайхъуыст:

– Лæппутæ, адæм фæллад сты, æмæ сæ фынæй кæнын баудзут! Уымæй уæлдай дæм æфсарм ма уæд!

Мæ рæстдзинад бамбарын кæныны охыл мæ дзых схæлиу кодтон, фæлæ мын æй Дашæ ахгæдта. Дыууæ арты ‘хсæн бахаудтæн, ноджы ма мыл зæронд усы зæрдæ дæр фæхудти, æмæ, ме ‘нахъинон уавæрæй куыд фервæзон, ууыл тæрхæттæ кæнын.

– Де ‘нæрхъуыды мийæ мæ мæ хæлары раз цы бынаты сæвæрдтай, уый æмбарыс? – уайдзæфгæнæгау сабырæй фæрсын мæ уазæджы æмæ йыл мæхи атигъ кæнынмæ хъавын, фæлæ йæ фидар къухтæй фервæзын мæ бон нæу, хъаруыи фæрцы архайын та мæ зæрдæ нæ комы.

– Не ‘мбарын, уымæн æмæ дын хæларæн нæ бæззы. Уый ныртæккæ дæ бынаты куы уайд, уæд цинай амæлид. Дæ сæрыстырдзинадыл дын нытту кæнид æмæ дыл былысчъилай фæхудид, ды та йын йæ намыс хъахъхъæныс, – тæргайхуызæй дзуры чызг æмæ æнæрхъæцæй æнхъæлмæ кæсы, ме ‘ргом æм кæд аздахдзынæн, уымæ. Мæ хуызæн хиуылхæст нæлгоймагыл никуы сæмбæлд, æвæццæгæн, æмæ йæ ахсæв мæ уаты кæй нæ ныууаддзынæн, ууыл кæронмæ не ‘ууæнды. Йæ цъæх цæстытæй мæм худы, фæлæ сæ мидкатай нæ сæфы.

– Раст мæ нæ бамбæрстай. Æз Витяйы намыс нæ хъахъхъæнын, фæлæ – мæхи æфсарм. Райсом мын хъуамæ мæ чъизи ми мæ цæстмæ ма бадара, æмæ мæ цæсгом ма фæсырх уа.

– Чъизи ми... æфсарм... сырх цæсгом... Уый хуырым гал у æмæ ахæм хабæрттæн ницы ‘мбары.

– Æз та цы уыздынæн, уымæй дæлдæр куы ‘рхауон, уæд?

Мæ цæхгæр фарстæн мæ фæнды ‘ргом дзуапп райсын æмæ нæ ныхас ууыл ахицæн кæнын, фæлæ мæм Дашæ нæ хъусы. Мæнмæ згъоргæйæ йæ сæры цы зонд ныффидар и, уымæй фервæзын йæ фæсонæрхæджы дæр нæй.

– Мæнай афтæ, дæ зæрдæмæ цæуын, æмæ фæрæдыдтæн, – дзуры фæсмонгæнæджы хъалæсæй æмæ фæстаг фæлварæнтæ кæны мæ фæнд айвыны тыххæй. Мæ къухтæ мын куы йæ риутыл авæры, куы мын сæ йæ цармыдзаг буарыл дæлæмæ æрхæссы.

«Сылгоймæгтæ куыд æмхуызон сты, уый диссаг у, æвæдза», – хъуыды кæнын мæхинымæр. Куы мæм фæхæрам уа, уымæй тæрсын æмæ йын йæ бур дзыккутæ рæвдауын, йæ цæнгтæ йын сæрфын æмæ йæ сабыртæ кæнын:

– Нæ фæрæдыдтæ. Мæ зæрдæмæ æцæгдæр цæуыс.

– Уæдæ мæ уыцы æнæхсæсты хъæбысмæ цæмæн æппарыс? Куы дæ æрцахсон, уымæй тæрсыс? Ма тæрс. Нæ рæстаг иумæ ахсызгонæй арвитæм, æндæр мæ дæуæй ницы хъæуы. Куы мæ схъыг уай, уæд мæхæдæг ацæудзынæн.

Мæ рæстдзинад бамбарын æй кæй нæ фæнды, æмæ нæ ныхас кæрæдзиуыл кæй нæ бады, уый мын хъыг у, æмæ дзы мæхимидæг тыхсын. Уымæн та йæ зæрдæ æндæр сагъæстæ æвдæрзынц. Дæхицæн бæллиццаг æнхъалæй иу лæппуйæ иннæмæ ралидз, æмæ сæ дыууæйы ‘хсæн къæмдзæстыгæй баззай, дæ дзаумæттæ цингæнгæйæ ралас æмæ дын сæ фæстæмæ агадæй де уæлæ скæнын бахъæуæд. Чызгæн ма уымæй хъыгдæр цы уа, йæ хиуарзондзинад ма йын уымæй тынгдæр цы бафхæра? Цæмæй йыл Витя йæ сæт ма фæкала æмæ дзы æнæрвæссонхуызæй ма спайда кæна, уый тыххæй цæуылфæнды дæр разы у, æмæ йæхиуыл нæ ауæрдъ. Куыд йæ бон у, афтæ мæ зæрдæ балхæныныл архайы.

– Цы лæгъз буар мын и, уымæ ма ‘рбакæс. Гъер ма дæ амæй хуыздæр цы хъæуы? Раст ма зæгъ, æппындæр дæм ницы ‘нкъарæнтæ гуырын кæны? – Дзургæ-дзурын хъæццул иуварс айста, цыма йын улæфт нал фаг кæны, уыйау æмæ та мын мæ къухтæ йæ дымст риутæм нылхъывта. – Кæд къодах нæ дæ,

уæд дæ лæгдзинад равдис. Фенамонд уæвынæй мын ма тæрс: æнæвнæлд чызг нæ дæн...

– Мæнмæ кæй æрбацыдтæ, уый æхсæвгæс зоны, æмæ дзы худинаг у, – йе ‘фсармыл сахадыны тыххæй дæлдонгæнæгау лæбурын фæстаг хъæмпыхалмæ, фæлæ уый нæ сæтты.

– Зæронд гацца у æмæ йæ лыстæны ныссæйæд! Æрыгонæй фылдæр чи фæродтæм цауы, уыдон та нын æгъдауæвæрджытæ свæййынц!

– Сабырдæр дзур, науæд дæ фехъусдзæн æмæ дæ фæддæдуар кæндзæн.

– Ды мыл кæй не ‘рвæссыс, уымæй мын зындæр уыздæн йæ тард? – хъæрзæгау мæ бафарста æмæ йæхиуыл афтæ зынай схæцыди, цыма йе уæхсчытыл уæззау уаргъ систа, æмæ та ды-выдон арты ‘хсæн бахаудтæн. Гъер мæхицæй зæды къалиу цы аразын? Цæмæ мыл хъуамæ фæхуда Витяйы зæрдæ? Йæ уарзони йын тыххæй байстон? Нагъ. Уæдæ дзы цы ‘фсармы кæнын?

«Хиуыл хæцынæй хуыздæр ницы ис, Ирбег. Адæймаг йæхиуыл куы фæтых уа, уæд уымæй стырдæр уæлахиз нæй», – мæ хъустыл уайы Аминæты сабыр хъæлæс. Мæ къух Дашæйы фæсонтæм байвæзтон, фæлæ йæ уайтагъд фæстæмæ аскъæфтон.

– Хуыцауæй дæ бауырнæд, æрвæссын дыл, фæлæ Витяйыл гадзрахатæй рацауын мæ бон нæу. Ацы стыр горæты мæм уымæй хуыздæр зæрдæ ничи дары, – дзурын мæхи растгæнæгау.

– Æз та?.. – фæрсы мæ тæргайхуызæй æмæ йæ дзаумæттæ зивæггæнгæ йе уæлæ каны.

– Сылгоймагыл дуарæй къæсæрма дæр æууæнк нæй. Йе ‘нкъарæнтæ уалдзыгон дымгæйæ мæнгæфсондæр сты. Кæд ын кæцырдæм феккуырсыздысты, уый йæхæдæг дæр нæ зоны..

Мæ уазæг мæм уайдзæфгæнæджы каст æрбакодта, æмæ, ме ‘нæхъæугæ уæздандзинадимæ мæхи цы бæрзæндмæ систон, уырдыгæй рахаудтæн. Фæсмон æмæ мын тæригъæд мæ зæрдæ уацары райстой. Æрфандыд мæ Дашæйы хъуырыл атыхсын æмæ дзы хатыр ракурын, фæлæ мын мæ лæмæгъдзинад раст куына бамбара æмæ та мын йæхи ногæй хъарын куы райдайа, уымæй фæтарстæн æмæ мæхиуыл ныххæцыдтæн. Цалынмæ тыргъмæ нæ ахызт, æмæ мæм дзæвгар рæстæджы фæстæ ме ‘рдхорды дуары хъæр не ‘рбайхъуыст, уæдмæ не ‘рсабыр дæн.

Уыцы ныв мæ цæстыты раз цалдæр уысмы йеддæмæ нæ бафæстиат и. Мæ фæлгæнæны арвæрттивдау фæвзæрди æмæ

цæстыфæныктыуылдмæ æрбайсæфти, фæлæ мæ сæрымагъзæй нæ фæхицæн и. Кæд дæ йæ хъуырыл атыхсын афтæ тынг нæ фæндыди, мыййаг, æмæ Витяйы фæстæ æфсонæн бамбæхстæ? Дæ зæрдæйы рæбинаг хал дын куы фæцагайдтаид, уæд йемæ дæхи ‘ндæрхуызон дардтаис. Уæдæ ма, мæнæ дæ уатмæ кæй æрбахуыдтой, уыцы ‘хсинæг йæ уарзон уайд æмæ дæм дзы ‘хсæвыцæстæй æрбалидзид, цымæ йæм уый дæр фæстæмæ афтæ æнцонæй арвитис. Куыnnæ, куыnnæ. Де ‘фсармыл хъуыды дæр нал акæнис. Ды æнæ уарзгæйæ дæ хиуылхæст æмæ уæззаузонд, рæсугъд сылгоймаджы куы ауыныс, уæд та сойыфыхæй рогадæр свæййис. Гъер кæд сылваз нæ дæ, уæд æм дæ мидбылты цы худыс? Афтæмæй йæ зæрдæмæ тынгдæр фæцауынмæ хъавыс? Æви, Дашæимæ кæй нæ фæрæдыдтæ, ууыл цин кæныс? Се ‘хсæн цы бирæ быдыртæ ис! Хуыцау алы хъуыддаг дæр рæстырдæм аразы, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæгъынц.

– Сур фæдæ æви де ‘взаг аныхъуырдагтай? – мæ хъуыдытæ мын фæсырдта Дашæ. Ахæм хуыз æвдисы, цыма мæм æрмæстдæр хæлары зæрдæ дары, цыма ‘ндæрæхсæв мæ уатмæ æрмæстдæр Витяйы мæстæй марыны тыххæй æрбацыд æмæ мæ цуры йæ дзабыртæ дæр нæ раласта, Витяимæ та цыма рагæй цæры, æмæ се ‘хсæн зулдзыхы ныхас дæр никуы рауад, уыйау ыл хионы бустæ кæны:

– Ай мæнæ рæсугъд чызгыл йæ цæст æрæвæрдта æмæ йæ алыварс æппындæр никæйуал уыны, къуырмагаркау йæ мидзарæгæй дарддæр ницыуал хъусы, фæлæ дæуыл та цы ‘рцыди? Дæ дзых цы ныххуыдтай? Байгом æй кæн æмæ исты зæгъ. Ам лæууæм æви дæумæ цæуæм?

– Кæдæм ма цæут? Уæхи ‘рфистæг кæнут, æмæ цай бацымæм. Æз дæр кæд сымах фæрцы истæй хъæстæ фæуаин.

– Куы дæ, зæгъын, бахъыгдарæм, æмæ дæ чиныг æнæ кастæй куы баззайа... – сусæг æлхыскъ мæ кæны Дашæ, æмæ йæ цæсгоммæ барон мидбылхудт æвналы.

– Ам цæргæйæ куы баззайат, уæддæр мæ ницы бахъыгдардзыстут.

– Нæ дыууæ Витя дæр?

Йæ гæдывад худтæй йæ цæсгом барухс и, æмæ æз дæр мæ был фесчыл кодтон.

– Фыркъа ног дуармæ куы ныджджих уа, уый каст æм цы кæныс? Базонгæ ут. Йæ ном хуыйны... Уæвгæ йæ йæхæдæг

зæгъæд... Уæд та дæ йæ удхæссæг уыны æмæ йæ демæ зонгæ кæнын нæ фæнды..

Чызг йæ мидбылты бахудти, æмæ йæ цæсгом бынтон срæсугъд и. Æппæтæй тынгдæр мæ фæнды йæ урс къухыл андзæвын æмæ мæ зæрдæмæ ныфсы ‘ртах бауадзын. Йæ къух мæм куы ратта, уæд уым диссагæй ницы уыдзæн. Иу бавнæлд ын йæ размæ кæй ницы хæс сæвæрдзæн, стæй мæнæн дæр кæй ницы бар ратдзæн, уый æмбарын, фæлæ мæм уæддæр афтæ кæсы, цыма нæ уыцы бавнæлд кæрæдзимæ фæхæстæгдæр кæндзæн. Хорз фадат мын фæци, æмæ йæм бауадтæн, йæ къух ын хъарм кæныны ‘фсон мæ армытæпæнты ‘хсæн дарын æмæ йын разæнгардæй мæхи амонын:

– Ирбег.

– Ланæ.

– Лань, – сфæзмыдтон æй тавицгæнгæйæ. – Дæ ном дыл диссаджы дзæбæх фидауы. Хъуазы хуызæн æвæлмас кæй уыдзынæ, уый дæ номæвæрæг кæцæй базыдта?

– Кæлæнгæнæг уыди, – мæ зæрдæлхæнæн ныхасы уаг мын дарддæр ахæццæ кодта чызг, цыма ‘мзæл зарæг заргæйæ иумæйаг æвзаг ссардтам, уыйау, æмæ йæ сау цæстытæ æнахуыр æрттывд фæкодтой.

– Мæ хуызæн дзæбæх ирон лæппуйыл куы сæмбæлай, уæд æм хъуамæ цы зæрдæ дарай, уый тыххæй дын ницы загъта?

Чызг Дашæмæ аивæй бакасти, цæмæй йыл мæ къæйных фарстæй мацы къæм абада, æмæ йæ цæсты ма бафта, уый тыххæй, æвæццæгæн, æмæ йæ сæр «нæ», зæгъгæ, батылдта, стæй йæ къух æвæндонæй айста. Уыцы мæлгъæвзаг змæлдæй мын мæ зæрдæйы чысыл ныфс бауагъта, æмæ та цыдæр хъарм уылæн мæ буарыл ахæлиу и. Мæ зæнгты рывт ацыди, æмæ ме уæнгты фæллад æрбайсæфти. Раздæрау та мæ æрфæндыди уæлæрвты тæхын. Ахæм уавæры вæййын, мæ цин мæ риуы куы нал фæцæуы, уæд. Мæ цин та мæ риуы нал фæцæуы æрмæстдæр рæсугъд сылгоймаджы фенгæйæ, уымæн æмæ мæ Хуыцау дæр уый у, мæ дин дæр.

– Цæй æнæмбаргæ дæ, цæй? Уазæджы йæ фæсдуар уыйбæрц чи дары? Мидæмæ йæ æрбахон, йæ дзаумæттæ раласынмæ йæм фæкæс æмæ йæ стъолы фарсмæ æрбадын кæ. Сывæллонау дын алцыдæр амонын хъæуы. Уæвгæ, сылгоймаджы таласхъуаг зæрдæ балхæныны фаг хъару кæмæ нæй, уыцы æнæфæнд кавказагæй

цы домын? – йæ монцтæй дзаг буары дойны йын кæй не суагътон, уый та мын мæ цæстмæ бадардта Дашæ, æмæ уазæгæн ме ‘хсызгондзинад равдисыны тыххæй мæ хъалæсыдзаг ныххудтæн, стæй йын йæ ныстуан æххæст кæнынмæ фæдæн.

Зæрдæ йæхимæ кæй райсы, уымæн йæ дарæс дæр мæлæты адджын свæййы. Йæ пълалтойы цæппæртæ мингай пълалтоты цæппæртæй æппындæр ницæмæй хицæн кæнынц, фæлæ мæныл иннæтæй хъауджыдæр афтæ тынг ахадынц, цыма табугонд сты, æмæ сæ куы рафтауон, уæд зæххон дзæнæтмæ бахаудзынæн. Мæ тых-мæ бонæй сыл архайын, фæлæ йæ хъарм комулæфт мæ цæсгомыл амбæлы, мæ хъуыдытæ мын йæхимæ здахы, æмæ мæ къухтæ мæ коммæ нæ кæсынц. Мæнмæ гæсгæ, цæппæрты хицау дæр мæнæй æдыхстдæр нæу. Æгæр хæстæг лæуд æм фæдæн, æфсæрмай йæхицæн бынат нæ ары, æмæ цалдæр æгънæгыл нæ бон нæ цæуы. Æрæджиау сæ рафтыдтам. Ланæ йæ пълалто феппæрста, урс хъуырбæттæн ын йæ дысы атъыста æмæ уæнпрогæй Дашæмæ бауади. Æз пълалто мæ риумæ æлхъивгæйæ шифанеры дуар байтыгътон æмæ сæццæйæ аздадтæн. Рагъæныл мæ дынджыр зæронд макъинтош ауыгъдæй лæууы æмæ мæм æнæуынондзинад æвзæрын кæны мæ мæгуырздинадмæ, мæ фыдыфсымæрмæ, мæ цагъайраг куыстмæ. Ланæмæ мæм цы рæсугъд æнкъарæнтæ фæзынд, уыдон куыд тæссонд сты, уый æмбарын, йе ‘взонг зæрдæйæ мæ цыфæнды тынг куы бауарза, уæддæр нæ ахастдзинæдтæн фидæн кæй нæ уызæн, ууыл гуырысхо нæ кæнын æмæ тыхстæй мæлын. Афтæ мæм кæсы, цыма мæ ницæйаг цардæн йæ цæсгом мæнæ ацы пълалсæрфæн хæррæгъ у, фæлæ, цæмæдæр гæсгæ, хæссы йе ‘рымысæджи мыггаг – Макинтош. Кæм и, уым дæлдæр ныххауæд мæ тæригъæдæй! Цыма йæ мæ фыддæрагæн æрхъуыды кодта, цæмæй йæ резинæ плащæй мæн ингæнмæ батæра. Уæвгæ, æз æнæбон кæй дæн, Азæмæт та – бынты-быны чъынды, уым шотландиаг химик цы азымджын у? Уый йын йæ хъуымац къæвдайæ хи хъахъхъæныны тыххæй сарæзта, мæ фыдыфсымæр та мын æй зымæгæн йæ тæккæ хъызты дарынмæ радта. Цыма мæ мæстæй мары, уыйау алырдыгæй æрзæбултæ æмæ мыл йæ лæбырд хуыдыхæлдтытæй худы. Ме уалæ йæ куы скæнын, уæд мын лæппуты ‘лхысчъытæй фервæзæннал вæййы. Ноджы кæрæдзимæ ахæм хъалæсы уагæй фæдзурынц, цыма сæ рæзты ‘лгъаг уаллон фæцæйбыры, æмæ ма йыл æрмæстдæр къахæй ныллæууын фæхъæуы.

– Кәсут-ма йәм, кәсут, цы тынг аив у.
 – Әмә йә хәрзконд уәнгтыл куыд дзәбәх бады, уый та, раст ын әй цыма йәхиуыл бахуыдтой.

– Онегин у әмә Онегин. Пушкин әй куы фенид, уәд зәггид: «Как денди лондонский одет».

– Ахәм диссаджы плащ кәм бахуыйын кодта, цыма?

– Парижы хуыздәр салоны, әндәр кәм.

– Нә, ма хәлар, нә. Глазгойә йә әрбаласта.

– Ацы плащтә хуыйынц әрмәстдәр Мадагаскары. Әз дәр дзы Антананаривуы сәйраг дуканийы мәхицән иу балхәнынмә хъавыдтән, фәлә мын әхца не сфаг и, әмә ныр Ирбегмә хәләг кәнын.

Ма хорз зәрдаёйыл куы вәйын, уәд әз дәр хъазын бирә уарзын, фәлә ныртәккә ма маст ма риуы цәджджинагау фыцы, әмә ацы ныхәстә мысгәйә бахудынырдәм ма был дәр не змәлы. Фәнды ма ма фыдыфсымәры зынаргъ ләвар райсын әмә йын әй йә сәрыл фәхойын, ма къәхты бын әй нысәндын әмә дзы ме ‘ппәт мәстытә дәр райсын, ма райгуырән бонәй фәстәмә ме уәлә хуызәнән дарәс кәй нәма уыди, уый тыххәй. Нә, Ланәйы цәсты ма цы бафтон, әндәр рассәнд-бассәндәй ницы рамбулдзынән. Хорз, әмә Дашәмә батагъд кодта. Ма цуры ма иучысыл куы афәстиат уыдаид, уәд әй фәдтаид, әмә йә зәрдаә схастайд. Йәхи пьалто цы дзәбәх тәф кәны! Мәнән та йә цыма исчи бырәттәй фелвәста. Ахәм дыууә дзаумайән иумә әвәрән куыд и? «Сә хицәуттән та иумә уәвән и?» – фелхыскъ ма кодта ма мидхәләс, әмә ма зәрдаә бауазал и. Макъинтош рагъәнәй әрәппәрстон әмә йә ма къахәй рәбынмә бассыдтон, йә бынаты йын Ланәйы пьалто сауыгътон, әмә тасәфтауәг хъуыды ма сәрымагъзы электрон тыхау атахти: «Ныр ацы чызгмә бәллыс, фәлә дә иуафон де ‘нәуынон плащау былысчылтәгәнгә йә къахәй зәрөнд хәррагътәм куы бассона, уәд та? Рагацау мәхи цы тәрсын кәнын, цыма? Нырма никуы – бәхы хуыррытт, никуы – ехсы къәрцц. Уәд та мыл нә барвәссыд». Дуар ахгәдтон әмә мәхи әрсабыр кәныныл архайын. Нырма ныр бафиппайдтон, Дашә хәринагтә әмә нозтытә йә сау сәрак хызынәй стьолмә куыд исы, уый әмә дзы ныфсәрмы дән.

– Витя, кәд дә зәрды исты уыди, уәд мын әй рагацау ма хъусы бацагътаис, әмә әз уе ‘рбацыдмә фынг әрцәттә кодтаин.

Гьер ма сылгоймагты раз цы бынаты сәвәрдтай? – бустәхуы-
зәй дзурын ме ‘мбалма.

– Әз ма сәрән ницы зонын. Дашә у амидингәнәг, – әбәрәг
дзуапп мын дәтты Витя әмә йе уәхсчытыл схәц-схәц кәны,
ома, ам цы цәуы, уымән әз дәр дәуәй уәлдай ницы ‘мбарын.

– Әппындәр ма мацәуыл тыхсут. Уә рад дәр әрцәудзән, –
әмбәхст әртхьирәнимә загъта Дашә әмә Витямә йе ‘ргом аз-
дәхта. – Цәут-ма Ланәимә тәбәгътә әмә агуывзәтә радавут.

– Уырдам куы ацәуиккам, уәд хуыздәр нә уайд? – хъавгә
йә бафарста Витя, әмә йәм Дашә цәхгәр фәзылди.

– Тамакойы хъәхъхъаг тәфәй йәм бацәуән куына и, уәд
әм арыгон чызджи куыд хоныс?

– Цәй о, әз афтә әнәуи загътон, – йә фындзы бын ба-
гуым-гуым кодта Витя әмә Ланәйы разәй тыргъмә ахызти.
Куыддәр фәауон сты, афтә мәм Дашә әрбакасти әмә йә
алы ныхас дәр тәразыл баргәйә дзурын райдыдта:

– Ланәйы дәумә әрбахуыдтон. Әмбисонды хәрзәгъдау чызг
у. Киномә ацәуын дәр никуы никәимә бакуымдта, фәлә йыл
ацы хатт цыдәр зәд атахти. Нә хабар ын куы рафәзмьдтон,
уәд фырдисәй йә цәстытә ныхъхъоппәг сты, әмә мын афтә:
«Йә ницәйаг хәлары зәрдәхудтәй тәрсгәйә дәу хуызән
цыбәлгәнән сылгоймагма чи нә бавнәлдта, уый кәна зәд у,
кәна рынчын». Рынчыны каст, зәгъын, нә кәны. Уәдә, дам, ма
йә мемә базонгә кә. Уыцы ныхәстә та мән бафтыдтой дисы.
Ланәйы дзыхәй кәй схаудтой, уый дәр ма зынай бауырныдта.
Тынг хиуылхәст у. Иу уәлдай ныхас дәр дзы нә фехъусдзынә,
фәлә мәм афтә кәсы, цыма йә зәрдәмә фәцыдтә.

– Әгәр рәсугъд чызг у, әмә йә мәхиуыл бабәттын куына
бафәразон.

– Сәрхәән! Адәм рәсугъдтәм бәллынц, ды та сә лидзгә
кәныс!

– Лидзгә сә нә кәнын, фәлә – тәрсгә.

– Ма сә тәрс. Ды сын куыд әнхәәл дә, афтә тәссаг не сты.
Бәстон ахъуыды кә, әмә дә цард сараз. Дунетыл куы фәзи-
лай, уәддәр Ланәйы хуызән әппәтәй әххәст чызгыл нал
сәмбәлдзынә. Бакастәй куыд рәсугъд у, йә миддуне та уымәй
рәсугъддәр у, әмә исты әгуыздәг кьуприйы хай куы фәуа,
уәд зәфцы фыдәй фесәфынән әвгәу у.

– Фәләуу-ма, фәләуу. Ууыл тыхсыс әви мәныл? – йә уәзбын

ныхас ын фæрогдæр кæнынмæ хъавын æз, фæлæ уымæн йæ равг мисхалы бæрц дæр нæ ивы.

– Уæ дыууæйыл дæр, – дзуапп мын дæтты хистæр хойы хъæлæсæй, æмæ йыл æууæндын, фæлæ ма йæ уæддæр къахæгау фæрсын фæлварыны хуызы, йæ зæрдæйы тæгтæм арфдæр бавналыны тыххæй:

– Цæмæн?

– Уымæн æмæ ма удæн адджын стут. Мæхæдæг ницы амонд уынын, фæлæ кæд сымах амондæн исты фæахъаз уаин.

Ланæ Витяйы разæй æрбахызт, Дашæйæн фынгтæ æвæрынмæ æххуыс кæны, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма ма хæдзары ‘фсин у æмæ ардыгæй нал ацæудзæн. Фыццаг сидты фæстæ ма цавæрдæр æбæрæг тых хæрдмæ систа æмæ ма йæ уæлныхты рахæсс-бахæсс кæны. Фыруарзтæй фæрасыг дæн, æмæ ма сæр зилы. Кæд фыруарзтæй нæу, фæлæ хус сәнæй у? Нæ, фыруарзтæй у, уымæн æмæ сән иу агуывзæ йеддæмæ нæ банызтон. Ланæ ма фарсмæ бады æмæ ма йæ буары хъармæй тавы. Рæстæгæй-рæстæгмæ агуывзæ йæ дзыхмæ схæссы, сәнæй саходы æмæ та йæ фæстæмæ йæ бынаты æрæвæры. Дашæ йын нуазын кæны, фæлæ уый нæ комы. Йæ къухмæ йын аивæй æвналын æмæ йæ йæхимæ нæ исы, йе ‘рфгуйтæ не ‘лхынцъ кæны æмæ мæм уайдзæфгæнджы цæстæй нæ кæсы. Кæд мын ма бандзæвды нысан дзæбæх не ‘мбары æмæ йæ мидбылты уымæн худы? Нæ, æмбары йæ: ахæм сывæллон нал у. Æхсызгон ын кæй у, уый йыл хорз зыны. Суанг ма мын æй Дашæйы цæстытæ дæр дзурынц æмæ ма разæнгард кæнынц ныфсджындæр уæвынмæ. Чысыл фæуæндондæр дæн, æмæ йæ фæлмæн æнгуылдзтæ ма дæрзæг армы фæвзæрдысты. Ма уырзтæ иу æнгуылдзæй иннæйы ‘хсән иучысыл афæстиат ваййынц, стæй та сæхимидæг базмæлынц. Кæцæйдæр мæм хъуысы кæйдæр цырынгæнæн хъæлæс: «Дæу у, Ирбег. Дардмæ кæй агуырдайт, уый дæм йæхи къахæй æрбацыд, æмæ йыл фидар хæц».

Æгæрон бузныг дæн Витя æмæ Дашæйæ, ахæм бæрæгбон мын кæй сарæзтой, уый тыххæй. Ныртæккæ мæм ма уазджытæй хæстæгдæр ничи ис, æмæ ма фæнды се ‘ртæйы дæр ма хъæбысы ‘рбатухын. Дашæ уырыссаг адæмон зарджытæ диссаджы дзæбæх зары, æмæ йæм хъусынай не ‘фсæдын. Дзыллæтæн сценæйæ циндзинад хæссыны бæсты йæ хъарутæ хардз кæны фынджы уæлхъус. Уæзласæн машинаæ гуыргъахъхъ фæндагыл

схъиудтытæгæнгæ куы згъора æмæ йæ гуыффæйы зыхъхыртæй хоры гагата дурнад зæхмæ куы згъала, уыйау йæ зæрдæйы цæхæртæ дзæгъæлы фæкалдзæни æмæ афтидæй баззайдзæни. Цы хъæуы, цымæ, мæ гæныстон бæстæйы? Йæ къухы цы хæзна ис, уый цæуыннæ æмбары æмæ йын йæ курдиат райхалынæн фадæттæ цæуыннæ аразы? Ахæм зæрдæргъæвд чызджы хъуамæ цæхæркалгæ стъалыйау сæрттивын кæнид æмæ дзы йæ сæр бæрзæндты хæссид, уый та йæ ацу æмæ ма ‘рцуйы фæндагыл æрвиты. Уырдам æй здахы йæ рæстæгмайы уарзон дæр, уымæн æмæ йыл æппындæр нæ тыхсы. Фæнды йæ æрмæстдæр æхсызгондзинад райсын. Бахъырынмæ йæм хъавы, фæлæ йæ къухы ницы ‘фты. Сæ зард иумæ куыд нæ бады, сæ цард дæр афтæ не сбæддзæн иумæ, фæлæ сæ, мæнмæ гæстæ, уый тынг не ‘ндавы. Абон сыл æнæмæтæй аивгъуыйæд, стæй та райсомæн дæр исты амалтæ кæндзысты.

Ахæм зондимæ царынц милуантæ æмæ хъазгæ, худгæйæ сæ бонтæ æрвитынц. Уæдæ æз цы кодтон ме сфæлдисæгæн? Уыдонæй хъауджыдæр мæ сагъæсгæнгæ цæмæ сфæлдыста? Мæнæй æндæр йæ зæрдæйы ‘лхынцъытæ райхалид æмæ, цы уа, уый уæд, зæгъгæ, йæхи уарзондзинады цады баппарид, мæнæн та ме уæны цыдæр тас бады æмæ мæ махиуыл æууæндын нæ уадзы. Зынаргъ адаймагыл куы сæмбæлын, уæд ын æмбойны ацæуынай фæтæрсын æмæ мæ цины ад æххæстæй нæ банкъарын. Минуттæ кæрæдзи фæдыл куыд згъорынц, афтæ тынггæй-тынгдæр тæрсын Ланæйæ фæхицæн уæвынай æмæ йыл фидар хæцын. Искуы иу хатт йæ къух айсы, исты комдзаг йæ дзыхмæ схæссы æмæ та йæ фæстæмæ æруадзы, цыма мын афтæ зæгъынмæ фæхъавы: «Дæу тыххæй йæ нæ айстон. Хæц ыл, кæд дæ фæнды, уæд». Æз ыл мæ арм æрæвæрын æмæ та цалдæр уысмæ фæсабыр ваййын. Сывæллоны митæ кæй кæнын, уый æмбарын, фæлæ махиуыл фæуæлахиз уæвын нæ фæразын. Ноджы Ланæ йæ гыццыл сызгъæрин сахатмæ æркæс-æркæс кæны æмæ мыл катæй æфтауы.

– Лæппутæ, махæн цæуын афон у, – хъыгзæрдæйæ дзуры Дашæ æмæ фынг æфснайыны змæлæнтæ кæны.

– Мæ бар æй уадз. Æз ма ам хуыздæр цы кусын?

Мæ ныхасмæ йæ бурбын æрфгуытыл дисгæнгæ схæцыди, йæхи мæм хæстæг æрбайста æмæ мæ саст хъæлæсæй фæрсы:

– Сæхимæ йæ нæ кæны?

- Кæд æй нæ фæнды, уæд та? Мæхи йын тыххæй куыд хъарон?
- Куырм дæ æви дæхицæй æдылы аразыс?

Йе ‘ууæнк мæ риуы ахъардта, æмæ мæ зæрдæ барухс и.

– Æз – ныртæккæ, – сдзырдтон талф-тулфæй æмæ тыргъмæ асаррæтт ластон. Мæ зонгæтыл зылын, фæлæ дзы иу дæр йæ уаты нæй, æмæ адæргæй мæ хид мæ къæхты бынæй кæлы. Пъалто куынæ ссарон, уæд цы кæндзынæн? Ланæйæн хæрзбон зæгъдзынæн, æндæр цы? Нæ, нæ! Уый бæсты... Цы уый бæсты? Ацы хъызты уынгмæ афтид пиджаччы ацæудзынæ? Дæ рæуджытæ куыд фæсахъат уой, æмæ ма Ланæйы æдде иннæ чызджытæй дæр куыд фенæхай уай, уый дæ фæнды? Нæ, нæ! Фæлтау... Цы фæлтау? Ахæм дзæбæх чызгæй хъуамæ иу ницæйаг пълтойы тыххæй фæхицæн уай? Уæд та мæ макъинтош скæнин? Дæхæдæг дæр кæуыл не ‘рвæссыс, уыцы хæррæгъ? Хæрзарæзт буцхаст чызг дæ æлгъгæнгæйæ куыд алидза, афтæ? Уæдæ мын цыгæнгæ у, цы?! Мæгуыр лæппу дæ æмæ дæ кæрддзæмы ‘нцæд бад. Дæ уарзон фыссæджы ныхæстæ дын цал æмæ цал хатты рафæзмыдтон: зæххыл бырынмæ чи райгуыра, уымæн уæларвты тæхæн нæй. Дæлдзæх фæуæд мæгуырдзинад! Дæлдзæх фæуæнт, мæн ацы ‘лгъыст дунемæ чи рауагъта, уыдон! Дæлдзæх фæуæд мæ фæлдурæджджын бæстæ, цагъайраг куыстæн æхца чи нæ фиды!

Афтид тыргъы цавддурау лæууын æмæ сагъæстæ кæнын. Ныртæккæ мæ зæрдæ йæ куыстæй куы банцаид, уæд мын Ланæмæ бацæуынæй æнцондæр уайд. Æнæнхæлæджы мын кæй сатджын кодта, уыцы агъуысты мæм æнхæлмæ куы кæсы, уæд ын цы зæгъдзынæн? Пълто не ссардтон, æмæ дæхæдæг ацу, зæгъгæ? Мæ мæгуырджинады æдде ма æгад дæр куыд фæуон. Нæ, фегад уавыны бæсты мыл йæ зæрдæ фæхуæд. Мæ амонд цырыхснаг кæсагæй уæлдай нæу, æмæ та ацы хатт дæр мæ къухтæй ацъыгъгъуытт ласта. Кæдæй-уæдæй мæ уд æнцой æмæ рæвдыд бавзæрста. Æмæ та хъуамæ мæ афтид уаты дудгæ бонтæ æрвитон. Зæрдæсастæй уæззау къахдзæфтагæнгæ араст дæн. Куыддæр дуары хæцæнмæ бавнæлдтон, афтæ уынгæй фæныкхуыз фæззыгон пълтойы мæхицæй чысыл бæрзонддæр бурхил лæппулаг æрбахызти, æмæ йæм тыхстхуызæй мæхи баппæрстон.

– Владимир Ильич, де ‘мног æнæхъæн зæххы къорийы мæгуырты бахъарм кæнынмæ куы тырныдта, уæд ды иу бæгънæг кусæджы дæ роны нæ бакæндзынæ?

– Уагæр мæ цы курыс? Ахæм ныхæсты фæстæ дын мæ фæстаг хæдон дæр нæ бавгъау кæндзынæн, – йæ рæсыдхуыз цæстытæй бахудти Валодя æмæ мæм йæ ‘ргъæвст къух æрбалæвæрдта.

– Дæ хæдон фæрнæй дар, фæлæ мæм дæ пълалто цыбыр рæстагмæ авæр. Мæ зæрды иу чызгимæ фембæлын и, æмæ мæ макъинтошæй æфсæрмы кæнын...

– Табуафси. Æгайтма дæ хъæуы, – разæнгардæй сдзырдта Валодя æмæ цæугæ-цæуын йæ пълалто феппæрста. Æз дзы мæхи ‘рбатыхтон, æмæ ма ныртæккæ дæр æлгъитгæ кæй кодтон, уыцы ‘рдхæрæны дуне мæхи баци.

* * *

Кæннод ын цы зæгъон, кæд мæ хуызæн æгуыдзæг сæм-пæрчыйæн æрдхæрæны дуне нæй. Мæ дымгæдзагъд æнæфыд-æрхис цæсгомыл æнæнхъæлæджы зæлдаг хуры тын куы андзæ-выди, уæд мæм афтæ фæкасти, цыма ме ‘нæзылд уазал хатæнмæ рухс æмæ хъармы бардуаг æрбацыди æмæ мæ мæ дарддæры фыдæвзарæнтæй бахизынмæ хъавы. Мæ уæззау хъуыдытæ мæ сæрæй фæлыгъдысты, æмæ мæхиуыл уæнгрогæй схæцыдтæн. Зæрватыччы æххормаг лæппын ма йæ мады ‘фсон æцагæлон маргъмæ батилы йæ лæмæгъ базыртæ афтæ цырынай. Фырцин æмæ фырцыбæлæй йæ уды быцъынаг сцæйхауы, фæлæ уай-тагъд йæ бон базоны æмæ ныхкъуырдай йæ бынаты ‘рныгъуы-лы. Æвæрæз уæвгæйæ мæ зæрды нæ тызмæг царды æнæфыст закъæтты сæрты ахизын уыди, æмæ мæ сæ фыдæх басыгъта. Æнхъæл уыдтæн, зымæгон хуры фæлурс чъилмæ мæхи батав-дзынæн, æмæ зæрдæрисгæйæ ноджы ‘ргъæвстдæрæй баззадтæн...

Ме ‘науынон хъазайраг куыст мæм æдзухдæр æнæфсис туг-дзых сырдау аныхъуырынаæввонгæй æнхъæлмæ кæсы. Мæхи дзы мæстæлгъæдæй атонын æмæ та йæм фæстæмæ сæргуыбыр, уæн-тæхылаæй æрбаздæхын. Мæ чъизи дæрзæг кусæн дарæс дæр мын уымæй адджындæр нæу. Ме уæлæ йæ куы скæнын, уæд мæм афтæ фæкасы, цыма мæ хъуыдытæ æмæ ме ‘нкъарæнтæ дæр уый хуызæн чъизи æмæ дæрзæг свæййынц. Мæхиуыл нал фервæссын æмæ адæмы размæ рацæуын нал фауæндын, бы-лысчылтæ мыл куы кæной, уымæй тæрсгæйæ. Мæ бирæ æнахъи-нон сагъæстыл ма бафтыди Ланæ дæр, æмæ мæ зынтæ фæфылдæр сты...

Дынджыр къæдзбел мæ рæсыд уæрджыты ‘ххуысæй змæст

бетоны афсарын, ма тых-ма бонай йыл схæцын æмæ йæ нараг хуынкъæй цъаймæ ныккалын. Чъыбылайæ мæм йæ æмыр тъæпп сыхъуысы, æмæ та бетонмæ мæхи багуыбыр кæнын. Æлхыскъ-гæнаг цъенгæ мын ма фындзы фæрстæ кæрæдзиуыл ныхасы, ма буары иннæрдæм хизы, ма хидæйдзаг синтыл куы сæмбæлы, уæд цыргъ кардæй лыггæнæгау сриссынц, æмæ æваст фестъæлфын. Мæ зæнгтæ æрдæгсалд хуылыдз къодæхтæ festaдысты æмæ ницыуал æмбарынц. Мæ цæнгтæ лæмæгъæй-лæмæгъдæр кæнынц. Фæнды ма бел аппарын, коллектормæ ныххизын æмæ хъармы ма фæллад суадзын, фæлæ мын иу минут дæр æрлæууыны амал нæй. Ацы хъызт уæлдæфы бетон куы ныхъхъæбæр уа, уæд фесæфдзæн, æмæ масты хай бауыдзынæн. Уæвгæ, мастай уыйбæрц нæ тæрсын. Мæ буары рыст мын ма зæрдæйы катая куы фæбынæй кæнид æмæ ма мидхъуырдухæнæй иучысыл куы фервæзин, уымæ бæллын æмæ мæхиуыл нæ ауæрдын, фæлæ уды рисыл ницавæр тых уæлахиз кæны. Мæ разы лæууы Ланæйы сурæт æмæ мыл мæстæймарæгау худы.

«Хорз дæ куы фæхъазыдтæн! Ныр æцагдæр афтæ фенхъæлдтай, æмæ дæ зæрдиагæй бауарзтон? Ахæм хъуыддагæн уæвæн куыд и? Мæ хуызæн рæсугъд чызг дæуæн куыд хъуамæ бакома? Мæ сæрызонд фæцыд? Æдылы дæ, æдылы æмæ æдзухдæр састы бынаты уыдзынæ, уымæн æмæ, дæ бон цас у, уымæй уæлдæр æвналыс. Æппындæр айдæнмæ нæ кæсыс æмæ дæхи нæ уыныс, дæ уынд æмæ дæ уавæрæй хатдзæгтæ нæ кæныс æмæ иу рæдыд иннæйы фæдыл уадзыс. Нæ ахуырæн дæ, нæ – кусынæн, нæ – хæдзар самал кæнынæн. Æгæр-мæгуыр дын пълалто дæр нæй. Удыкъæртты хуызæн мæлхъимæ курæггаг дзаумайы тезгъо кæ – уымæй ма æгаддæр цы уа! Дæхицæн иу бынат ссарын нæ фæразыс æмæ ма мæн дæр цъыфдзастмæ дæ фæдыл ласыс. Нæ, ма хур, нæ! Ницы дын дзы рауайдзæн!» – ма хъустыл уайы йæ уазал хъæлæс æмæ мыл ихæнриз æфтауы.

Мæхицæн сабырæй куы цардтæн æмæ куы никæмæй ницы агуыртон, уæд мæм æй Дашæ цæмæ æрбакодта? Йæ маст райсынмæ? Æмæ йын уыйбæрц æвзæрдзинад цы сарæзтон? Витямæ йæ кай арвистон, уый йын йæ зæрдæйы ахæм стыр маст бауагъта? Кæд о, уæд йæ фыдвæнд йæ къухы бафтыд, æмæ цинæй мæлæд. Æз дзы æгæрон бузныг фæдæн æмæ йæм хæлары цæстæй акастæн, уый та мын фæстæрдыгæй ме счылтæ ралыг кодта. Уæвгæ мын афтæ хъуыди. Ноджы фыддæр митæ мын куы бакодтаид, уæддæр

раст уыдаид. Сылгоймагыл æууæнк куына и, уæд æм хæлиудзыхæй цы хъуыстон, махи йæ къæхты бынмæ цæмæ æрæппæрстон? Цы ‘рцыди, уый æрцыди æмæ йын аивæн нал и, фæлæ иу хъуыддаг дзæбæх не ‘мбарын. Дашæйæн мæнырдæм зулцæстæй ракасыны ‘фсон уыди, фæлæ мæм Ланæ та цæуыл смæсты и? Мæ зæрдæ йын йæ къухтæм сыгъдæгæй куы радтон, уæд мын æй цъыфы цæмæ сæвдылдта? Ау, йæ митæ иууылдæр сайд уыдысты? Нæ, нæ! Уымæн уæвæн нæй! Йæ зæрды мæ сайын куы уыдаид, уæд йæ хиуарзондзинады сæрты нæ ахызтаид æмæ мæм мæ тæппуддзинады фæстæ нал æрбацыдаид. Ехх, фæлтау мыл уыцы ‘хсæв йæ къух куы ауыгътаид, кæнæ уынджы куы ныссалдаин æмæ цыфæнды тæссаг низæй дæр куы фæрынчын уыдаин. Æнæбайрайтæ фæуæд нæ фæтæджы ‘мно дæр! Владимир Ильич нæу, фæлæ арахъхъы лалым! Ме ‘намондæн æй йæ фыдбылызы къæхтæ кæдæмдæр ахастой, æмæ фæсахсæвæрты саубыны расыгæй ласинаг фæци. Иннæ лæппутæ дæр зæххы скъуыды ныххаудтой, æмæ Ланæйы сæхима ахæццæ кæнынмæ æнæ пълтойæ мæ ныфс нæ бахастон. Мæ ахæстоны иунагæй куы баззадтæн, уæд ма мæ тæнæг пиджаччы йæ фæдыл азгъорын бæргæ фæндыди, фæлæ байрæджы и..

Æхсæвы уазал æнауæрдон хъызтмæ раивта. Афтæ зыны, цыма йæ размæ мæ уд сисыны хæс сæвæрдта æмæ мæ æвæстиатæй мæрдтæм батæрынмæ хъавы. Æнæхъæн машинæйы дзаг бетонæй бирæ нал баззæди, фæлæ уыйхыгъд ме ‘ргæвст къухтæ бастадысты æмæ афтид къæдзбел сисын дæр нал фæразынц. Мæ синтæ срæст кæныны хъару мæм нал и. Фæнды мæ салд асфальтыл ныххуыссын æмæ мардкъуырмайæ бафынæй уæвын.

– Рæвдздæр змæл, Ирбег, науæд фынагæй ныйих уыдзынæ æмæ æнæ усæй баззайдзынæ! Сылгоймагтæ салд лæгтимæ архайын нæ уарзынц! – хъуысы мæм цъайæ Федяйы хъазæн ныхас. Ацы хъаймæты ран мæ иу минут дæр нæ раивта, ныр мыл йæ хъал калы. Йæхи хъæлæсы уагæй йын дзуапп раттин, фæлæ ме ‘фсæртæ кæрæдзиуыл нындагъдысты, æмæ сæ фæхицæн кæнын мæ бон нæу. Мæ уазалмæ ма тас дæр бафтыди æмæ мæ мидбынаты ‘ндзыгæй зыр-зыр кæнын. Мæлыны къахыл ныллæууыдтæн, уæддæр Ланæйы ‘ндæрг мæ цурагæй иуварс нæ цæуы. Йæ цæсгомæй мæм рухс кæлы æмæ мын мæ ныфс сæттын нæ уадзы.

«Кæд дæ зæрдæмæ фæцыди, уæд æй афтæ æнцонæй куыд ауагътай?» – кæцæйдæр мæм хъуысы Дашæйы хъæлæс. Ланæйы

йын йемæ куы арвыстон, уæд мæм радта уыцы фарст, æмæ мæ нал рох кæны. Æниу мæ куыд хъуамæ ферох уа? Цардмæ мæ уый куы раздæхта.

«Мæнæй кæнгæ куы уайд, уæд æй æз мæхицæй иу минут дæр никæдæм ауадзин».

«Ницы дын æмбарын. Чызджы уарзыс, афтæмæй йемæ цæуын дæ сæрма нæ хæссыс».

«Сæхимæ йæ кæй нæ кодтон, уый тыххæй зæгъыс?»

«Æмæ дæм уый гыццыл хъуыддаг кæсы? Кæйдæр лæппумæ æфсæрмытæгæнгæ æрбацу, йæ цæсты дæхи бафтау æмæ æгадæй фæстæмæ аздæх. Йæ кæуын йæ былалгъмæ схæццæ, мæгуыр, æмæ йæ бон дзурын дæр нал уыди».

«Йемæ ацæуын мæ тынг фæндыди, фæлæ мæ цыдæр бакъуылымпы кодта».

«Уарзондзинадыл чи фæуæлахиз и, уый цы уыди уагæр?».

«Зæгъин дын æй, фæлæ дæ ницæмæн хъæуы».

«Иугæр уыл мæхи сбастон, уæд мæ бæгуыдæр хъæуы».

«Мæ худинаг мын Ланæйæн не схъæр кæндзынæ?»

«Гъер цытæ дзурыс? Ахæм къæбæдайæ мæ зоныс?»

«Фыццаг æхсæв ме ‘мбалы пьалтойы ацыдтæн йемæ. Дыккаг æхсæв дæр ма йæм лæгъстæхуызæй бауадтæн, фæлæ арахъдзуан кæдæмдæр адзæгъæл и, æмæ бæгънæгæй баззадтæн, мæ заронд хæррагъ равдисын та йæм мæ цæсгом нæ бахъæцыди».

«Уый та афтæ æнхъæлы, нæ йыл æрвæссыс, æмæ йæхи хæры».

«Дзæгъæлы. Рæхджы мæнæй дзæбæхдæр лæппу ссардзæн æмæ йæ хъæбысы ‘рсабыр уыдзæн».

«Ланæ ахæм чызг нæу! Цæй тыххæй дæ бауарзта, уый нæ зонын, фæлæ йæ дæу йеддæмæ ничи хъæуы».

«Цыфæнды тынг мæ куы бауарза, уæддæр æй мæ мæгуыр-дзинадæй лидзын бахъæудзæн, æмæ, мæ фæлгæнæны цы рухс фæлгонц сарæзтон, ууыл къæм абаддзæн. Фæлтау æй мæ риуы сыгъдæгæй хæсдзынæн æмæ йæхи хуызæн рæсугъд æнкъарæнтимæ цæрдзынæн».

«Дæ зæрдæ хорз у, фæлæ дæ сæр сылгоймаджы миддуне бамбарыны фаг нæ кусы».

«Цы дæн, уымæй иууылдæр æргъæвст дæн, æмæ афтæмæй сæр куыд хъуамæ куса?»

«Мах та ма дæ цыдæртæ домæм...»

Йæ ныхæстæ мысгæйæ мæ фæнды мæ мидбылты бахудын,

фæлæ мæ цæсгомь нуæрттæ фыруазалæй ныддæвдæг сты æмæ базмæлын дæр нæ комыңц. Мæ салд къухтæ мæ дæлæрмтты атъысс-атъысс кæнын, фæлæ сæм гуылмызтау æппындæр ницыуал хъары. Суанг ма къæдзбелы хæцæн дæр нал æнкъарыңц. Мæ сæр дзæгъæлтæ кæнын райдыдта, æмæ мæм Ланæ æцæгæй æрбацыд æви мæ цæстытыл уайы, уый нал хатын. Æлхынцъæрфыг та цæмæ у, стæй мæм уайдзæфгæнæджы хъæлæсæй цæмæ дзуры?

«Ирбег, мæн хъæздыг лæппу нæ хъæуы, фæлæ, мæ зæрдæмæ æппæтæй тынгдæр чи фæцæуа æмæ мæ цæрын кæимæ фæнда, ахæм адæймаг».

Йæ чъылдым мæм раздæхта æмæ дуары 'рдæм тæргайхуызæй араст и. Æз æй байæфтон, мæхимæ йæ фæзылдтон æмæ йæ ма хъæбысы 'рбакодтон.

«Ма ацу, Ланæ, иунæгæй мæ ма ныууадз!»

«Уарзыс мæ?»

«О».

«Уæдæ мæ цæмæ æфхæрыс?»

«Цæмæй дæ æфхæрын?»

«Дæ 'нæууæнк ахастæй, дæ 'нæрхъуыды митæй, кæй ницы аргъ мын кæныс, уымæй. Мæн дæуæй дзæбæхдæр лæппуйы хъæбысы 'рсабыр уæвын куы фæндид, уæд æй бирæ агурын нæ бахъæуид».

«Мæ ныхæстæ дын Дашæ рафæзмьдта?»

«О. Нæ дæ фæндыд?»

«Цæуыннæ. Мæ гæвзыкк уавæр мын куы базонай, уæд ма дæ бахъæудзынæн æви нæ, уый бæрæг кодтон».

«Æмæ мын куы ницы загътаид, уæд та?»

«Уæд дæ зынаргъ хæзнайау мæ риуы ахастаин».

«Кæдæм?»

«Ме 'нусон дунемæ».

«Æмæ дын уый фаг уыдаид?»

«Æз цардæй бирæ нæ домын. Хураң æрмæст йæ номæй дæр махи хъарм кæнын сахуыр дæн».

«Ахæм æвæлгъау адæймагимæ цæрын цы хъæуы».

Ланæ йæ амонæн æнгуылдзы кæрон йæ русыл авæрдта æмæ мæм хинхудт кæны. Æз æй фыццаг нæ бамбæрстон æмæ фæджих дæн, стæй æхсызгонæй ныххудтæн æмæ йын йæ русыл мæ былтæ бандзæвын кодтон. Чызгæн йæ цæсгом фæтæргайхуыз и, æмæ мæ æнкъардæй фæрсы:

«Ау, уымæй фылдæр мæ нæ уарзыс?»

«Цас дæ уарзын, уый равдисыны тыххæй дæ хъуамæ хæргæ бакæнон».

«Æз разы дæн», – æнахуыр фæлмæн зæрдæйы уагæй загъта Ланæ æмæ мæм йæхи ‘рбайвæзта, иуцасдæр мæ йæ хъæбысы фæрæвдыдта, стæй ацыди æмæ нал фæзынди. Кæм-иу фæхицæн стæм, уырдаæм мæхи байсын, сывæллæтты хъазæн фæзы дзæвгар рæстæг фæлæууын, стæй мæ фæндаг æвæндонæй дарддæр ада-рын. Уынджы йе ‘нгæс чызг куы фæзыны, уæд æй мæ цæстытæ нæма ацахсынц, афтæ мæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп ссауы. Мæнæ та ныр дæр саухил гуырвидауц хæрзуынд чызг мæ размæ фæци, æмæ къахæй-сæрмæ ныррызтæн. Ланæйы зымæгон дарæс ыл куы уайд, уæд сæ кæрæдзийæ нæ раиртасин, фæлæ мæ йæ дзыккуты æвæрд æмæ йæ урс свитер къуыхцы кæнынц. Йæ цæстытæ мæм разылдта, æмæ йын цин æмæ тасæй айдзаг сты. Кæд мæ Хуыцау нæ фæливы, уæд мæ уарзон у. Уый у, уæдæ чи у, фæлæ афтæ тынг кæмæй тæрсы? Мæнæй æви, йæ фарсмæ цы бурхил сылгоймаг и, уымæй? Цы йын бавæййы, цымæ? Йæ мад уайд, æмæ сæм иумæйагæй ницы и. Хæстæг мæм ма ‘рбацу, зæгъгæ, мын йæ къухæй амонь, æмæ бæстастæу уадзæвæрдæй лæууын.

– Мама, цу нæхимæ, æз дуканимæ бауайон, ныртæккæ дæ феййафын, – хъуысы мæм йæ къуызгæ хъæлæс. Йæхимидæг кæй тыхсы, уый йæ мад куы бафиппайа, уæд... Уæд цы? Мæгъа. Хабæрттæ нæ зоньн, фæлæ мæм афтæ кæсы, цыма Ланæ йæ мадæй стъæлфы.

– Бирæ ма бафæстиат у, – бардзырд ын дæтты сылгоймаг. Сæ хъæлæстæ хæрзæмхуызон сты, сæ бакаст та – бынтон æндæрхуызон. Афтæ зыны, цыма мад йæ чызджы сидзæрты хæдзарæй райста. Арвы риуыл чи ‘ндзæвы, уыцы бæстыхайы иувæрсты дарддæр ацыди, æмæ мæм Ланæ йæхи ‘рбаппæрста, мæ къухыл мын фæхæцыди æмæ мæ дуканийы чъылдыммæ бадавта.

– Мамæмæ дæхи ма равдис: амардзæн мæ!

– Афтæ тынг мæм цæуыл смæсты? Уынгæ дæр мæ куы нукуы фæкодта.

– Йæ уарзон кавказаг уыди. Йæ ныхæстæм гæсгæ – Нарциссæй рæсугъддæр. Мамæ йæ йæ удай фылдæр бауарзта, æмæ йæ æнæ уымæй йæ цард дæр нал хъуыди. Йæ ныййарджытæн къуыдипп лæшпуйы фæлитой митæ сæ зæрдæмæ нæ цыдысты, æмæ йын лæгъстæ кодтой, йемæ дæхи ма сбæтт, бабын дæ кæндзæн, зæгъгæ,

фæлæ сæм нæ байхъуыста æмæ фенамонд и. Куыддæр æз йæ гуыбыны базмæлыдтæн, афтæ дзы лæппу алыгъди. Мамае иуцасдæр фæкуыдта, стæй йæхи ‘рцауыгъта, фæлæ йæ синаг æгæр лæмæгъ рауади, æмæ хаугæ-хауын йæ сæр бандоны тигъмæ æрхаста. Уæдæй фæстæмæ рæстæгæй-рæстæгмæ фæсонт вæййы æмæ йæхиуыл хæцын нал фæфæразы, кавказæгтæй та йæ удхæссæг уыны. Иууылдæр, дам, мæнгард куыйтæ сты, махмæ, дам, æрмæстдæр чызджыты халынмæ цæуынц. Дæ кой йын куы скодтон, уæд фырмæстæй йæ хурхуадындзтæ адымстысты, æмæ мын ард бахордта, йæхи кæй амардзæн, уый тыххæй. Абон куынае уа, уæддæр, дам, дæ райсом ныууадздзæн, æмæ, дам, мæ хал ахæрдзынæ. Æз, дам, дæ фæлтау, æвзæрдæр цы уырыссаг у, уымæн ратдзынæн.

– Йемæ аныхас кæнон? Кæд кæрæдзи бамбариккам.

– Нæ, нæ! Фæлтау мæ дæхи къухтæй амар. Йæ удисæн цъæх-ахстмæ хъусыны бæсты мæ ницы хъæуы. Ацу ‘мдзæрæнмæ. Мæхæдæг исты ‘рхъуыды кæндзынæн.

– Кæд мæ нæ уарзыс, уæд мын æй комкоммæ зæгъ, мæ зæрдæ дыл куыд нæ дарон, афтæ. Æбæрæгæй цæрын тынг зын у. Цалынмæ дын дæхи нæ федтон, уæдмæ алы цæсгоммы дæр дæ хуыз агуырдатон æмæ сфæлмæцыдатон.

– Æз дæуæй фылдæр никæй уарзын, мæ цæсты рухс. Мæ мадæн куынае тæригъæд кæнин, уæд абон дæр демæ бацæрин, – æхсидгæйæ сдзырдта Ланæ æмæ мыл йæхи баныхæста, батæ мын кæны æмæ мæ æнкъардæй фæрсы: – Рæвдауынæн дæ хъæуын æви дæ цард саразынæн?

– Дæ мады тас дæ зæрдæмæ дзæгъæлы бауагътай. Кавказæгтæ се ‘ппæт дæ фыды хуызæн мæнгард не сты. Æз æдзухдæр уыдзынæн, уарзондзинад кæм уа, уым. Куы нал мæ уарзай, уæд мæ дæ цæсты кæронæй дæр нал фендзынæ, дæ зæрдæйы хъармæй мæ куы тавай, уæд та мæ дæхицæй атонын дæр нæ бафæраздынæ. Æз дæн рæсугъддзинады æмæ уарзондзинады цагъар.

– Стæй мæ цагъар, æз та... æз та ... – йæ ныхас æй фæнды дарддæр ахæццæ кæнын, фæлæ фыртæссæй йæ бон дзурын нал у.

– Марш домой! – хъуысы мæм фæстæрдыгæй йæ мады мæстæлгъæд хъæлæс, æмæ мæ зæрдæ мæ риуæй ратоны. Уыцы дыууæ дзырды мыл фыдæлгъыстау ахадынц. Сывæллонае нæ сыхæгтам бацыдатон. Æдзухдæр æххормаг уыдатон æмæ сæм, зæгъын, кæд исты хъæстæ фæуаин. Ус сæхимæ нæ разынд, æмæ

ладжы акомкоммæ тыргъы кæрон ныфссастæй мæхи ‘руагътон. Мæ афтид ахсæны рыстæн тыххæйты быхстон æмæ хæринагмæ æнхæлмæ кастæн. Хæдзары хицау мын кæй ницы ратдзæн, æмæ мæ фæстæмæ æвыдæй нæхимæ ацауын кæй хъæуы, уый йе знæт цæстæнгасæй æмбæрстон, фæлæ мæ мæ къах æддæмæ нæ хаста: мæ фæстаг ныфсы хал скъуынын мæ нæ фæндыди. Зæрдæ фæлæууынæн мæ хъуыди ‘рмæстдæр мамæлайы къæбæр. Сабыргай йæ, зæгъын, бацъирдзынæн, æмæ мæ мæ ахсæны рыст иучысыл суадздзæни. Мæ фыд-зонд сыхагæн цыма исчи йæ къух аркъауæй ныхъывта, уыйау æй стылдта æмæ йæ хъæлæсы дзаг ныббогъ кодта:

– Марш домой!

Йæ зæронд æрдæглæгуын гæбæр куыдз Марш хуынди, æмæ, мæнæй афтæ, уымæ сиды. Мæ алыварс сдзæгъæлгаст дæн, фæлæ йыл мæ цæст не ‘рхæцыди. Куы-иу уынджы астæу чъизи цæугæдоны ныххуыссиди, куы та-иу судзгæ хурæй ныккæнды сатæгмæ ныллыгъди, æмæ йæ, марадз, ды базон, йæхи та кæм бамбæхста, уый.

– Марш домой! – дыккаг хатт мыл ноджы карздæрæй ныууынаргъыдта лæг, йæ цæстытæ дæр ма мæм тæрсынганæны дзаггул фæкодта, æмæ мæ сæр мæ кой сси.

Уыцы дыууæ дзырды ныр та æцагæлон сылгоймагæй хъусын. Иннæ дзырдтæй æвзæрдæр не сты. Хицæнæй сæ алкæцы дæр мæ хъусты ‘хсызгонæй зæлы, фæлæ иумæ цыдæр маргай фæхъæста вæййынц æмæ мын мæ игæртæ скæрдынц. Нæхимæ мæ æнæ къæбæрæй ныууагътой, ам та мæ æнæ уарзонæй ныууадзынмæ хъавынц. Уæд дæр мæгуыргурьы бынаты уыдтæн, ныр дæр мæгуыргурьы бынаты дæн. Уæд дæр мæ бартæ ист уыдысты, ныр дæр мæ бартæ ист сты. Кæрдзыны къæбæр æмæ уарзон адæймаджы иумæ барæн нæй, фæлæ цы аивта мæ царды? Мурдæр ницы. Æмæ мæ уый тыххæй дыууæ мин километры рацауын хъуыди? Гъе, уæууæй, гъе, мæгуыр лæг! Кæмфæндыдæр æмæ цыфæнды цардарæзты дæр куыд æгад дæ, куыд! Ныр ацы сылгоймагмæ цæхæркалгæ машинæйы дзыппы дзаг æхцатимæ хæрзарæзтæй куы ‘рбацауын, уæддæр мæ цуры йæ чызгимæ афтæ тызмæгæй дзурид? Нæ, фæлтау йе ‘взагыл дæндагæй ныххæцид æмæ мæ зæрдæхудты бацауынæй тæрсгæйæ хъыпп-сыпп скæнын дæр не суæндид. Йæ кавказæг хæзгул дзы ‘рбайрох уайд, æмæ мын цæстмæмитæ кæнынæй нал æфсæдид, ныр та йæ чызгмæ знаджы цæстæй кæсы.

Уæвгæ, йæ маргæйдзаг фаттæ ууыл не ‘хсы. Мæ сыхаджы æдзæлгъæд Маршы бынаты мæн æвæры, уымæн æмæ аххосджын мæн æнхъæлы. Фæнды мæ мæ бартыл стох кæнын, фæлæ хуымæтæджы хус ныхæстæй мæ къухы кæй ницы бафтдзæн, уый æмбарын æмæ Ланæйы фæдыл æнкъардæй кæсын.

– Лæппу, мæ чызгæй дын ницы пайда ис, æмæ йæ иу ран ныууадз! – схуыстæй мæм дзуры йæ мад, æмæ мыл цыма ‘рвæстæ дæр нæ кæны, уыйау мæ иувæрсты схъæлæй фæцæуы. Ахæм æдылы хуыз ма-иу мæ дыккаг фыдыусæн уыди, искæимæ-иу куы фæхыл и, уæд. Кæрæдзи бынæтты сæ авæрдтон, æмæ мæ цæстытыл ауади, Кæлимæтæн йæ чызджы тыххæй куыд лæгъстæ кæнын, уыцы æвирхъау ныв. Исчи мæ топпы дзыхмæ куы æрæвæрид, уæддæр ахæм хъуыддаг нæ бакæнин, æмæ цæттæ дæн алдзынмæ, фæлæ мæ ме ‘нкъарæнтæ нæ уадзынц. Исты æнæууылд ныхас мæ куы схауа, æмæ мæ уавæр куы фæвзæрдæр уа, уымæй мæхи хъахъхъæнын, фæлæ йын йæ былысчыл æфхæрдæн фæлмæн уайдзæфæй æнæ дзуапп ратгæ дæр мæ бон нæу. Уæдæ алчидæр хъуамæ йæ къæхтæ мæныл сæрфа?

– Кæд мын йæ фæдыл зылын æнхъæл дæ, уæд рæдийыс. Дашæйы фæрцы йемæ базонгæ дæн æмæ йæ бауарзтон. Дыууæ хатты йæ мæнæ ардæм æрбакодтон, стæй æнæ исты зæгъгæйæ æрбайсæфти, æмæ йын фæтарстæн, кæд ыл, зæгъын, исты ‘рцыди.

– Цыфæнды йыл куы ‘рцæуа, уæддæр дæ йемæ ницы хъуыддаг и! Чи йыл батыхса, уый йын ис! – йе ‘ргом мæм раздæхта сылгоймаг æмæ йæ цæстытæй судзгæ æхсидæвтæ ракалдта. – Уыцы родтæмдзогæй дæр æй хорз фæрвæзын кодтон! Йæ хабæрттæ йын йæ ныййарджыты хъусы бацагътон, æмæ йæ йæ дзыккутæй сæхимæ ахæр-хæр кодтой! Кæм цы гæбæррагъ гацца и, уыдон нæм алы рæттæй бырынц æмæ нын нæ кæстæрты халынц!

«Чидæр, дам, искæй цæсты æрду уыдта, йæхи цæсты та æдкъала бæлас дæр нæ уыдта. Цавæрдæр рæузонд къуыдиппæй дзæгъæлзад сывæллон ныййар æмæ иннæты родтæмдзогæй тон. Адæймаг йæхи кæд фендзæни, цымæ, æмæ искæуыл кæд нал худдзæни?» – хъуыды кæнын мæхинымæр æмæ йæм сабырæй дзурын:

– Не ‘ппæт иу джиппы уагъд не стæм, æмæ нæм иу цæстæй кæсæн нæй. Иутæ хæлд чызджытимæ хæтынц, иннæтæ та цард агурынц. Иутæн фосы монц у сæ бæллиц, иннæтæн та – уарзондзинад.

– Варзондзинады кой мын ма кә! Уәддәр дыл нә баууәнд-
дзынән! Махәй дә цы хъәуы, уый әз хорз зонын!

– Цы ма хъәуы сымахәй?

– Раузонд чызг әмә фатер!

– Әрсабыр у, дә хорзәхәй. Уыдонәй ма иу дәр нә хъәуы.
Ацы горәты сә дыууә дәр әнцон ссарән кәй сты, уый ды
манәй әвзәрдәр нә зонис.

– Уәдә дә цы хъәуы?

– Варзондзинад әмә әууәнк.

– Әрмәст уыдонәй цард саразән нәй.

– Адәймагән йә зәрдәйә куы цәуой әмә йыл базыртә куы
садзой, стәй йә цардәмбалимә кәрәдзи куы ‘мбарой, уәд ис.

Ма ныхәстә йә әппындәр кәй не ‘ндавынц, уый бәлвырд
зыны йә тәнәг былты змәлдыл. Де знаг зәххыл куы хуысса,
әмә ма йә къахәй дәр куы цәвай, уыйау ма рәхойы йе ‘лхыс-
чытәй:

– Ланә мын цы дзырдта, уымә гәсгә дә рәбын хәрзафтид
у. Де уәлә цы скәнай, уый дәр дын нәй.

– Раст дын загъта. Әппындәр мәм ницы и, фәлә әнцад нә
бадын. Бонәй кусгә кәнын, изәрәй та – ахуыр, әмә цалдәр
азмә ма къахыл сләудзынән.

– Зәххы бын дә уыргтә хойгәйә?

– Нырма ма хъарутә мәхимә сты, әмә ма иучысыл бафә-
раздзынән. Ланәимә әз хох дәр акъәртт кәндзынән, әцәг
нә ды ма бахъыгдар.

– Цәргә та кәм кәндзыстут?

– Фатер баххуырсдзыстәм.

– Дә мәгуыр капечытәй? Әмә уәд хәргә та?..

Афтә мәм кәсы, цыма йә сау фәнд ма риу хуымгәнгәйә
кәй әххәст кәны, уымәй стыр әхсызгондзинад исы. Йә
фарстан ын цы дзуапп раттон, уый нә зонын әмә хъусәй
ләууын. Раст кәй у, уый әмбарын, фәлә ма йә рәстдзинад
райсын нә фәнды. Куы йә райсон, уәд ме ‘ргъәу галуан
базгәләнтә уыдзән, әмә ихы сәрыл багънәгәй баззай-
дзынән. Сылгоймаг мәм афтә әдзынәг кәсы, цыма ма йә
бырау цәстытәй цәрдхуынкъ фәкәнынмә хъавы. Ма зәрдә
мын зыгъуыммә рафәлдәхта әмә йын йә уидәгтә рәдувы.
Фәнды йә ма ныфс асәттын әмә ма уыциумә фервәзын.
Ланәйы мад куынә уайд, уәд ын алывыдтә акалин әмә йә

ныхъхъуытты уадзин, фæлæ мæм дзы мæстæймæлгæйæ дæр мæ уарзоны хъæрмад цæуы æмæ мын уый мæ дзыхыл цъутта æвæры.

– Мæнæн мæ гыццыл уат мæхи фаг дæр нæу! Кæд дæ зæрдæ уымæ æхсайы, уæд дæ удæй арт дзæгъæлы цæгъдыс! Дæхи куы акъæртт кæнай, уæддæр дæ къухы нæ бафтдзæн! – хылкъахæгау мæм дзуры тызмæгæй. Мæ сæрыстырдзинадыл мын цъыф къахæй рацу-бацу кæны, фæлæ йын æз хъаугъамæ рахизыны фадат нæ дæттын.

– Йæ фатермæ мæ чи хуыдта, ахæм дæр мын уыди, фæлæ мæ нæ бахъуыди. Мæ зæрдæ мæ риуы арф æвæрд у, æмæ агуыри-дуртæй æлхæнын нæ комы. Искæй цæстытæм кæсыны бæсты æз тар хъæды сырдыты ‘хсæн цæрдзынæн.

– Æмæ дын мæ хъал чызг уырдаем акомдзæн?

– Уыцы фарстæн хъуамæ дзуапп йæхæдæг ратта.

– Æмæ ма уæд æз та ам цы кусын? Æстдæс азы йæ мæ комы комдзæгтæй уымæн фæхастон, цæмæй йæ уынджы астæу чындздон арæзтæй кæйдæр мæгуыр хæтæгхуаджы хъæбысмæ баппарон, цæстыгагуыйау æй уымæн фæхъахъхъæдтон, цæмæй мæ рæсугъд дидинаг демæ хъаймæты фыдæбаттæ æвзара æмæ æмгъуыдæй раздæр баруайа? Æдылы куына дæ, уæд æй не ‘мбарыс, кæй нæ дын æй ратдзынæн, уый?

– Æмбарын.

– Уæдæ дæ зæрдæ цæуыл дарыс?

– Ланæйы уарзондзинадыл.

– Ме ‘вастæй йемæ куы бацæрай, уæд æз мæхи амардзынæн, æмæ мæ тæригъæд дæ фæдыл æфтыд фæуыдзæн.

Йе ‘нæсарфат æртхъираныл ын бахудтæн, æмæ мæ дисы цæстæнгас æвдисгæйæ бафарста:

– Цæуыл худыс? Адæймаджы мæлæт дæм худæг кæсы?

– Мæ зæрдыл иу æмбисонд æрлæууыди. Æгъатыр лæгмар цæргæбонты æнаххос адæмы фæцагъта. Зæрондæй йыл йæ тæригъæдтæ æртафстысты, æмæ тыгъд быдыры малыны къахыл ныллæууыди. Æнусон тулдзы бын рынчынай хуыссы æмæ хъæрзы. Уыцы рæстæг кæсы, æмæ иу лæг йæ уадсурыл удаистæй æрбатæхы. Уæддæр мын уæлдай нал у, зæгъгæ, барæгмæ йæ хъримаг фæдардта æмæ йæ багæрах кодта. Куыддæр фæдисон зæхмæ æрхаудта, афтæ марæг, цы уыди, уымæй авд ахæмы хуыздæр фестæди, йæ амæттагмæ бацыди æмæ йæм дзуры: «Дæ сусæгдзинад мын раргом кæ, дæ хорзæхæй. Афтæ тагъд кæдæм

кодтай?» «Дыууа æвзонг уды кæрæдзи уарзынц, æмæ се ‘хсæн бацауынмæ хъавыдтæн», – загъта барæг æмæ йæ уд систа, марæг та йæ тæригъæдтæй ссыгъдæг и.

– Ахæм малгъ æвзагæй æвæлтæрд сывæллон-чызджы сæр разилын кæнынæн бирæ нæ хъæуы. Сæттын ыл, мæн дæр ма дæхимæ æрыхъусын кодтай. Чи зоны, бирæтæй зонджындæр дæ, гæнæн ис, æмæ дын зæрдæ дæр æвзæр нæй, Ланæйы кæй уарзыс æмæ дæ йемæ цæрын кæй фæнды, ууыл дæр æууæндын, фæлæ мæ уæддæр сияхсæн нæ хъæуыс.

– Исбоны цæстæй мæм кæсыс, æмæ дын уый бар нæ дæтты мæмæ бахæстæг уæвынæн, фæлæ цард доны къусæй уæлдай нæу – кæцырæм фæкъул уыздæн, уый Хуыцау дæр нæ зоны.

– Цалынмæ дæхицæн чызг райгуыра, æмæ йæ дæ риумæ æрбалхъивай, уæдмæ дæм никæй ныхæстæ бахъардзысты, æмæ нæ рæстæг мауал сафæм, – узал хъæлæсæй загъта сылгоймаг, Ланæимæ мæ цы хал баста, уый мæ зæрдæйæ срадыфта, йæ бынатмæ йын залиаг калмау марг бауагъта æмæ æнагуырыс-хойæ сæхимæ араст и. Мæ мидбынаты бандзыг дæн æмæ мæ хъуыдытæ бæлвырд уагыл саразын нæ фæразын. Ме ‘нæуынон сылгоймаджы ад мын чи скодта, уыцы фæзæй мæ мæхи атонын кæй хъæуы, уый æмбарын, фæлæ мæм мæ къах айсыны хъару нæй. Нырма мæм кæронмæ ныр бахъардта, Зæлина йæхи цæмæн амардта, уый. Ацы ‘лгъыст бæстæйы сыгъдæг удæн цæрыны хъомыс нæй, æмæ дзы цас раздæр ахицæн уа, уыйас – хуыздæр.

– Ацы рæсугъд лæппу афтæ тынг цæуыл тыхсы, цымæ? Йæ сагъæстæ фæсурын æй нæ фæнды? – йæ мидбылты худгæйæ мæнырдæм дзуры æрыгон чызг, фæлæ йæ мæнæй цы хъæуы, уый не ‘мбарын æмæ йæ иуварсты кæдæмдæр рохстæй кæсын.

– Æхца дæ нæ бацагурдзынæн. Йæхи чи уæй кæны, уыдонæй нæ дæн. Мæ лæджы мын æфсадмæ акодтой, æмæ мын иунагæй æнкъард у. Цом мæмæ æмæ, кæд дæ зæрдæмæ фæцауон, уæд йе ссыдмæ нæ рæстæг иумæ хъæлдзæгæй æрвитдзыстæм. Æвзæр дын нæ уыздæн..

Иуæй-иутæн цы ‘нцон цæрæн у, æз та иудадыг мæ размæ цæлхуртæ æварын æмæ сæ сæрты удхаргæнгæйæ хизын.

– Цæй цы загътыс? Разы дæ æви нæ? – фæрсы мæ чызг, фæлæ йын æз ницы дзуапп дæттын. Нæ мæм дзурын цæуы, нæ – ног зонгæтæ кæнын, нæ – мæ бынатæй фезмæлын. Фæнды мæ æрмæстдæр ацы дунейæ алидзын æмæ фыд адæмы хæрæмттæй фæрвæзын.

* * *

Хосы сәр цы куыдз бады, уый кәнаә әдзәстгом у кәнаә әдзәст-уарзон. Кәй хьахьхьәны, уый йә әппындәр ницәмән хьәуы, йә былъцәрттә йәм чи хәры, уыдоны та йәм хәстәг нә уадзы, әмә мәм әвзәрын кәны 'рмәстдәр иу бәллиц; дәргьәй-дәргьмә хьил райсын әмә йын дзы йе рагь ныххойын, хьыллистыгәнгә куыд алидза, әмә, әнәбархьомәй цы бынат ахсы, уый куыд суәгьд кәна. Куыд хистәр кәнын, афтә мын ацы бәллиц тыхджынайтыхджындәр кәны, уымән әмә царды әнәрәст хьуыддәгтә хуыздәр әмбарын райдыдтон, мә размә цы әнахьинон цәлхдуртә ләууы, уыдон мәм ирддәрәй зынынц, әмә мә сә айсын тынгәйтынгдәр фәнды. Афтә мәм кәсы, цыма, йә цәсгомь фәрцы мәкьуылы цьупмә чи быры, уыцы цьаммар куыйтә фылдәрәй-фылдәр кәнынц, әмә ныл не 'пәт бәлләхтә дәр уыдоны аххосәй цәуынц. Чи дзы куыд ныхджындәр у, афтә бәрзонддәр хизы әмә ныл хьәрдәрәй рәйы, чи дзы куыд бәрзонддәр хизы, афтә уәндондәр кәны әмә нын фылдәр знагәд хәссы, уымән әмә йә авналәнтә уәрәхдәр сты, над баййафыны тас та йәм хәстәг нә цәуы. Кәйдәр бынәттә ахсгәйә сәхи афтә дарынц, цыма нын нә мәнәгфсон зәххы кьори сә фидар уәхсчытыл хәссынц, әмә, иучысыл куы фәцудой, уәд сәрсәфән быләй асхьиудзыстәм. Гьц-цыләй-стырәй мә дисы 'фтауынц, сә мынаг хьарутә, сә фәлвхы курдиат әмә сә уәләнгай зоньндзинәдтыл куыд тынг әууәндынц, уымәй. Кәм цы хамасхор и, уыдоны сә алыварс әрәмбырд кодтой, сәхицәй царды хицәуттә сарәзтой, әмә сәм афтә кәсы, цыма, зәхх иннәрдәм куы сфәлдәха, уәддәр сә хьарм бынәттәй нал фәиртәсдзысты, цыма 'рмәстдәр дзәгьәл рәйд әмә царв әмә мыды ленк кәнынмә райгуырдысты.

Цыппәркьахыг әмә мын дыкьахыг куыйтә схәццә сты, әмә дзы чи кәцы у, уый дзәбәх нал иртасын. Бирә цәуылдәрты дызәрдыг кәнын, фәлә мә фидарәй уырны иу хьуыддаг, искай бынат чи ахсы, уый цыфәнды цәрәгой уәвгәйә дәр әлгьаг у, йә зиан та – әнәкәрон.

Әз сә рыджы дәр нә дән. Сә кәцыфәндыдәр мыл кьахәй куы нылләууа, уәд никаәцәйуал разындынән. Семә абаргәйә мә фыдракәнд мәлдзыджы уәзәй кьаддәр у, фәлә мә уәддәр ме 'фсарм уыдонәй тынгдәр тыхсын кәны. Институты кәйдәр бынат кәй ахсын, уый әмбарын әмә йәм әдзүхдәр кьәмдзәстыгәй цәуын. Ләг фәрәтимә хьәды куы фәзыны, уәд,

дам, æй бæлæстæ банкъарынц æмæ сæхицæн стæрсынц. Кæй нæ уарзын, уыцы бæстыхай дæр мын, æвæццæгæн, мæ зæрдæйы уаг афтæ æнкъары æмæ мыл алы хатт дæр æлхынцæрфыгæй сæмбæлы. Иу азæй нæм иннæ аз фылдæр адæм цæуы. Чи нæ бахауы, уыдонæн сæ сæртæ мæрдджынты хуызæн сæ риутыл æркъул ваййынц, мæ кæуинаг уавæр мын ногæй æрымысын кæнынц, æмæ сын фыртæригъæдæй мæ зæрдæйы тугтæ ныккæлынц. Афтæ мæм фæкæсы, цыма, институтæй уыдонмæ цы хай æмбæлы, уый æнæхъæугæйæ æз райстон, æмæ фырафсæрмай мæ цæсгомы цъæрттæ ссудзынц. Уæлдай тынгдæр та ме ‘мкъласон Алхастæй æфсæрмы кæнын. Радиоприемникимæ куыд архайын хъæуы, уый æз зонгæ дæр нæ кодтон, уый та сæ схемæтæм гæсгæ æвдæм къласæй фæстæмæ аразын райдыдта. Мæ къупри ахуыргæнæджы аххосæй физикæйæн китаыг растфыссынадæй уæлдай ницы бамбæрстон, æмæ мын уæнгæлæй æнаддæр у, уымæн та уымæй зынаргъдæр ницы ис. Радиотехничы дæсныйад райсын мæ фæсонæрхæджи дæр никуы уыди, æмæ оцани бæхау мæхи размæ тыхтард кæнын, ме ‘мбал та йæм цæргæбонты йæ бæттæнтæ тоны, фæлæ йæ къухы не ‘фты, æмæ удхарæй мæлы. Фæлтау æм ныфсæвæрæн фыстæг куынæ арвыстаин. Йæ мастыл ма йын цæхх цы ныккодтон, æндæр ын ницы ‘ххуыс фæдæн. Сочиненийæ дыуæ райста, æмæ йæ зæрдæ бынтондæр асасти.

Уырыссаг æвзаг хорз зонын кæй хъæуы, уый гуырысхойаг нæу, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, уымæй ахсджиагдæр у институттæй куыстуæттæм дæсны специалисттæ æрвитын. Адæймаг цæуыл хæст уа, уый хъуамæ бирæ уарза, хъуамæ йæм хорз арæхса æмæ дзы ‘хсæнадæн исты пайда хæсса. Афтæ куынæ уа, уæд кæйдæр бынат ахсы æмæ пайдайы бæсты зиан хæссы. Мæ хатдзæг ахæм хуымæтæг, ахæм сыдывд, ахæм ихсыд у, æмæ цыфæнды къуымых кæртмæрзæгмæ дæр бахъардзæни, фæлæ нæ хъысмæт лыггæнджытæм нæ хъары, уымæн æмæ Беликовы «как бы чего не вышло» сæ сæртæй ратæрын нæ комы. Стæй сæ, раст зæгъгæйæ, йæ ратæрын фæндгæ дæр нæ кæны, уымæн æмæ сын афтæмæй æнцондæр цæрæн у. Æз мæнæ дыккаг уæладзыджы радиотехникон æрмадзы цы зæрдæйæ бадын, уый куы зониккой... Уæд цы? Сæ зондахаст аивиккой? Институттæм фæсивæды исынæн растдæр фæтк сæвариккой? Алы адæймаджы дæр йæ курдиатмæ гæсгæ æвзариккой æмæ дын хуыздæр исты ссариккой? Нæ. Дæ поезд афардæг и, æмæ мацæмауал

æнхъæлмæ кæс. Цы дæм æрхаудта, ууыл фидар хæц, науæд ма уымæй дæр æнæхай фæуыдзынæ æмæ та дæ райгуырæн хъæуы рады хъомгæс цæудзынæ. Цы мæрдтаг дæ, Хуыцауы хатырæй?! Бæстæйы институтты бæллиццагдæр факультеттæй иуы ахуыр кæныс æмæ цинæй нæ мæлыс, фæлæ ма йыл былысчылтæ дæр кæныс! Мæлæты лæг! Дæхицæн цы ‘нхъæл дæ, цымæ?! Дæ бон кæд базондзынæ æмæ дæ кæрддзæмы кæд æрбаддзынæ? Никуы, æвæццæгæн. Уæдæ йæ ныхъхъуытты уадз æмæ дæхи тухæнæй мауал мар. Цы прибор аразыс, уымæй дæр ма цы кæныс? Уæртæ йæ иннæты ‘хсæнмæ базыввытт лас æмæ лидзгæ ардыгæй.

Диссаг. Ацы хъуыды мæ нæ тæрсын кæны. Тæрсын нæ, фæлæ ма мын æхсызгондзинад дæр дæтты æмæ мын ме уæхсчылтæй уæззау уаргъ исы, фæлæ йыл кæронмæ не ‘ууæндын, уымæн æмæ æгæр стыр фарстаимæ баст у. Дыккаг курс фæуынмæ мæ бирæ нал хъæуы. Иу уыйбæрцæй ма чысыл фылдæр – æмæ диплом райсдзынæн, куысты ныллæудзынæн æмæ мæ хъызæмæрттæн кæрон скæндзынæн. Ныр дæ радиотехничы дæснийад нæ, фæлæ ма суанг бастдзинады министры бынат дæр куына хъæуы, лекциты æмæ семинарты сындзытыл бадæгау куы фæбадыс, уæд дæхи цы сайыс?

Тыхсын, фæлмацын мæхимидæг. Афтæ мæм кæсы, цыма институты мæ сызгъæрин рæстæг дзæгъæлы сафын. Дифференциальные, интегральные исчисления, начертательная геометрия, сопротивление материалов, физика – иууылдæр мын æцæгæлон сты, мæ зæрдæ дзы йæхимæ хæстæг никæй уадзы, афтæмæй сæ хорз бæрæггæнæнтæ райсыны тыххæй мæхи тыхлæмæрстгæнгæйæ ахуыр кæнын. Ноджы ма мæм радиоприемникæй цыдæр хай радтой, ахæм сараз, зæгъгæ, æмæ дзы мæ уд мæ хъуырма сси.

Де сæфт кæмæй уынай, уыцы сылгоймагимæ тыхцæрдтытæ кæныны хуызæн у мæ уавæр. Мæ сæр бафснайын дæр мæ дзы фæнды, хъахъдзыхæй баззайынай дæр тæрсын. Дæ бонтæ æнæуынон адæймагимæ хъуырдухæнтагæнгæ æрвитыны бæсты зыбыты иунæгæй цæр. Мæ хъуыды раст кæй у, уый æмбарын æмæ разы дæн алидзыныл, фæлæ мын цавæрдæр æбæрæг тых æнæуынгæ сахсæнæй ме уæнгтæ сбаста, æмæ йæ рафтауын нæ фæразын. Мæ мидхъуырдухæнæй мæ ирвæзын кæны, мæ риуы чи сног и, уыцы бæллиц. Кæннод ын цы зæгъон, кæд мæ ирвæзынгæнæг нæу. Мæ бирæ сагъæсты уæзыл ма мын нодждæр

иу уæз æвæры æмæ мæ тухæнæй мары, фæлæ мыл уыциу рæстæг хорзырдæм дæр ахады. Мæ зæрдæйы катай мын зына-нæзына къаддæр кæны æмæ мын мæ баст уæнгты мæлын нæ уадзы. Ахуыссын æнхъæл кæмæн уыдтæн, уыцы стъалыйы дыдзы рухс мæм арвы кæронæй хæссы æмæ мæ талынг уæрмæй цæстыл-уайгæ тæмæссаг дунемæ йæ фæдыл сайы. Мæ размæ мын бæлвырд-бæрæг нысан æвæры æмæ мын мæ фæллад буары сабыргай цæрыны ныфс уадзы.

Мæ фæлгæнæны гуырынц алыхуызон сурæттæ, цымыдисаг цаутæ, кæй фæдтон æмæ кæй мысын, ахæм хабæрттæ, алæмæты æрдзы нывтæ, аив хъуыдыйæдтæ, адæмон дзырдбæстытæ, цæхæркалгæ æмбисæндтæ æмæ мын мæ тугыл арт æндзарынц. Фæнды сæ уæлмонц аивадæй фæхъæстæ уæвын, фæлгонцты хуызы мæ зæрдæ æмæ мæ сæрæй гæххæтмæ рахизын æмæ сæ рæсугъд-дзинадæй адæмы дисы бафтауын. Гуыргъахъхъ фæндæгтыл цæугæйæ куыд бастадтæн, уымæ гæсгæ мæ нал уырныдта, искуы ма мæм фыссыны зонд æрцæудзæн, уый. Афтæ мæм каст, цыма искуы иу къодахæй фæстæмæ алы æрыгон адæймаг дæр æмдзæвгæтæ фыссын райдайы, искæй куы бауарзы, уæд. Йæ уарзондзинад ацæуы, æмæ поэтикон арт дæр йемæ ахуыссы. Тиминæйы азарæй мæ литературон низæй кæй сдзæбæх дæн, ууыл мæхи баууæндын кодтон æмæ йыл хъыгзæрдæйæ мæ къух ауыгътон, фæлæ арф кæмдæр мæ хуылфы йæ уидаг æнæхъыгдардæй баззæди, дзæвгар рæстæг фынайæ фæлæууыди æмæ ныр райхъал и. Мæ царды фыдæвзарæнтæн хус кæнын нæ бакуымдта, се ‘ппæтыл дæр фæуæлахиз æмæ ног тыхтæ æвзæрын кæны.

Æдзæмæй бадын стъолы уæлхъус. Мæ къухы – фыссæн сис, мæ цуры – урс гæххæтт. Цы дзы сфæлдисон, уый мæнæй аразгæ у, фæлæ йæм куына уæндын, уæд цы кæнон? Афтæ мæм кæсы, цыма хуымæтæджы хъæдæрмагæй конд сыф нæу, фæлæ æппæт-зонæг, æппæтуынаг удгоймаг у æмæ мæ, дунемæ чи никуы ‘рцыд, ахæм уацмыстæ домы. Тæрсын, мæ курдиат мæнгæфсон куы разына æмæ мæ адæмы цæсты куы бафтауа. Лæг йæ нысанмæ ныфсджынай куы цæуа, йæхиуыл куына ауæрда, æнæстæрст фæндæгтæ куы агура, фиппайаг цæст, æнкъараг зæрдæ æмæ йын кæрдаг зонд куы уа æмæ царды ахсджиаг фарстатыл куы дзура, уæд йæ къухы гыццыл исты уæддæр кæй бафтдзæн, уый мæ уырны, фæлæ уæлтых куыст кæнын куына бафæразон, хъæугæ ныхæстæ æмæ аив ахорæнтæ фаг куына ссарон. Мæ зæрдæйы

тугәй цы фәлгонцтә саразон, уыдон цардәгасәй куы никәй разма сләууой, сә хъуыдытә әмә се 'нкъарәнтә әгәр уәлән-гай куы рауайой әмә куы никәмә бахъарой.

Ма цинтә әмә ма хъыгтә, ма сагъәстә әмә ма бәллицтә адәммә рахәссыны аккаг сты, цымә? Әвәццәгән, нә. Уәдә ме 'дылы зондмә цы хъусын? Йә раvg хәрзәнцонәй чи раив-баив кәны, уыцы зәрдәйы коммә цы кәсын? Театры фәдыл ма асайдтой, әмә цалдәр азы Хуыцауы дзәгъәлы фесафтон, ме 'нәниздзинад дәр ма зәххы бын ныууагътон, ныр та хъуамә әнәсәрфатәй литературәйы фәдыл стырынз уон? Ничи дын тых кәны. Кәд дә нә фәнды, уәд институт каст фәу, хъарм кабинеты сбад әмә искәй бынатәй дәхи рәвдау. Нә, нә! Фәлтау... Цы фәлтау? Ницы! Әз хъуамә фыссәг суон! Әмә та дә рәстәг дзәгъәлы фесафай, нә? Әмә ма дәхи рәстәг – гъа, цы дә фәнды, уый йын кә, фәлә адәм та дә разы цы азымджын фесты? Сәхи цәстәй кәй нә фәдтой, сәхи-уыл кәй нә бавзәрстой, сәдә хатты кәуыл нә ныссагъәс код-той, ахәмәй сын цы радзурдзынә? Дәхи цард саразын дә бон куынә у, уәд сын цы зонд бацамондзынә? Дә адәмәй бәрзонддәр рындзмә куынә схизай әмә, дә алыварс цы бирә-варсыг дунә ис, уымә ләмбынәг куынә акәсай, дзылләтә цәмәй хъәрзынц, уый куынә бамбарай әмә йә дә уацмысты ирдәй куынә равдисай, уәд дын никәй бахъәудзысты. Куыд зәгъыс? Цы вазыгджын дунейы цәрыс, уый бамбарынмә дә ныфс хәссыс? Мә-гъа. Ууыл никуы ахъуыды кодтон. Уәдә йыл бәстон ахъуыды кә әмә әрсабыр у. Әрдз дын цы нымад бонтә радта, уыдон хъәлдзәг, әнәмәтәй арвит, әндәр дә цы гуы-бынниз тилы? Мәгуыр адәмы хъизәмайраг цард фәрогдәр кәнынән, дәхицәй фылдәр кәй уарзыс, уыцы генион фыс-джыты, поэтты әмә драматургты бон куы ницы бацис, уәд сын ды цы фәахъаз уыдзынә? Раст ма зәгъ, кәимә кусыс, уыдоны литературә истәмән хъәуы? Мурдәр ницәмән. Уәдә цәуыл нәтыс? Сә дурәфхәлд бәрзәйтәй сын сә уәззау әфондз куынә сисдзынә, уәд дә цәй фыссыны мәт и? Сә алыварс цы сфәлдыстадон кусджытә и, уыдон сә сайгә кәнынц, сә фәлвых цурон уацмыстәндты фәрцы сә царды сәйраг фарстатәй иуварс здахынц, әз та сын рәстдзинад дзурдзынән, әмә кәд истәуыл ныхъхъуыды кәниккой. Дә уацмыстә сәм хәццә дәр нә бауыдзысты, әмә дә уд дзәгъәлы бахәрдзынә.

Фæлтау де ‘дылы митæ ныууадз æмæ дæлæ хурæфсæст дунемæ ацу. Цалынмæ дæм рæсугъд чызджытæ се ‘ргом здахынц, уæдмæ сыл дæхи ирхæфс, науæд рæстæг дæ иувæрсты аивгъуыйдзæн, æмæ фырфæсмонæй дæ къухы фыдтæм лæбурдзынæ. Нæ, зæрдæ хивæнд у, коммæ нæ кæсы. Цыдæр ныфсы хал дзы арф кæмдæр, рæбинаг къуымы, ныффидар и æмæ скъуынын нæ комы.

* * *

Ме ‘нæнцой царды фæндæгтæ мæ иу дзыхъхъæй иннæ дзыхъмæ æппарынц. Хуыздæр зæрдæ мæм нæ дарынц мæ кънйазгонд хицауттæ дæр. Фæлмæн къæрмæгау мæ куы иу хуынчты атъыссынц, куы – иннæ хуынчты. Замманай рæгъæд лимон æхсæны бæласæй æртыдтой æмæ йæ сæ цаймæ лæмарынц. Цалынмæ ма дзы фæстаг æртах баззайа, уæдмæ йæ сæ дæрзæг уырзтæй феууæрддзысты. Куы ницæмæнуал бæзза, æмæ сæ куы нал хъæуа, уæд æй бырæттæм фехсдзысты. Æз мæхи сæрыстырхуызæй Овод æмæ Гамлеты фæлгонцтæ аразынмæ цæттæ кодтон, адон та мæ æгадхуызæй ифтыгъд хæрæджы ролы хъазын кæнынц. Æппæтхъомыс Музæ мæ йæ уæлныхты Парнасы цъупмæ исы æмæ мæ радзырдтæ фыссынмæ разæнгард кæны, горæты чызитæ кæдæм кæлдзысты, уыцы къанауæй дарддæр чи ницы уыны, уыдон та мæ æрвылбон зæххы бынмæ тæрынц æмæ мын мæ сыгъдæг бæллицтæ марыныл архайынц. Мæ уæнгдыхыл сæ бон цæуы, æмæ мæ цумайы лæдзæг аразынц, фæлæ мæ хъуыдытæ æмæ ме ‘нкъарæнтæ сæ бар нал сты. Сæ рохтæ сын суагътон, æмæ мæ сæргълауджыты нæ, фæлæ мæхи коммæ дæр нал кæсынц. Цыма мæнæй хицæн аисты æмæ сæхæдæг хæдбар цардæй цæрынц, уыйау мæ райгуырæн бæстæмæ агуылф кодтой æмæ мæ уырдæм сæ фæдыл æнæрхъæцæй сайынц. Уагæр ма дзы хъизæмайраг тухæнтæ куына бавзæрстæин, уæд та ма мыл куыд ахадиккой? Æнхъæл уыдтæн цæргæбонты Дантейы зындонау мæ цæстыты раз лæудзæн æмæ мæ удхарæй мардзæн, фæлæ фæрæдыдтæн. Хур зæххы къорийыл æнæуынгæ æндæхтæй куыд хæцы æмæ йæ йæ хъарм тынтæй куыд рæвдауы, цæрыны хъомыс ын куыд дæтты, афтæ мæ йæхимæ æлвасы æмæ мæ уæгъд нæ уадзы. Хъуыды дæр мæ мадалон æвзагыл кæнын, фынты дæр мæ хъæу уынын. Афтæ мæм кæсы, цыма дзы æнæхъæн æнус фæишпæрд дæн, æмæ ма иучысыл куы бафæстиат уон, уæд ын хъæбулы ад нал скæндзынæн, цыма ме стырзæрдæ

мадау уый дәр мемае цәрын нал бакомдзән, кәрәдзи нал бамбардзыстәм, зәгъгә.

Мә зәрдае мә хъуырмае схәццә, ахст цъиуау мә риуы кълутыл йәхи хойы әмае, кәуылты айрвәза, уый катый кәны. Ноджы ма йыл дысон телевизор арт бандзәрста, әмае бынтондәр сәрра и. Нә кафджыты дзы сау цухъхъаты әмае урс разгәмтты уыцы рәсугъдәй куы равдыстой, уәд әй йә бәттәнтә атонынмае бирә нал хъуыди. Фәндыры зәлтә мә туджы ахъардтой, мә фәллад уәнгтә мын срог кодтой, әмае фырцинәй, кәм уыдтән, уый дәр нал әмбәрстон. Ләшпутә сценәйы куыд кафыдысты, әз дәр мәхимидәг семә афтә кафыдтән. Әрфәндыд мә нәхимә атындын, цыфәнды зындзинәдтә әвзәргәйә дәр нәхи уәлдәф уләфын, нәхи дон нуазын, нәхи әвзаг хъусын, уәртә ахәм зәдәнгәс чызджыты 'хсән цәрын әмае дзы иу равзарын. Мә бәллиц мә кълухы куынә бафта, уымәй старстән, әмае мә цәстытә доны разылдысты. Концерт куы фәци, әмае экранәй сыбираг митәмбәрзт быдыр куы разынди, уәд мәм афтә фәкасти, цыма мә исчи мә райгуырән бәстәйә тыххәй атыдта, әмае фыранкәрдәй мәхи цы фәкодтаин, уый нал зыдтон. Ныр дәр ма уыцы уавәры дән, әмае мә ме 'нәуынон куыстмә цы электричкә скъәфы, уый ардыгәй нәхимә иу ран дәр куы нал әрләууид, уәд мын мә хынцинаг фарстатә иууылдәр алыг кәнид, фәлә мәм йә цәлхыты иугәндзон къәрцц-къәрцц раздәрау цырынай нал хъуысы. Цъәх бәләстә дәр фәстәмае нал лидзынц. Цыма фәллайгә бакодтой әмае сә рухс дунейы әппындәр ницыуал әндавы, уыйау ма сәхимидәг әвәндонәй змәлынц. Әрәджиау сә бынәтты әрәнцадысты, әмае мәм галиуырдыгәй разынди, фәйнаг асинтыл асфальтмә кәцәй ныццәуын, уыцы зәронд нарәг хид йә тарбын дымгәдзагъд хәцәнтимә. Мә акомкоммае ләууы ставд дамгәтәй фыст «Ухтомская» әфсәйнаг телтәй хызгонд быруыйл фидаргондәй. Әдзухдәр ам кәй рахизын, уый мә кәцыдәр әнкъарәнәй әмбарын, фәлә ме 'ндзыг уавәрәй фервәзын мә бон нәу. Мә хъуыдытә сегас дәр сты мә иубәстон адәммимә. Ныртәккә мә уыдон йеддәмае ничи хәуы, уымән әмае мә фәнды семә уәвын әмае сә зәрдәты змәлд әнкъарын, сә куыстдомд сурәттә әмае сә уәззау цард әвдисын. Мә уацмыстә әрмәстдәр уыдоны 'хсән цәргәйә ныффысдзынән, әмае мә цәстыты размә хәссын алыхуызон рәсугъд нывтә. Театралон

училищемæ цæугæйæ дæр ахæм уавæры уыдтæн, æмæ фæкъуыхцы дæн, фæлæ мæ уый нæ тæрсын кæны. Уæд хъуыддæгтæ æрмæст мæнæй аразгæ нæ уыдысты. Алчидæр артисты курдиатмæ йæхи цæстæй кæсы, æмæ йæ цы фенын фæнды, уымæй дарддæр ницы уыны. Литературæйы та алцыдæр мæхицæй аразгæ уыдзæн, æмæ мæ зындзинæдтæн сæттын нæ бакомдзынæн.

– Иннæ станцæ та цы хуыйны? – дард кæцæйдæр мæм фын уынагау хъуысы ацæргæ сылгоймаджы сыф-сыфгæнаг хъæлæс.

– Люберцы, – дзуапп ын дæтты æрыгон чызг.

«Ома, куыд Люберцы?!» – тарстхуызæй фестæлфыдтæн æз, мæ бынатæй фестадтæн æмæ цæстыфæныкъуылдмæ вагоны карон балæууыдтæн, фæлæ уæдмæ электрикæ перронæй ахызти æмæ тыгъд быдыры стырынды и. Машинистæй, æвæццæгæн, дуæрттæ сæхгæнын ферох и, æмæ сыл дыууæ къухæй фæйнæрдæм хæцын, афтæмæй зæхмæ зыд каст кæнын. Агæпп æм кæнин, æмæ мæлæты дæлоз у. Мæ зæнгтыл мæ зæрдæ нæ дарын, æндæр... «Æ-æ, тæппуд! Дæ зыр-зыр куы ссыди! Дæ ницæйаг удæн тæрсыс, нæ?!» – худы мыл мæ мидхъæлæс. «Ехх, цы уа, уый уæд! Исты мæ хорз цардæй бавдæлон уыдзынæн?» – скарстон мæхинымæр æмæ хуырмæ асаррæтт ластон, иуцасдæр дзы сæрбихъуырайттæгæнгæ фæтахтæн, стæй йыл дæлгоммæ ныффæлдæхтæн. Мæ зæнгтæ цыма сæстытæ сты, уыйау риссынц, мæ цæсгом зæххыл ныххафтон, æмæ дуды. Бавнæлдтон æм, æмæ мæ къух тугæй самæсти. Цыма ме уæнгтæн æрызгъæлынæй тæрсын, уыйау мæхиуыл хъавгæ схæцыдтæн, мæ рыгтæ æрцагътон æмæ мæ зонгæ фæндагыл фæчепп-фæчепгæнгæ æвæндонæй араст дæн. Зæххыл хуысгæйæ кæй нæ баззадтæн, уый мын æхсызгон нæу. Мæ сæр истæуыл куы скъуырдаин, уæд ме ‘ппæт сагъæстæй дæр уыциумæ фервæзтаин, æмæ мæ ныр ницыуал мæт уайд. Вагонæй хизгæйæ мæхи марынмæ нæ хъавыдтæн, фæлæ уыцы хъуыдыйæ мæ туджы змæлд фегуыппæг и, æмæ мын цыдæр æнцойад æрхаста. Ныр та мыл æцæгдзинад йæ уæз æруагъта, æмæ мæ алыварс æнкъардæй кæсын. Ацы кæйдæр дунейы мæ цæлæт дæр куы никæй хъæуы, мæ мæлæт дæр, уæд дзы цы ми кæнын? Уæвгæ, мæ фыдыфсымæры куына хъæуын, уæд кæмæддæрæгон адæмыл мæ зæрдæ цы худы? Мæ марды хабар мын куы фехъуыстаид, уæд мæм мæсты цы суыдаид, æндæр æм мæ тæригъæд нæ бахъардтаид. Семирамæ та? Мæнмæ гæсгæ мыл уый дæр тынг нæ батыхстаид. Йæ цæсгом

ахорын дэр нэ нуууагътаид. Телефонэй дзургэйæ йæ хэтæл стьолол дэр не ‘рæвæрдтаид. Сæ уазал ахаст сын афтæ хорз уынын, раст цыма мæ разы сты, æмæ сæм мæ зæрдæ хæццæ кæны. Куыдфæндыйы цæстæй мæм æрмæст уыдон куы кæсиккой, уæд сын истыхуызы бабыхсин, фæлæ мæ адæмы дэр нэ хъæуын æмæ сыл мæ зæрдæ дзæгъæлы дарын. Цалдæр азы сæ фæхицæн дæн, æмæ сæм мæ зондахаст аивтон. Ацы зæххыл алчидæр арт йæхи гуылы бын æндзары, æмæ сын хъуамæ сæ миддуне равдисон. Иугæр мæ мæлæт нэ исы, уæд мæ мæ хъысмæт уырдаем аразы.

Ме ‘нæрай хъуыдытимæ удхаргæнгæйæ мæ куыстуатмæ бахæццæ дæн. Уæрæх цъайы цур – уæзæгтæисæн къран, йæ чъылдыммæ – æфсæн хæйттæй арæзт бæрзонд мæсыг. Йæ цыргъ цъуппы фæйнæфарс дыууæ лæппулæджы бадынц æмæ монтажгæнæн дæгъæлтæй хицæн гæбæзтæ кæрæдзиуыл фидар кæнынц. Хицау сæм бынæй кæсы æмæ, æрдæгфынæйæ кæй архайынц, уый тыххæй йæ сæр уайдзæфгæнæгау дыууæрдæм тилы.

– Коллектор къахт куы фестæм, уæд ма нæ ацы мæсыг та цæмæ хъæуы? – фæрсын æй салам раттыны бæсты.

Уый мæнырдæм йе ‘ргом не здахы, афтæмæй мæм аххосджынау рæхуыстæй дзуры:

– Уæдæ уын мызд цæмæй хъуамæ фидон?

– Ома куыд цæмæй?

– Ацы мæсыг сæвæрын æмæ райхалын коллектор саразынæй зынаргъдæр у, æмæ нæм æхца уырдыгæй цæуы, стæй, цы лыстæг куыстытæ æрымысын, уыдонæй...

– Иу бон дэр нэ бакусдзæн уæдæ, нæ?

– О.

– Æмæ Сизифы æнæпайда фыдæбон кæдмæ кæндзыстæм?

– Мæ-гъа. Нæ хъуыддаг хæрзтæй нæу, фæлæ уæддæр цыдæртæ кусæм, змæлæм, аразæм, нæ уд удыл тыххæй хæцы, афтæмæй кæдæмдæр куырмæй хилæм...

Йæ иу цæстæй нæ уыны, æмæ йæ кусджытæ фæсномыгæй Кутузов хонынц. Фæсмонгæнæджы мыртæ йæ хъæлæсы афтæ æргомæй хъуысынц, цыма æппындæр ницæуыл æууæнды æмæ йæ царды фæстаг бонтæ куыдфæндыйæ æрвиты. Фылдæр хатт ыл йæ кабинеты рудзынгæй æддæмæ кæстæйæ баизæр ваййы. Ныр дæр та йæ хъуыдыты кæдæмдæр адзæгъæл, æмæ йæ иуварсты мæнгагъуыстмæ бацыдтæн, мæ дарæс раивтон æмæ коллектормæ

ныххызтæн. Амæйразмæ дзы ме сæфт уыдтон, ныр та мæ цæсты-сынндз фестæди. Фæлтау ын йе ‘гъатыр æцæгдзинад куына ба-зыдтаин. Бон-изæрмæ мæ уыргтæ кæм хойын, уый ма йе стыр фыдæбонны æдде аргъ дæр ницы кæны. Фæнды мæ хыл райсын æмæ мæ бæстæйы æнæсарфат хицæутты сæ хъарм бынæттæй фæсурын, мæ магуыр æмбæлттæн сæ уæззау цард фæрогдæр кæнын, фæлæ мæ бон ницы у, æмæ мæстæй мæлын. Уыдонæн, мæнмæ гæстæ, ахæм хъуыдытæ кæнын сæ фæсонæрхæджы дæр нæй. Алы рæтты бадынц æмæ æнæмæтæй худынц. Мæ цæсгоммæ кæстæйæ та бынтон схъæлдзæг сты.

– Дæ хæмхудтæ та дын чи ныххоста? – цыма алы бон дæр над æййафын, уыйау мæ былысчылæй фæрсы Федя, æмæ йæ цæсгоммыл мæстæймарæн хинхудт хъазы.

– Мæскуыйы фыдуаг лæппутæй фылдæр цы ис, – мæ бæсты йын козбау мидбылхудтимæ дзуапп дæтты Петя, – Æдзухдæр, кæй ракъæрццытæ кæной, ахæмты куы агурынц. Уæлдай æмхицдæр та саусыдз кавказæгты хæлæфтæ ласынмæ сты æмæ йыл сæ дзæмбытæ æруагътой, æвæццæгæн.

Ацы ‘фхæрæн æлхысчытæ иу æмæ дыууæ хатты нæ фехъуыс-тон, фæлæ мын мæ тъæнгтæ ныры хуызæн никуы ацагътой. Иуæй мæсты дæн, иннæмæй сæ зæгъæгæй мæ удхæссæг уынын. Ноджы ма мæ тæвд туг дæр мæ сæрмæ ныццæвта, æмæ мæ хъуы-ды кæнын нал уадзы.

– Уæлдай æмхицдæр кæмæ сты, загътай?! – фæрсын æй тызмæгæй æмæ йæм сабыргай фæцæуын. Хыл кæныны ныфс мæм разындзæн, уый æнхъæл нæ уыди æмæ хорзау нал фæци. Йæ сырх цæсгомæй йæ мидбылхудт æрбайсæфти, йæ туаг цъæх цæстытæй Федямæ æххуысагур бакасти æмæ йæ бынатæй сыс-тади.

– Дæу нæ фæрсын?! Кæмæ сты уæлдай æмхицдæр?!

Мæ уæндон ныхас ын йæ хъару асаста, æмæ, цы зæгъа, уый нæ зоны. Дывыдон арты кæй бахаудта, уый бæлвырд зыны йæ рохст цæстæнгасыл. Йæхи равдисын дæр æй фæнды, йæ ныфс дæр мæм нæ хæссы. Æрæджиау йæ тæппуддзинадыл фæуæла-хиз æмæ йе ‘нæхсæст ныхæстæ къуызгæйæ сфæлхатт кодта. Æз ын йæ къæбутыл мæ галиу цонг атыхтон, мæ чылдым æм фездæхтон æмæ йæ мæ сарты фехстон, мæхи йыл баппæрстон æмæ йыл хафт-хафтæй ралæууыдтæн. Æрæджиау æй суагътон æмæ иуварс ацыдтæн. Уый зæххæй къæдзбел фелвæста æмæ

мæ æрбасырдта. Æз дзы мæхи фæсайдтон æмæ йын тымбылкъухæй йе ‘фсæр сцавтон, стæй йæ фæстæрдыгæй ацахстон æмæ та йæ мæ сæрты фехстон. Цалынмæ зæххæй хъæрзгæ-нæтгæйæ стади, уæдмæ æлхъывд уæлдæфæй кустæ дзæбуг мæ къухмæ райстон æмæ сылгоймагмæ фæдзырдтон:

– Компрессор скусын кæ!

– Дæ хорзæхæй, хыл кæнынмæ афтæ кæм сдæсны дæ? – фæрсы мæ Димæ æмæ мæм чемпионмæ кæсæгау дисхуызæй кæсы.

– Уынджы схъомыл дæн, æмæ мæ иудадзыгдæр мæхи хъахъ-хъæнын хъуыди.

– Тынг æгъатыр дæ. Хылгæнгæйæ айдæнмæ куы бакастаис, уæд дæхицæй фæтарстаис.

– Мачи мæ æфхæрæд, æмæ никæй хъыгдардзынæн.

– Петяйы кæй фæнадтай, уым диссагæй ницы ис. Диссаг у, тæрсгæ нæ кæй нæ кæныс, уый. Мах бирæ стæм, ды та – иунæг. Афтæмæй лæг йæ мæлæт ссарын дæр зоны, – æртхъирæнгæнджы хъæлæсæй мæм дзуры Федя.

– Дæу хуызæн ницæйаджы къухæй мæрдтæм куы бацауон, уæд дзы æгад цы фæуон, æндæр мæ кадыл ницы бафтдзæн, фæлæ дæ уæддæр нæ тæрсын, уымæн æмæ дын цагъайраджы миддуне ис, цагъайраг та тæппуд у, æдых, гæвзыкк, æнæныфс. Искæмæ йæ къух сисыны бæсты нозтæй йæхи ныддымсдзæн æмæ йе ‘фхæрæджы къæхты бын ратул-батул кæндзæн. Цалдæр азы уæм лæмбынæг кæсын æмæ дис кæнын иу хъуыддагыл. Афтæ быхсагæй революци куыд сарæзтат? Нæ уæм сæрыстырдзинад и, нæ – лæгдзинад, нæ – иудзинад. Алчидæр уæ сæтæлæгау йæ хъузджы бабырыд æмæ цæры ‘рмæстдæр йæхицæн. Уæ цуры уын сывæллоны куы марой, уæддæр йæ фарс нæ рахæцдыстут. Уæ сæргъы уын быдыргъ куы сæварой, уæддæр æм уæ уæрджы-тыл кувдыстут. Цæй тыххæй уæ хъуамæ тæрсон?

– Де ‘мбæстаг тыфтырыкъо Тамерлан нæ мужиктæ хоны, ды та – цагъайрагтæ. Нæ къæбæр хæргæйæ уæхимæ æгæр бирæ бартæ нæ исут?

– Фыццаджыдæр, æз уæ къæбæр нæ хæрын, фæлæ – мæ хидвæллоу. Мæ уæлтых куыстæн цы ‘мбæлы, уымæн исын æрмæстдæр йе ‘ртыккаг хай, иннæ калд цæуы уе ‘нæбын боцкъамæ. Дыккагæй мæм уæ горæты куыдзы бынат дæр нæ хауы. Мелæй фыст дæр дзы никуы дæн æмæ Хуыцауы фæздæгæй

марын. Ёртыккагаёй та уын Тамерлан æлгъæнгæйæ фидис кæны, æз та уæм уарзгæйæ дзурын, тæригъæдгæнгæйæ, зæрдæрисгæйæ. Дунейы раззагдæр адæмты æрдхæрæны уацмыстимæ базонгæ дæн уæ цæхæркалгæ æвзаджы фæрцы æмæ мын мæ маделон æвзагау адджын у, уæ номдзыд лæгтæ та мæм зæдты бынаты æвæрд сты, æмæ мын хъыг у, кæм цы ‘взæр и, уыдон уæ сæрыл кæй æвæрут, алыхуызон цæстфæлдахджытæн хæрзæнцонæй сайын кæй комут, уæ бартыл сдзурынхъом кæй не стут, уæ хъæздыг бæстæйы мæгуыргурты цард кæй кæнут æмæ нозтæй уæхи кæй сафут, уый. Ардæм цæугæйæ æз бынтон æндæр бæстæ фенынмæ бæллыдтæн, фæлæ фæфыдæнхъæл дæн, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма мын мæ рухс фидæн тар ахорæнтæй сахуырстат.

– Тынг раст нын зæгъыс. Ёгæр фæлмæн стæм, æмæ алчидæр уæнды не рагъыл бадын, – аххосджынау æнкъардæй дзуры Димæ.

Бирæ цыдæртæ ма мæ зæгъын фæнды, лæмбынæг мæм чи ныхъхъуыста, уыцы куыстдомд адæмæн, фæлæ сæ сæ хъизæмайраг царды æгъатыр уырынгдзалх цъыфдзастмæ æгæр тынг ныхъывта, æмæ сæм мæ хус ныхæстæ нæ бахæццæ уыдзысты, æндæр ныхæстæ ссарын та мæ бон нæма у, фæлæ сæ цыфæнды зынай дæр хъуамæ ссарон. Амæй фæстæмæ мæ сæйраг нысан уыдзæн зæрдæмæхъаргæ ныхæстæй цардæгас нывтæ аразын æмæ сæ æфхæрд дзыллæтæм хæссын.

* * *

Балцы цæугæйæ мæ æдзухдæр цы удхор сагъæстæ февдæрзынц, уыдонæн мæ зæрдæйы сæ кой дæр нæй, æмæ сæрдзыгон ирд бонау сыгъдæг у. Ахæм уавæры арах нæ ваййын, æмæ ме уæнгтæ афтæ рог сты, цыма, арвы риуыл цы фæлурс мигъы бындзыг и, уый уæз дæр нæ кæнынц. Цард цыфæнды зындзинæдтæ æвзаргæйæ дæр адджын кæй у, уый æххæстæй банкъарын æрмæстдæр мæнæ ахæм æвæлмон рæстæг æмæ йæм бынтон æндæр цæстæй кæсын райдайын. Димæ мæ машинæты уынаер æмæ фæздæгæй кæй фервæзын кодта, уый тыххæй дзы хуымæтæджы бузныг дæн. Радзырд фысгæйæ мæ уæлтæмæны базирытæ сæ уæлныхты куы систой, æмæ мæ хъайтары миддунейы куы аныгъуылдтæн, уæд мæм æнæнхъæлæджы фæзынд, мæ хъуыдытæ мын йæхимæ аздæхта æмæ хъазгæмхасæн афтæ бакодта:

– Ныууадз дæ фыссын. Уæддæр дæ Толстой нæ рауайдзæн.

– Ай-гъай ма нæ рауайдзæн Толстой, – ма мидбылтæ бахудтæн æз. – Уый хъæздыг графы байзæддаг уыди, æз та магуыр зæхкусæджы фырт дæн, ууыл йæ ныййарджытæ æмæ йæ лæггадгæнджытæ фырбуцæй æрхъæцмæ дæр нæ хъæцыдысты, мæныл та, сыдæй куы мардтæн, уæд хионæй, æддагонæй иууылдæр сæ тыхтæ æвзæрстой, уый амæй-ай зондджындæр фæсарæйнаг ахуыргæнджытæ бæллиццаг цардмæ цæттæ кодтой, мæн та, йæ фосыл мæнæй æнувыддæр чи уыди, ахæм хæдзары ‘фсинтæ æмæ къупритæ тухæнæй мардтой, уый зæххы бынмæ иу хатт дæр нæ ныххызти, æз та дзы æртæ азы ма уыргтæ хойын, уый йæ райгуырынæй йæ амæлæты бонмæ хæринаджы мæт нæ уыди, æз та алы минут дæр æххормагæй баззайынæй тæрсын. Дарддæр ма сæ нымайон?

– Сæйраг хицæндзинад ма зæгъ, æмæ æгъгъæд фæуæнт.

– Цавæр у?

– Уый гени уыди, ды та...

– Ахæм лыстæг хабæрттыл нæ дзурдзыстæм, – йæ ныхас ын æрдæгыл фескъуыдтон æз æмæ ныххудтæн. – Цы хур, цы къæвда дæ æрбахаста ма хуызæн барцух хæтæгхуаджы цатырма?

– Мæ райгуыраен горæтмæ цæуын æмæ ма, зæгъын, æххæст дæу дæр мæмæ куы айсин. Уæлдай уæз мын нæ уыдзынæ.

– Дард у æви хæстæг? Ном ын ис æви нæй? Зындгонд у æви æнæзонгæ? Æз Мæскуыйы фæстæ гыццыл хъæугæндтыл зылын мæ сæрмæ нал хæссын.

– Дæу аккаг ай-гъай нæу, фæлæ дзы дыууæ номдзыд лæджы райгуырди, æмæ уыдоны сæр хъуыдыгæнгæйæ сразы у.

– Уагæр чи сты?

– Сæ иу – Циолковский...

– Иннæ та ды дæ, æвæццæгæн.

– Афтæ æнæмæнг.

– Де ‘мзæххонтæ дын дæ хъуыды куы базониккой, уæд дыл худæгæй сæхи схæссиккой.

– Сæ сартыл цы фæлхæрст ницæйæгты сæвардтой, бынтон худæг уыдон куы сты, æмæ сæ худыны охыл йæ был дæр куы ничи змæлын кæны, уæд сæ ма иу æнæхсæст хъуыды иннæрдæм ахиздзæни? Фæстаг хатт зæрдиагæй кæд ныххудтысты, уый сæ рох дæр ма фæци, æмæ сæм ницыуал бахъардзæни.

– Ау, сымахмæ дæр уæлæмæ æдылытæ хизынц?

– Уæдæ ма махмæ æндæр адæм ис? Амы фидиссаг хицæуттæ сæхицæн уым сæрнизæн дзыррдзæугæ хæдивджыты не ‘варынц, Æ-æ, бирæгътæ иууылдæр къуыбырхъустæ сты, æмæ сын нæ бон ницыуал бауыздæн, фæлтау мемæ рацу æмæ, цы бæстæйæ хынджылæг кæнынц, уый дæхи цæстæй фен. Иугæр дæ дæ уацмысты нæ царды рæстдзинад æвдисын фæнды, уæд æй цас æххæстдæрæй зонай, уыйас – хуыздæр.

Æз ме ‘рдæгфыст сыфыл мæ цæст æрхастон æмæ мæхимидæг бакатай кодтон. Димæ мæ бамбæрста, æмæ йæ куыствæллад дымгæдзагъд мæллæг цæсгомыл гæдывад мидбылхудт ахъазыди.

– Чиныгкæсджытыл ма тыхс. Цалынмæ ды де ‘нæмæлгæ уацмыстæ фыссай, уæдмæ уал Толстойы лæмæгъ романтикæ кæсдзысты.

– Уымæй дæр цы мæнг зæгъыс, – йæ хъазæн ныхас ын дарддæр ахæццæ кодтон æз æмæ йæ фæдыл худгæ араст дæн. Ныр зæронд «Москвич»-ы йæ фарсмæ дæрзæг бандоныл бадын æмæ цъæхфæлыст быдырыл зæрдаивæй фæлгæсын. Уæвгæ, цæй цъæхфæлыст быдыр у. Æнæзæрдæзæгъгæ дурнад хус астым. Лыстæг хуырæй кæрдæджы мæнгуд хæлттæ сзындысты æмæ рухс дунемæ сидзæртау мæгуырхуызæй кæсынц. Сонт дымгæ сыл йæхи куы асæрфид, уæд сæ иугай фелвасид æмæ сæ йемæ ахæссид. Мæ цæст кæйонг æххæссы, уым кæрæй-кæронмæ иу белгом дæр къахт нæй, æмæ хуыскъ сылгоймагау æнкъардæй йæхимæ хъусы. Машина йæ астауты нарæг сосæйыл хæрхæргæнгæ згъоры, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма зæхх кæй нæ ныййардзæни, уыцы тыллæгыл кæуы. Нæ дзы трактор и, нæ – фос, нæ – адæм. Иуæй иу хатт мæм куы дæрддзæфæй, куы хæстагæй æрбазынынц хъæды тымбыл лыггæгтæй конд хъæмпынсæр хæдзæрттæ, фæлæ уайтагъд фæстейы аззайынц, æмæ та мæ æгæрон афтид тъæпæнтæ æнахуыр сагъæстыл бафтауынц.

Мæ сæрма иу æнкъард хъуыды бауадзынмæ дæр нæ хъавыдтæн, фæлæ мæхиуыл хæцын нæ бафæрæзтон, æмæ та мæ зæрдæ нырхæндæг и.

– Ныр ацы зæххытæ япоинагты къухы куы уаиккой, уæд дæр афтæ æнæвнæлдай лæууиккой? – мæ цæсгомыл барæй куыд-фæндыйы ‘нгас æвдисгæйæ сабырæй фæрсын Димæйы. Уый мæм æдзынæг æрбакасти, стæй йе ‘ргом тыгъд быдырмæ аздахта æмæ йæ сæр уайдзæфгæнагау батылдта.

– Афæдзмæ сæ зонгæ дæр нал бакæнис. Зæххæн æнкъараг зæрдæ ис, æмæ йæ æдзухдæр рæвдауын хъæуы, мах та йæ тъæппрæхуыстæй дарæм. Нæ уд, нæ дзæцц у карз нозт æнцъухын, æнæмард æрдиаг кæнын æмæ алцъдæр цæттæйæ домын. Ноджы ма, нæ сæрыл кæй сæварæм, уый йæхицæй æппæтзонæг гени саразы æмæ бæстæ смагæй байдзаг кæны. Лæг хъуамæ, цы куыстмæ арæхса, уымæй дарддæр мацæмæ æвнала. Бауырнæд дæ, ацы магуыраей мын нæ бæстæйы æнæниздзинадхъахъхъæнынады министри бынат стыр мызд æмæ сæрæн хæдивджытимæ куы дæттиккой, æппындæр ницы кусынаей мын зæрдæ куы æвариккой, уæддæр сын не сразы уаин. Цы хъуыддаг нæ зонай, уымæ афтæ æнцонæй бырсæн куыд и? Адæймаг фыццаджы-фыццагдæр хъуамæ адæймаг уа, стæй та – кусæг, фыццаджы-фыццагдæр хъуамæ йæхицæй æфсæрмы кæна, стæй та – адæмæй. Уый дзы куына уа, уæд фос у, уæдæ цы у? Хъыгагæн нæм ахæм фос бирæ ис, æмæ нæхиуыл схæцын нæ фæразæм. Иу адæмымыггаг хицау нын куы фæуайд, уæд цардæй тъæпп ахауиккам, фæлæ тæппуд æмæ стырзæрдæ стæм, æмæ алыхуызон дæлимонтæ нæ лæмæгъдзинадтæй пайдагæнгæйæ нæ сæрмæ хизынц. Иубон дæм де ‘фхæрæн ныхæсты тыххæй ничи фæхæрам и, уымæн æмæ раст уыдтæ, фæлæ, фæлæ... – Димæ арф ныуулафыди æмæ йæ ныхас иннарæдæм аздæхта: – Уæртæ уым ме ‘фсымæр цæры, æмæ йæм иучысыл бакæсæм. Йæ чызгмæ йын дæ хъус æрдар, æмæ, кæд дæ зæрдæмæ фæцæуа, уæд æй мæ бар уадз.

Уыцы ныхæстимæ машинæ гуыргъахъхъ фæндагыл хъæуы ‘рдæм базылдта. Иуцасдæр къуыппыты æмæ дзыхъхъыты фæрахау-бахуа кодтам, стæй иу хъæдкъул скъæты хуызæн кæлæддзаг хæдзары цур æрлæууыдыстæм.

– Дæ мадызæнæджы иуварсты куыд хъуамæ афардæг уыдаис, æндæр уазæгуаты афтидармæй цæуын аив нæу, – мæ фындзы бын багуым-гуым кодтон æз, æмæ мыл Димæ йæ къух ауыгъта.

– Йæхæдæг дæр мын мæ дуæрттæ къахæй нæ байгом кæны. Магуырхуыз нарæг кæртмæ бахызтыстæм æмæ зæронд сарайы гыццыл стъолы уæлхъус æрлæууыдыстæм.

– Куыд кæсын, афтæмæй де ‘фсымæры хæдзары мæнаей хиондæр нæ дæ, – къуыттыйæ лæууыны бæсты цыфæндыдæр дзур, ахæм зæрдæйы уагæй æлхыскъ кæнын ме ‘мбалы, фæлæ мæм уый йæ хъус нæ дары.

– Ау, ацафон кæм уыдзысты? – фæсмонгæнæджы хъæлæсæй

фæрсы йæхи æмæ йæ алыварс джихнизæй сæйæджы кæстытæ кæны. Хæдзары ныллæг дуары хъыррыст æмæ хæрзхуызтæ бурхил сылгоймаджы цины хъæр баиу сты.

– Мæнæ нæм цы зынаргъ уазæг æрбацыди! Димæ, уый ды дæ, æви мæ цæстытыл уайыс?! Куыд ма нæм фæрæдытæ Хуыцауы хатырæй?!

Цыма дзы йе ‘рдæгом стыр риуты тыххæй æфсармы кæны, уыйау æй йæ бурбын тæнæг кофтæ дзæбæхтæгæнгæйæ ныхъхъæбыс кодта, стæй мæнмæ разылди, хорз зонгæйау мын мидбылхудгæйæ мæ к’ух райста æмæ к’æмдзæстыгхуызæй фынг æварынмæ фæци.

– Æрбадут, уæ хорзæхæй. Æз уын истытæ фенон. Ныртæккæ Петровичы дæр ардæм хъæуы. Мæ фыдгул мах бынатмæ æрхæуæд. Дуканитæ равдæлон сты, æмæ дзы, адæймаг йæ дзыхы цы акæна, уый дæр нал и. Адæмы зæххæй атыдтой, æмæ кусын никæйуал фæнды. Цæрынай-хæрынмæ не знæгтæн нæ ныхмæ цы нæ бантысти, уый цыбыр рæстæгмæ нæ лæгуын хæйрæджы бон баци. Исчи йæ амара! Америчы президенты амардтой, фæлæ ай марынмæ дæр никæй хъæуы, – хъуыр-хъуыргæнгæ ст’олмæ цыдæртæ хæссы хæдзары ‘фсин. Сау дзулы к’æбæртæ, хъæбæр цыхты муртæ, цæхджын джит’рийы кæрстытæ, ц’æх хъæдынды сыфтæ. Йæ магуыры змæлæнтæм кæсгæйæ мæ цæстытыл уайынц мæ сабидуджы зæрдæсæттæн нывтæ. Æнæмæнг нын кæлæнтæ счындæуыди, æндæр утæппæт зæххытыл нæ цард размæ куыд нæ цæуы? Сылгоймаг йæ тиуы зæрдæ цæмæй балхæна, уый нæ зоны, æмæ æфсармæй мæлы.

– Кæд нын нæ харинагтыл æрвæссут, уæд фæйна комдзæджы скæнут, – дзуры мæнырдæм æмæ аххосджынау ныг’уылдтытæгæнгæ уатæй сарамæ рауай-бауай кæны, карк йæ ц’иутæй куы фæдзæгъæл уа, уыйау.

– Ахæм хъæздзг бæстæйы адæмы магуыры бынатмæ æртæр! Г’æр уый маринаг нæу?! – фæрсы нæ комкоммæ, фæлæ нæ иуæй дæр дзуапп нæ домь, уымæн æмæ йæ фидарæй уырны, раст кæй у, уый, æндæр рæстдзинад фех’усын та йæ фæндгæ нæ кæны.

– Уыцы æууæнкджын лæджы иу ран нал ныууадздзынæ?! Бон-изæрма йæ цы ратон-батон кæныс?! Хæстæй нæ кæй ирвæзын кæны, æрмæст уый тыххæй дæр ын удагасæй цырт сæварын æмбæлы, ды та йæ иудадзг ц’ыфимæ змæнтыс! – йæ усима

хылгæнгæйæ кæртмæ хъавгæ æрбахызти хæдзары хицау, нæ къухтæ нын райста æмæ ахауынаг тæрсгæйæ фынджы уæлхъус арæхстгай æрбадти. Æрыгонæй рæсугъд кæй уыди, уый йæ саулагъз цæсгомæй бæрæг у, фæлæ йын фырнызтæй ныззылын и, стæй йыл азтæ æмæ фыдæвзарæнтæ сæ дзывыр ауагътой, æмæ йæ аивдзинад фесæфти.

– Зæронд сæлхæр, арахъхъимæ дæ сæрымагъз дæр банызтай?! Хæстæй нæ барæй тæрсын кæны, цæмæй дзы бузныг уæм æмæ йын йе ‘нæсар митæ мацæмæ дарæм!

– Барæй, о. Ды дзы куына зæгъай. Машæ кæм и?

– Цы дзы кæныс? Уæртæ Глебимæ цæхæрадоны риттæттай кæны.

– Кæстæртæн сæ хъуыддаг гъеуый у, æмæ, цалынмæ æвзонг сты, уæдмæ кæрæдзи рæвдауæнт. Мæ сияхсаг йемæ ницы ‘рбахаста?

– Акса-ма, мæрдырох мыл куыд бахæцыди. Æнæ авгæй дæм кæд æрбацæуы?

Лæгæн йæ цæсгом барухс и, æмæ райдзастхуызæй сдзырдта:

– Цу-ма, радав æй, æмæ дзы мах фæйна баназæм.

Агуывзæ куы равæлон кодта, уæд бахъæлдзæг и æмæ йе ‘фсымары цæмæйдæрты фæрсын райдыдта. Чындз æмæ тиу дæр сæ агуывзæтыл схæцыдысты. Куыддæр сæ анызтой, афтæ мæ сылгоймаг рохстæй фæрсы:

– Æмæ ды цæуынна нуазыс?

– Нæ мæ хъæуы.

– Уый та куыд? Æппындæр нæ нуазыс æви рæстæгмæ?

Æз мæ сæр «нагъ», зæгъгæ, батылдтон, æмæ æфсины цæстытæ фырдисæй æддæмæ рабырыдысты.

– Ахæм хъуыддагæн уæвæн куыд и? Кæд рынчын дæ, мыййаг?

– Ницы дæн рынчын. Мæ зæрдæ йæ нæ зæгъы, æмæ йæ нæ нуазын.

– Нæ мæ уырны. Æнæниз æрыгон лæппу арахъхъ куыд нæ хъуамæ нуаза?

– Верæ, ныхъхъуытты йæ уадз! Махмæ дзы фылдæр æрхаудзæн, – йæ сау гуылгонд къухтæ йыл æнарæхст тылд скодта лæг, æмæ сылгоймаг фæхъус и. Мæнæн кæй рауагътой, уый æхсызгонæй банызтой, фæлæ сын не сфаг и, æмæ хæдзары хицау йе ‘фсымæрма лæгъстæхуызæй кæсы. Димæ йæ цыма нæ уыны, уыйау джихтæ кæны, æмæ æз фырафсармæй цы фæуон,

уый нæ зоньн. Æрæджиау махи æрæмбæрстон æмæ стьолыл туман æрæвæрдтон. Верæ æфсæрмдзæстыгæй йæ кьух фæхыл кодта æмæ мын цыдæр зæгъынмæ хъавыди, фæлæ йæ йæ лæг сдзурын нæ бауагъта.

– Уыйбæрц æхца нæ нæ хъæуы. Æртæ сомы нын фаг сты, – загъта хатыркурæгау, æмæ йын йæ цæсгоммæ тæригъæддаг мид-былхудт бавнæлдта.

– Æз мæ лæвар фæстæмæ никуы фæисын. Уæ сияхсы дука-нимæ арвитут, æмæ уын арахъхъытæ æрбахæсса.

– Цæй сияхс нын у? Дæу хуызæн лæппу мæ къæсæрæй куы ‘рбахизид, уæд æй мæ хæдзармæ хæстæг дæр нал æрбауадзин. Нозты хæстæ куы фæвæййы уæд кьуыригæйттæ йæхимæ нал æрцауы. Куыд фæзæгъынц: «На безрыбье и рак – рыба», – тыхсхуызæй бафиппайдта ус, йæ кьух мæм æрбайвæзта æмæ мын уарзон хъæбулы рæвдауæгау мæ сæрыхъуынтæ сæрфын райдыдта.

– Раст нæу не сфæлдисæг. Мæ удыкъæртты хуызæн чызгмæ мын хъуамæ дæу æрбарвыстаид, – дзуры, йæ бон чи базыдта æмæ йæ зæрдæ чи ницауылуал дары, ахæм сылгоймаджы хъæлæсæй, æмæ мæм дзы цыдæр фæлмæндзинад ивылы.

Петрович ын йæ ныхæстæй сфæлмæцыди æмæ йæ тых-йæ бонæй ныхъхъæр кодта:

– Глеб, дуканимæ ауай æмæ иу авг æрбадав!

– Æхца мæм нал и!

– Дæуæй нæ курын! Мæхимæ ис!

– Нæ мæ æвдæлы!

– Рæвдзæдæр рацу, науæд дын мæ уæрагæй дæ фæстаг скъуыр-дзынæн!

– Папæ, не возникай! – цæхæрадоны ныййазæлыди зæрдæ-мæхъаргæ сопрано, æмæ мæм афтæ фæкасти, цыма Алябьевы булæмæргъ ныззарыди.

– Мæ чызг, рацу æмæ дæ фыдыфсымæрæн æгасцуай зæгъ.

Мады курдиат фыды хъæрыл фæуæлахиз, æмæ цæхæрадонæй рахызтысты мыдхуыз рæсугъд чызг æмæ гориллæйы хуызæн фыдынд лæппу. Бирæ æнахуыр къæйттæ федтон, фæлæ, ацы дыууæ адæймаджы кæрæдзимæ куыд дард лæууынц, ахæм диссаг мæ хъустыл дæр никуы ‘рцыди. Цæмæй уæртæ уыцы фыдконды цур дæ дзаумæттæ раласай, уый тыххæй хъуамæ кæнæ бынтон хæлд уай, кæнæ дæхицæй де сæфт уынай. Эсмеральдæ

æмæ Квазимодойау æппындæр иумæ нæ фидауынц. Лæппуйæн – къуырфæвæрд æдылы цæстытæ, нарæг æнцъылдтæ ных, пака схъæл фындз. Афтæ зыны, цыма иучысыл къуыпсин дæр у. Æвæндонæй нæм узгæ æрбацыди, арсау йе стыр дзæмбыйæ æхца стъолоæй ассыфта æмæ уынджы ‘рдæм сабыргай араст и. Чызджы лæгъз цæсгом æмæ тарцъæх цæстыты æфсармæн йæ фæд дæр нæй. Цыма цæхæрадоны дидинджытæ тыдта, уыйау æнæмæтæй худы. Йæ уардихуыз нарæг лифы уаццæгæй йæ урсурсид тышпыр риутæ æгæр кæй сбырыдысты, æмæ сæ рахауынмæ бирæ кæй нал хъæуы, уый дæр æй нæ къæмдзæстыг кæны. Къæмдзæстыг нæ, фæлæ ма йын йæ аив уæнгты ныфс дæр уадзы. Йæ алы фæзылд дæр йæ тæккæ дзаг у сылгоймаджы миниуджытæй. Йæ фыдыфсымæры русæн аба кодта, мæнæн йæ сæрæй акуывта æмæ немæ æрбадти. Цæмæй йæм ма сцыбæл уон æмæ мацы рæдыд æруадзон, уый тыххæй мæхиуыл схæцыдтæн. Димæ дæр сыстади æмæ дызæрдыгтæнгæ афтæ бакодта:

– Махæн цæуын афон у.

– Æмæ Глебмæ не ‘нхъæлмæ кæсут? – дисхуызæй йæ афарста Верæ æмæ йæхимидæг батыхсæгау кодта.

– Кæй банызтон, уый дæр мын æгæр у машинæ тæргæйæ, айта... – йæ къух мыл ауыгъта Димæ æмæ былысчылæй йæ мидбылты бахудти. – Нæ нуазынаен у, нæ – тамако дымынаен, нæ – сылтимæ хæтынæн.

– Сылтимæ дæр нæ хæты?! – æргомай мыл бахудти Машæ æмæ йæ къух йæ риуыл авæрдта.

– Кæсгæ дæр сæм нæ кæны, кæсгæ.

– Ахæм сияхс мæ куы фæуайд, уæд æй мæхи хъæбулау мæ уæлныхты хæссин. Ахсæв ма ам баззайут, – лæгъстæхуызæй дзуры Верæ æмæ мæм уарзæгой цæстæй кæсы. – Ницæмæй нæ батыхсын кæндзыстут. Хуыссæнтæ нæм фаг и. Хæринагæн дæр исты амал скæндзыстæм.

– Æцæг, æцæг, дядя Димæ, ам бахсæвиуат кæнут, – цæмæдæр гæсгæ йæ мады хъуырыл цинхуызæй атыхсти чызг æмæ йæ худгæ цæстытæ мæнмæ разылдта. Димæ мæм фæрсæгау æрбакасти, æмæ йын æз мæ сæрæй уынджы ‘рдæм ацамыдтон.

– Æндæр хатт уæм фæзындзыстæм, æмæ не ‘хсæв хъæлдзæгæй арвитдзыстæм, – зардæ сын бавæрдта Димæ, фæлæ йын йæ ныхæстыл ничи баууæндыди. – Цæуыннæ дæ бафæндыди уым баззайын? Машæмæ дæ ныфс нæ бахастай? – хъуысы мæм машинæйы

цæлхыты суых-суыхимæ йæ сабыр хъæлæс. – Уæ рæстæг æвзæр нæ арвыстайккат. Чи зоны, иумæйаг æвзаг дæр ссардтайккат...

– Ома куыд ссардтайккам иумæйаг æвзаг?

– Нывæрзæн здахаг у, æмæ цы нæ ваййы. Уæд та кæрæдзи зæрдæмæ фæцыдыстут...

– Æмæ уæд, цæхæрадоны кæй ирхæфста, уый та?

– Нырма йын цы ‘хсызгон минуттæ балæвар кодта, уыдон йн хæлар уæнт.

– Мæнæй æндæр лæппумæ куы ацæуа, уæд та сæ мæнæн хæлар кæндзынæ?

Ахæм цæхгæр фарстмæ мæм не ‘нхъæлмæ каст æмæ фæуыр-гъуыйау, стæй ныххудт æмæ мын ме уæхск æрцафта.

– Сылгоймæгтæ иууылдæр æхсызгондзинад дæттынæн сты, æмæ сæ уымæй фылдæр мацы дом. Дæ зæрдæмæ сæ хæстæг куы бауадзай, уæд дæ фæхъаздысты.

– Мæн сылгоймагæй уарзондзинад хъæуы, ды та йын йæ монцты кой кæныс, æмæ нæ ныхас кæрæдзиуыл не сбаддзæн.

– Уарзондзинад дзы ма агур уæдæ. Сылгоймаг демæ уыдзæни, цалынмæ дæ исты ‘нхъæла, уæдмæ. Куыддæр æм дæхи æнæбонæй равдисай, афтæ дыл йæ къæхтæ ныссæрфдзæн æмæ бонджындæры хъæбысы абырдзæн. Йæ хуылфы зæд æмæ иблис иумæ бадынц. Кæд дæм йæ иблис амарыны хъæру разына, уæд дæ амонд у, кæд дыл йæ зæды хай фæтых уа, уæд дзы дæхи хъахъхъæ. Машæмæ нæ кастæ? Йæ хæзгул дуары æдде дæр нæма фæци, афтæ дæ рухсæй йæ зæрдæ ссыгъди. Дзæгъæлы дæ нæ бафæндыд йемæ баззайын. Дæ талынг зæрдæмæ дын рухс бауагътаид...

– Йæ ныййарджыты цур?

– Верæ дын æй дæ хъæбысы йæхæдæг сæвæрдтаид. Мæн дæр ма дæу тыххæй куы урæдта.

– Æз искæй уæлдæйттыл зылын нæ уарзын.

– Уæлдай, æнæ уæлдай. Цы хъауджыдæр сæ ис? Иунæгай хъæмпыхæлттæ æууилыны бæсты искæимæ мыд хæр.

Димæ басабыр æмæ йæ развæндагмæ æдзынæг кæсы. Афтæ зыны, цыма дзы нæ ныхас ферох и. Йæ загъинагтæ загъта æмæ сæ фервæзти, мæнæн та мæ зæрдæйы уидæгтæ æхсынынц. Йæ хъуыды раст у æви рæдыд? Æз нæхимæ бынтон æндæр цардыл сахуыр дæн. Уым алы фæзилæны дæр цæлхдуртæ æвæрд ис, ам та иу цæлхдур дæр нæй. Кæцы сæ хуыздæр у? Зæрдæйы фæдыл

цауын хъауы æви, уаг, æфсарм, намыс æмæ æгъдау кæм сты, уырдаем? Цы у цивилизаци æмæ нæ кæдаем хонь? Цæхæркалгæ Олимпæ æви æнæбын сæрсæфæнмæ? Кæд хиуыл хæцын хорз у, уæд æппæт дунейы адæмтæ æрра систы? Стыр нацитæ рæдийың æви, армыдзаг дæр чи нæ у, уыдон? Алыхуызон фарстатæ мыл æгъатырæй æртыхстысты, æмæ сын, марадз, æмæ ды æвæлтæрдæй æххæст дзуаппытæ ратт. Димæ мæнæй фендджындæр у, фæлæ йæхи цард саразын куынæ фæразы æмæ мæнæ ацы дæрзæг фæндæгтыл æнæсæрфат рахау-бахуу куы кæны, уæд мæнæн цы зонд бацамондзæн? Йæ ус йæ хæдзары нæй, æмæ джихтæгæнгæ йæ уæхсчытыл радыгай схæц-схæц кæны.

– Кæм и, цыма? Иунæгæй сфæлмæцыд æмæ йæ хомæ ацыд, æвæццæгæн.

Фæстаг ныхæстæ мæн тыххæй дзуры, ома, æвал-æвидисæй царæм, æмæ йæ хæзгулимæ нæй.

– Цом, дуканитыл азилæм æмæ истытæ балхæнæм, уæдмæ кæд уый дæр фæзынид.

Йæ хъæлæсы йын тыхстхуыз мыртæ ахсын æмæ йыл мæхинымæр худын. Иумæйаг ныхас куы фæкæнæм, уæд куырыхон философтæ свæййæм, фæлæ нын цард нæхи куы ‘рцæвы, уæд хъæрай нырдиаг кæнæм. Йæхиуыл фидар хæцы, фæлæ йæ цæстытыл бæлвырд зыны, йæ бинойнаджы тыххæй мæ кæй æфсæрмы кæны, уый. Уатæй рахызтыстæм æмæ æнæмарзт уынгты æвæндонæй зилæм. Рог дымгæ алыхуызон фæлхæрттæ æмæ гæххæтты гæбæзтæ рыгæйдзаг асфальтыл дыууæрдæм рахæсс-бахæсс кæны. Машинæтæ – кадавар, адæмы цæсгæмттæ – фæлмæстхуыз, æнкъард, дуканитæ – афтид. Æгæр-мæгуыр дзы къæмцатæ æмæ сау дзул дæр нæй. Зæронд хæдзæрттæ – хъуынтыз. Афтæ фенхъæлæн ис, цыма горæтыл æвирхъау бæллæх æрцыди, æмæ йæ туг фæтарсти. Хур раджы аныгуылди, фæлæ цырагътæ нама ссыгъдысты, æмæ бæстæ йæ мидбынаты уыцы тарæй бандзыг и.

* * *

– Даргъ æнæуд докладтæгæнгæйæ нын не стыр паддзахадæй йæ чъизи фæстаг ныссæрфта. Иу минут йæ бын бахъарм кæныны бæсты амæй-ай рæсугъддæр бæстæтыл хæтаг сылау зилы æмæ нæ йе ‘дылы митæй æцæгæлон адæмы цæсты ‘фтауы. Кусгæ та ма кæд кæны, кусгæ?

– Бакусдзæн дын, о. Æндæр мæт æй нæй. Не знæгты фæндиаг

нæ фæкодта. Цæмæ нын бæллыдысты, уый йæ фæрцы сæ къухы бафтыди, æмæ ныл худæгæй мæлынц.

– Фæлтау нæ хорздзинæдтæм кæстæйæ сæ масты дзæкъултæ куы атониккой.

– Уыдонæн нæ атондысты, фæлæ махæн. Нæ фидиссаг нæ цас дæлдæр æппары, уыйас æй йæ дымысдæртæ уæлдæр исынц, цас нæ магуырдæр кæны, уыйас нæм фылдæр æнтыстытæ арынц æмæ сæ сæ цины хуыдугтæнгæйæ кинотæм дисæн хæссынц.

– Теман голладжы нæ бамбæхсдзынæ. Паддзахадæн йæ цæсгом йæ дуканитæ сты, æмæ сæм мæнæ æрбакæсут. Хæринæгтæ сæфгæ фæкодтой, дзаумæттæ та дарынмæ нæ бæззынц.

– Искуы авд капеччы йаргъ гуылтæм кæрæдзи сæртыл хаудзыстæм, уый æнхæл чи уыди? Фыны йæ куы федтаин, уæддæр мæ нæ бауырныдтаид.

– Хæсты рæстæг блокадæйы ‘рмæст иу горæт удхар кодта, ныр та – æнæхъæн бæстæ.

– Кæуыл фæуæлахиз стæм, уыдон цардæй тъæпп хауынц, мах та сыдæй мæлæм, – кæрæдзимæ ныхасæппарæн кæнынц рады лæууæг сылгоймæгтæ. Сæхи афтæ дарынц, цыма, кæимæ хыл кæнынц, ууыл куы фæхæст уаиккой, уæд ын йæ буарæй гæбæзтæ срадувиккой.

– Адæймаг æрмæст къæбарæй нæ цары. Хицауы ныхмæ дзургæйæ уæхицæн æрцахсынæй кæй нæ тæрсут, уый та цæй йаргъ у? – уайдзæфгæнæджы хъæлæсæй сæм дзуры ацæргæ фæлмæстхуыз лæг. Йæхиуыл сæ сардыдта, æмæ уыйырдаем фесты:

– Гъе уæууæй, гъе! Цы бæстæйы цæрæм, цы? Нæ сæргълæуджытæ нæ рæстдзинад дзурыны тыххæй кæй нæ марынц, ууыл хъуамæ, сыдæй мæлгæйæ, цин кæнæм æмæ сæ хъуырагънæджытæн дарæм?

– Цæрын куы фæразин, уæд мæ цæй бæр-бæр кæныны мæт уайд? Мæ дзыхыл цъутта сæварин æмæ хъусæй лæууин.

– Цъыфимæ кæй змæнтут, уый рæстæджы æргътæ дæлæмæ хаудысты, ныр та хæрдмæ тæхынц.

– Иу-фондз минуты ма уæддæр куы райгас уайд, йе ‘лгъаг быдзæутæн сæ зæрдæтæ куыд аскъуыной.

– Æз дæр сæм сымахæй хуыздæр зæрдæ нæ дарын. Раздæр ын йæ зæвæттæ сдæрдтой æмæ йæ хуримæ барстой, ныр та йæ, сæхи бæллæхтæ æмбæхсгæйæ, бырæттæм аппæрстой æмæ йыл

сæ фæлхæрттæ калынд. Хуынкъ капеччы йаргъ не сты, æмæ сын истори карз тæрхон рахæсдзæн, фæлæ ахæстæтты æнахосæй чи марди, уыдон дæр рохгæнинаг не сты.

– Нæ сæлхæры дымысдæртæм байхъус, уæд иууылдæр æнæлаз уыдысты æмæ иу фыдгæнæджы азарæй басыгъдысты.

– Цæмæй нын нæ хæрзгæнæджы тугцъир залымæй равди-сой, уый тыххæй адон кæйфæнды дæр сраст кæндзысты.

– Æз ын йæ иу ныхасыл дæр не ‘ууæндын, уымæн æмæ адæмы знаг у. Дæ алæмæты бæстæйæ æдзæрæг быдыр сараз. Куыд ис ахæм дæлимоны фарс хæцæн?

– Йæ фарс нæ хæцын, фæлæ йын йæ хорздзинадыл дзурын. Иудадзыг тæрстæ-ризгæйæ цæрæн нæй. Иугæр ды мæ хуызæн нæ хъуыды кæныс, уæд дæ хъуамæ маргæ акæнон? Чи мын рад-та уыцы бар?

Сылгоймæгтæ фæхъус сты, æмæ та сыл нæлгоймаг ногæй арт бандзæрста:

– Æппындæр мæ сæрæн ницы зыдтон, афтæмæй дзы иуæндæс азы фæбадтæн...

– А-а, дæхи кой кæныс, дæхи? Дæ дзыхæн уаг нæ зыдтай, æмæ дын тынг раст бакодтой.

– Мæгуыр адæмы ныхмæ чи у, уыдонæн фыддæртæ хъæуы.

– Рæстдзинадæн басусæггæнæн нæй, абон куына уа, уæддæр райсом рабæрæг уыздæн.

Дукани сылгоймæгты хъæлабайæ байдзаг и, æмæ лæгæн йæ сæр йæ кой сси. Иннæтæм дзы куы нал æрхауа, уымæй тæрстæйæ мæм уæйгæнæг æрмæст дыууæ гуылы ралæвæрдта, æмæ адæмы ‘хсанæй тыххæйты рабырыдтæн. Мæ хид мæ буарыл лæсæнтæ кæны, афтæмæй æмдзæрæнырдæм уайын. Цыма мæ къухы стыр хæзнатæ бафтыди, æмæ сын ахауынаы тæрсын, уыйау сыл фидар хæцын. Мæ размæ чи фæвæййы, уый мæ дисгæнгæйæ афæрсы:

– Лæппу, уыцы гуылтæ кæм балхæдтай?

Дзуапп ын куы раттын, уæд цингæнгæйæ дуканимæ атын-дзы. Сæ уындæй ме ‘мбалы цæстытæ дæр ссыгъдысты, æмæ йын дзы иу радтон. Дыууæ стонг лæппуйæн дыууæ армыдзаг гуылы цас ахауинаг сты? Æрдæгæууылдтытæй сæ аныхъуырдтам, æмæ мын Витя лæгъстæ кæнынмæ фæци:

– Цом-ма Сырх фæзмæ. Ацы ‘фсæстæй чызджытимæ нæ фæллад суадзæм.

– Дæхæдæг ацу, мæн не ‘вдæлы.

– Нæ хицауад иууылдæр уым уыздысты, æмæ сæ фенæм. Ахæм фадат ма нын кæд уыздæн?

– Æнæ уыцы фадатæй дæр мыл ницы ‘рцæудзæн. Æз цымыдис нæ дæн.

– Цæй ма цом. Замманай бон у, æмæ уынджы атезгъо кæнæм.

– Уымæй цы зæгъыс, уый зæгъ. Сырх фæзмæ дын нæ бакомдзынæн. Мæнæн бæрзондыл бадæг идиотты стыр ныхæстæм хъусгæйæ мæ зæрдæ хæццæ кæны. Æдылы мæ куы фæаразынц, уæд та мæ мæ къухтæм хæцæнгарз райсын фæфæнды.

– Хорз, хорз, мæнæн дæр мæ удылхæцджытæ не сты. Зæронд зарджытæ ног хуызы фæлхатт кæнынц...

Мæ шифанеры дуар хъыррыстытæгæнгæ байтыгътон, одеколон агурын æмæ – нæй. Витямæ фæрсæгау бакастæн. Уый мæ къæмдзæстыгхуызæй йæхи азылдта æмæ саст хъæлæсæй афтæ бакодта:

– Мауал æй агур.

– Цæуыннæ?

– Æз æй банызтон.

– Куыд æй банызтай? Мæ цæсгом сæрфынмæ дæр ыл тыххæй куы ‘рвæссыдтæн.

– Нозтæн мæм æхца нæй æмæ...

– Ахæм хъылматæ дæр фæнуазыс?

– Гæнæн куы нал вæййы, уæд...

Мæ къух ыл ауыгътон æмæ йæ разæй тыргъмæ ахызтæн. Уый иуцасдæр мæ фарсмæ ныхкъуырдаей фæцыди, стæй бульвары цæуылдæр бахъæлдзæг и æмæ худы.

– Дæ зæрдæ цæмæй барухс и?

– Знон куыстæй саубыны фæлладæй æрцæйцыдтæн æмæ уæртæ уыцы бандоныл мæхи ‘руагътон. Мæ акомкоммæ иу дзæбæх чызг æрбадти, йæ тымбыл уæрджытыл фæйнардæм ахæцыди æмæ мæ йæ цæстæнгасæй йæхимæ хоны. Хуыцау, зæхх – æвдисæн, къахæй сæрмæ йыл урс басаножкæтæ æмæ цыбыр джиппæйфыст къаба йеддæмæ ницы уыди, фæлæ мæм йæ цурмæ бацæуыны хъару нæ разынди, æмæ мæ райгуыран бæстæмæ кæстæйæ адджын фынаей бадæн.

– Хæрзаг тынг дыл фæхудти.

– Ахæм ми мыл фыццаг хатт æрцыди, æмæ абон хъуамæ мæ сæры кад бахъахъхъæнон.

Чызджытæм ныхасæппарæнгæнгæйæ мæ Сырх фæзмæ куыд

басайдта, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтон. Дардæй мæм разындысты, мавзолейы сæр чи лæууы, уыцы лæгтæ. Дæргъæйдæргъмæ фæзы адæмæй къух бакæнæн нæй. Зæхх сæ нæ уромы, уыйбæрц дзыллæтæ кæрæдзи сæртыл хаугæйæ хицауадмæ сæхи рæдувынц. Сæ разæй чи лæууы, уыдон сæ нæ уадзынц, æмæ сæ мидбынаты тыхстхуызæй цоппай кæнынц. Дисы мæ æфтауы сæ иумæйаг бæллиц. Кæдæм тонынц сæ уды быцъынæг? Цы сæ схойы размæ? Цæмæдæр гæсгæ, мæ зæрдыл æрлæууыди Чеховы радзырд «Палата № 6». Афтæ мæм кæсы, цыма уыцы зæрдæриссынганæн рынчындонмæ бахаудтæн, æмæ мæ сæрмæ, чи не 'мбæлы, ахæм хъуыдытæ куы уадзон, уæд мын æй Никитæ тымбылкъухæй ныххойдзæни, бауromын та сæ мæ бон нæу, æмæ йæм иу иннæйы фæдыл бырсынц. Фыссæг нын не стыр хицауы развæлгъау арвы айдæны федта, æвæццæгæн, æндæр ын сæнтдзæф рынчынты сабыргæнæджы йæ номæй куыд рахуыдта? Сæ дыууæ дæр сты æмхалдих æдылытæ æмæ æдзæсгæмттæ. Сæ дыууæ дæр архайынц æртхъиранты æмæ гуымиры тыхы фæрцы. Сæ дыууæ дæр сты зонд æмæ курдиаты ныхмæ. Ацы магуыр адæм сæ къæхты бын кæдмæ хъæрдздысты, цымæ? Æгомыг хайуантæ сæ кæдмæ араздысты æмæ сын сæ хурхыл кæдмæ хæцдысты? Æмæ ма радзырды хъайтарæн йæ уæле йæхицæй стырдæр хицау ис. Лæмæгъ куына уайд, уæд æй йæ бон бауromын у, фæлæ амæн йæ сæрмæ хицау нæй, йæ рохтыл ын ничи хæцы, æмæ йæ цæсгом бынтондæр суагъта. Цы бæстæ халын райдыдта, уым нын цыбыр æмгъуыдмæ дзæнæты цард саразынмæ хъавы. Æндæр мацы фенæд. Дæ расыг сæры æнæнхъæлæджы цы хæццæ хъуыдытæ фæзына, уыдон адæмы раз æнæфсæрмæй лæхур. Куыд ис ахæм мæнгард лæгыл æууæндæн? Кæм сты магуыр адæмы сæрхъуызойтæ: Разинтæ, Булавинтæ, Пугачевтæ? Кæм сты, сæ фæдыл кардæлвæстæй цы гуышпырсар лæшпутæ цыдысты, уыдон? Æви сæнтдзæф пигмейты дуг ралæууыди, æмæ амæй фæстæмæ уыдон уыдзысты нæ уагæварджытæ? Чи у сæйраг аххосджын? Уæлæ уыцы «лæгуынсæр хæйрæг», æви мæнæ ацы зæрдæсаст æгомыг бардз? Ныртæккæ æмвæндæй куы агуылф кæниккой, уæд æй сæ къæхты бын ныссæндиккой æмæ дзы иу минутмæ фервæзиккой. Йæ бынат ын чи æрцахсид, уый сæ стъæлфид æмæ сæ сайын нал уæндид, фæлæ нæ агуылф кæндзысты, æмæ йæ сæ къæхты бын нæ ныссæндзысты, æгарыстæмæй йын йæ ауонмæ дæр нæ бауæнддзысты,

уымæн æмæ æмвæнд не сты, стæй сæ зæрдæты ныфсы мур нæй.

– Æз æппындæр дызæрдзыг нæ кæнын, ныры фæлтæр коммунизмы кæй цæрдзæн, ууыл! – микрофонæй ивылы нæ уæлæнгай фæтæджы зæллангтæнаг тыхджын хъæлæс. Уыциу рæстæг мæ хъустыл уайы, æрæджы кинохроникайы дзагъултæгæнгæ кæй фæдтон, уыцы æцæгæлон фæтæджы уыраугæ хъæлæс дæр:

– Сæрибар архайдæн мын цыппар азы раттут, æмæ уын æз фенын кæндзынæн, разæгъды Германи цы у, уый!

Диссаг сты, æвæдза, æнæхъæугæйæ удхар кæнынмæ кæдæм рантыстæн, уыцы æнæджелбетт дунейы дзыллæтæ. Æдылы ма у, афтæмай æдзæсгом фæлдурæджджынтыл афтæ æнцонæй æууæнд. Сæхицæн аргъ кæнын кæд райдайдзысты æмæ алыхуызон цæстфæлдахджытæн сайын кæд нал комдзысты, цымæ? Марын кæй хъæуы, уыдоныл кæд нал цин кæндзысты æмæ сæ сæ сæрма кæд нал исдзысты?

* * *

Мæ цардау афтид у мæ уат, афтид æмæ æцæгæлон. Цыбыр рæстæгмæ мæ куыд адард и, уый мæ уды рæбинаг æвæрæнтæй æнкъарын æмæ йын йе ‘нæзæрдæрайгæ хуызмæ ахæм цæстæй кæсын, цыма мæм æппындæр ницы бар дары, цыма йæ хицау мæ ацыдмæ бæллы, æмæ мæ æвæстиатæй мæхи айсын хъæуы. Уæвгæ мын æй гъамайы лæварæн куы дæттид, уæддæр æй нæ бакомин. Уæртæ мæм зæронд шифанеры гом дуарæй цы скъуыдтæ хуыздыд макъинтош зыны, уый ад мын кæны. Афтæ мæм кæсы, цыма мæ йæ тарбын къултæ æрбалхъивынмæ хъавынц, æмæ дзы æнæ уæлдæфæй фæхуыдуг уыдзынæн, цыма æппæт дуне дæр афтид у æмæ мæнæ ацы гыццыл къуымы бацыди. Сæ дыууæйæ дæр мæм ивылы тасæфтауæг æбæрæгдзинад, æмæ мæ фæнды алидзын. Фыццаг хатт нæ дæн ахæм уавæры. Мæ фыд куы амарди, уæд дæр йæ афтид уаты зæрдæсаст æмæ ног цардмæ тырнгæйæ лæууыдтæн æмæ мæм афтæ касти, цыма дзы ныфссæттæн афтид дуне бацыди æмæ мæ фæхуыдуг кæнынмæ хъавы. Уырдыгæй дæр мæм ивылди тасæфтауæг æбæрæгдзинад, мæ сæрымагъз мын æндзыг кодта, æмæ мæ фæндыди алидзын. Мæ былыцъæрттæ хордтон, цы фидар рæхыстæ мæ сбастой, уыдон арæмудзынмæ æмæ хуыздæр цард ссарынмæ. Арæмыгътон сæ, æмæ дын уый та – мæ хуыздæр цард. Цæмай тарстæн, уый мæ сæр байгæфта. Мæ уарзон горæтмæ галæй ссыдтæн æмæ дзы фæстæмæ хъугæй

здæхын. Мæ удæй дзы фæхуым кодтон, æмæ уынджы къæйыл дымгæйы ‘вджид баззадтæн. Куыд гомгæрццæй йæм тындзыдтон, афтæ гомгæрццæй дзы лидзын. Ме уæлæ – дæрдджын дзаумæттæ, мæ къухы – цæттæдзинады аттестат. Институтæй йæ райстон æмæ йæм былысчылæй кæсын. Цæмæ дæн, цымæ, цæттæ? Хæрæджы хафт кæнынмæ æви цардæвдисæг сурæттæ аразынмæ? Адæймагæн йæ хъуыдытæ æмæ йе ‘нкъарæнтæ чи сафы, йæ рæсугъд бæллицтæ йын чи мары æмæ йæ æгомьг фосы бынатмæ чи тæры, ахæм цагъайраг куыстмæ тыххæй тæргæйæ дæр нал бацæудзынæн. Арвай зæхмæ мæ фæнды ‘рмæстдæр цæрæццаг уацмыстæ фыссын. Цыфæнды хорз чыныг куы фæкæсын, уæддæр, мæ фæлгæнæны цы хъайтартæ æвзæры, уыдоны фæдыл адзæгъæл вæййын æмæ семæ ныхас кæнын райдайын. Ныр дæр мемæ сты æмæ мæ сабыр кæнын нæ уадзынц. Фæнды мæ стъолы фарсмæ æрбадын æмæ сæ мæ сæрæй гæххæтмæ рахæссын, цы ‘ртæ радзырды мæм и, уыдоныл ма иуцалдæр бафтауын, фæлæ поездмæ тагъд кæнын, æмæ мæ фыссынмæ нал æвдæлы.

Ме сфæлдыстадон цин мæ фæстæдæрмæ аргъæвын кæй хъæуы, уый мæ нæ тыхсын кæны. Амæй фæстæмæ мын бирæ рæстæг уыдзæн, æмæ, мæхимæ цы æгæрон хъарутæ æнкъарын, уыдон хардз кæндзынæн æрмæстдæр аивадон фæлгонцтæ нывæндыныл. Цыфæнды æвирхъау уавæрты дæр мæ ныфс сæттын нал бауадздзынæн, цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзынæн æмæ литературæйæн мæ цард снывонд кæндзынæн. Доны къусы сæфт мын куы фæкæна, уæддæр ыл нæ фæфæсмон кæндзынæн. Иу адæймаджы цард йеддæмæ ма исты у? Æппынфæстаг, уæд та нæ райгуырдтæн. Цæмæдæр гæстæ мæ уырны, Ирыстоны фысджытæ мыл æхсызгонæй кæй сæмбæлдзысты æмæ мын разæнгардæй кæй æххуыс кæндзысты, уый. Фыссæг йæ кæстæрма зæрдиагæй куынæ фæкæса æмæ йæм иудадыг йæ хъус куынæ дара, уæд уый цæй фыссæг у? Мæ радзырдтæ мын журналты æмæ газетты мыхуыр кæндзысты, хицæн чингуытæй сæ уадздзысты, æмæ сæ адæм цымыдисæй кæсдзысты. Афтæ кæй уыдзæни, ууыл дызæрдг нæ кæнын, уымæн æмæ курдиатджын уацмыстæ алкæй дæр хъæуынц. Мæнмæ та ис курдиат. Ме ‘ппæт буарæй дæр æй æнкъарын æмæ йыл æууæндын. Куынæ мæм уайд, уæд мæ зæрдæ афтæ тынг нæ судзид æмæ мын мæ развæндаг Æрфæны фæдау нæ рухс кæнид, мæ риуы мын уыйбæрц ныфс нæ уадзид æмæ мын мæ дойны нæ сæттид.

Мæ цæстытыл уайынц иуæй иннæ цыбæлгæнæндæр нывтæ, æмæ сæ æнæлаз сывæллонау мæхи рæвдауын, фæлæ арв мæ сæрмæ бынтон æнæкъæм нæу, æмæ дзы мæхимидæг стъæлфын. Афтæ мæм кæсы, цыма мыл рæстæг кæй ныддаргъ и, уым цыдæр æмбæхст нысан и, цыма мæ чидæр бауромдзæн æмæ мын мæ царды цалх иннæрдæм æрзилдзæн. Чи мæ хъуамæ баурома, ам иу адæймаджы дæр куына хъæуын, уæд? Мæ фыдыфсымæр? Иæ рæсугъд æрыгон ус? Мæ ацыд сын æхсызгон дæр ма уыздæн. Баба с возу – кобыле легче. Ацы ‘мбисонд мыл æдзухдæр худæг æфтауы, фæлæ мæм ныртæккæ худын нæ цæуы, уымæн æмæ мæ цæстыты раз лæууы Ланæ. Иæ цæстгом ын ахæм ирдæй уынын, цыма мæ цуры ис æмæ мæм комкоммæ кæсы. Суанг ма йын йæ хъæлæс дæр хъусын:

- Ирбег ам и?
- Кæд нæма ацыди, уæд йæ агъуысты уыздæни.
- Æмæ кæдæм цæуы?
- Ирыстонмæ.

Æмæ, дам, уый фæстæ телепатийыл ма æууæнд. Адæймаджы сæрымагъз æнахуыр диссаг у. Чи йæ бамбардзæн кæронмæ? Чызгыл уысмæ бæрц ахъуыды кодтон, æмæ мæ разы февзæрди. Цæмæн, цымæ? Мæ тыхст зæрдæйы æмтъеры ‘нкъарæнтæ сфæйлауынмæ? Йе ‘рбацыд ницыуал аивдзæн, æрмæст ма мæ зæронд сагъæстыл ног сагъæстæ бафтаудзæн. Кæй йæ хъæуын, ууыл цас тынгдæр æууæндын, уыйас мын зындæр у йемæ фембæлын, уымæн æмæ мæ йæ зæрдæ къахын нæ фæнды. Къæсæрæй æрбахызти æмæ та фыццагау дуаргæрон æфсæрмдзæстыгæй æрныгъуылди. Йæ тæнæг урс къабайы мæм ахæм уæлдæфонæй зыны, цыма, мæ бынатæй куы фезмæлин, уæд фестъæлфид, урс гæлæбу фестид æмæ арвы тыгъдады ‘рбайсæфид.

– Бынтондæр цæуыс æви рæстæгмæ? – фæрсы мæ æнкъардæй. Иæ цæстæнгасыл бæрæг у, йæ зæрдæ кæй ницауыл дары, уый.

- Бынтондæр.
- Æмæ уæд æз та?

Цы дзуап ын раттон, уый нæ зонын æмæ ницы дзурын. Мæ мидбылты бахуыныл архайын, фæлæ мын дзы ницы уайы, æмæ мæхи аххосджынай æнкъарын.

- Нæ мæ уарзыс, æндæр мæ афтæ æнцонай нæ уадзис.
- Мæнæн æнæуи дæр мæ зæрдæ фæйнæрдæм тоны, ды та ма мæ карды фындзæй рæхойыс.

– Кæд мæ иучысыл дæр уарзыс, уæд ам баззай æмæ мемæ цæр.

– Мæ куыст ныууагътон, æмæ мæ æмдзæрæнæй æрвитгæ кæнынц. Зæхх – мæ гобан, арв – мæ хъæццул. Мæ дзыппы иу капекк дæр нæй. Куыд мæ цæрын кæныс демæ? Кæм? Цæмæй?

– Мамæйы раз нæ уæрджытыл æрхаудзыстæм, æмæ кæд немæ сразы уайд. Ау, йæ иунæг чызджы йæ хæдзарæй куыд ратæрдзæн?

Адæм кæрæдзи никуы бамбардзысты. Алкæмæ дæр йæхи хъуыдытæ ис, æмæ йæм æппæтæй растдæр кæсынц. Бирæ цыдæртæ мæ зæгъын фæнды, фæлæ сæ дон хиды бынты аласдзæни, стæй мын рæстæг дæр нал и.

– Мæ мадимæ фæхыл дæн æмæ дзы хæрзбонæй рацыдтæн. Æнхъал уыдтæн, иумæ бацæрдзыстæм, æмæ йын йæ уайдзæфтæй фервæздзынæн, – уынгæг хъалæсæй дзуры Ланæ æмæ йæ цæстытæ доны зилы.

– Кæд дын дæ зæрдæ фæриссын кодтон, уæд мын ме ‘дылы ми ныббар. Æз æнамонддзинад мæ мады гуыбынæй рахастон, æмæ дæхи мемæ ма бæтт.

– Ам лæуу, æмæ дæ æз самонджын кæндзынæн.

– Байрæджы и, Ланæ. Мæ фæндагтæ æхгæд æрцыдысты, æмæ мын фæстæмæ здæхæн нал и.

Чызг мæм йæхи ‘рбаппæрста, æмæ йæ гом цæнгтæ мæ бæрзæйыл атыхстысты.

– Æз дæ афтæмæй нæ ауадздзынæн. Дæуæй мæ сывæллон хъæуы, æмæ мын уый уæддæр балæвар кæ, – йæхиуыл йæ къух исæгау мын лæгъзтæхуызæй дзуры мæ хъусы. Йæ духийы адджын тæф æмæ мын йæ батæ мæ тугыл арт æндзарынц. Мæхицæй дæр кæй æмбæхстон, уыцы ‘хсидгæ æнкъарæнтæ мæ риуы сног сты æмæ мæ туханæй марынц. Фæнды мæ алцыдæр ферох кæнын æмæ мæ уарзондзинады атайын, чызджы мæ хъæбысмæ сисын æмæ йæ, хæрамдзинад кæм нæй, уырдам ахæссын, фæлæ мæ бæллиц царды æцæгдзинадæй куыд дард у, уый æмбарын æмæ махиуыл фидар хæцын. Йæ цæнгтæ йын мæ бæрзæйæ æристон æмæ йын хионы уайдзæфтæ кæнын:

– Дæ хъуымыз дæ былтыл куы нæма бахус и, уæд дæ цæй сывæллон хъæуы нырма?

– Ма мын тæрс. Æз фæразон дæн. Схъомыл æй кæндзынæн.

– Æз мæхæдæг сидзæры фыдбонтæ æвзаргæйæ фæудхар

кодтон, æмæ та мæ хъæбул дæр хъуамæ мæнау зындоны арты басудза? Уый ам тыхтухæнтагæнгæйæ куы цæра, уæд æз Иры-стоны цы хуртæ уындзынæн?

– Хатыр бака. Дæ сывæллонимæ мæ иунæгæй ныууадзын дæ зæрдæ кæй нæ бакомдзæн, уый зонын æмæ дæ мæхиуыл уымæн ардауын. Уæдæ дæ куыдæй бауромон?

– Ма мæ уром, Ланæ, ауадз мæ нæхимæ. Нæ уавæр куыд уæззау у, уый кæронмæ не ‘мбарыс. Куы йæ бамбарай æмæ дзы куы фервæзай, уæд ма мæ æгæр бузныг дæр фæуыдзынæ.

– Ды мæн тæрсын кæныс, æз та дæуæн тæрсын. Дæ цард куына фæрæстмæ уа, дæ рæдыдыл куы ‘рфæсмон кæнай, æмæ йæ дæ бон сраст кæнын куы нал бауа.

– Æз ме ‘намонд гаккыл сахуыр дæн æмæ дзы нал тæрсын.

– Амондджын у уæдæ, фæлæ йæ зон, мæнæй дæм хуыздæр чызг не ‘рхаудзæн, куы дæм æрхауа, уæддæр дæ мæнæй фылдæр нæ бауарздзæн, – зыр-зыргæнгæ хъæлæсæй сдзырдта Ланæ æмæ йæ цæссыгтæ згъалгæйæ фæддæдуар и.

– Зонын æй, зонын. Дæуæй хуыздæр чызг мæ хъæугæ дæр нæ кæны, фæлæ нын иумæ уавæн нæй. Мæнæн мæ хоры нæмгуытæ тау суаддздысты ‘рмæстдæр мæхи зæххыл, ам сæ куы акалон, уæд та хус бауыдздысты, æмæ мæ райгуырд фæмæнг уыдзæн, – йæ фæдыл дзурын æз, фæлæ мæ ныхæстæ мæхицæй дарддæр никамæ хъуысынц, стæй мæхи йеддæмæ хъæугæ дæр никай кæнынц.

* * *

Алкæмæй дæр фæхицæнуæвæн ис, фæлæ фыдыбæстæйæ æнæ дудгæ рYSTæй хи атонæн нæй, уымæн æмæ зæрдæйы тæгтимæ фидар баст у. Суанг ма уызын дæр йæхи к’удзийы бынмæ лидзы, стæй æрмæст уызын – нæ. Дун-дунетыл цыдæриддæр цæрагойæ, маргъæй, хилæгæй ис, уыдон се ‘ппæт дæр тырнынц, фыццаг хатт хуры рухс кæм фенынц æмæ царды ад кæм бамбарынц, уырдам. Кæсаг æм фæстæмæ куы фездæхы, уæд цас æмæ цас хъизæмæрттæ бавзары, фæлæ йæ цыдæр ныфс сæ сæрты ахизын кæны. Йæ уд ма удыл тыххæй фæхæцы, афтæмæй йæм схæццæ вæййы æмæ дзы йæ еугæф акалы. Цы зæххыл равзæры, уым йæ фæстæ ног цард ныууадзы æмæ дзы йæ мæлæт ссары. Æрдзмæ цы диссаджы тых ис, уый æз мæхиуыл хорз æнкъарын. Мæ зонгæ бынæттæм кæсгæйæ ног райгуырагау дæн.

Фæнды ма ма чысыл Ирыстоныл ныттыхсын æмæ йæ риуыл ма тыппыртæ суадзын, фæлæ уыциу рæстæг ма хъусты зæлынц, зæрдæ кæмæй дзыназы, уыцы 'рхæндæг ныхæстæ æмæ мын ма циныл катыхæссæг мыртæ æфтауынц.

Æрцыдтæн... Мæхицæй фыддæр

Мæгуырæй куы ссардтон дæу дæр.

Мæ уарзон, ма иубæстон адæм!..

Афтæ мæм кæсы, цыма ацы 'рдхæрæны 'мдзæвгæ мæныл фыст у, цыма мæм цы 'лгыстаг хъысмæт æнхъæлмæ касти, уый нæ пехуымпар-поэт рагацау базыдта æмæ мыл йæ судзгæ цæссыгтæ ныккалдта, цыма нæлгоймæгты бардуагмæ мæн карз тохмæ сразæнгард кæныны тыххæй сиды, цæмæй Ирыстонимæ баст æрцауон æмæ йын йæ зæрдæйы тæлфт банкъарон. Дæ къухмæ фыссæн сис куы райсай, уæд хъуамæ афтæ ныффыссай, цæмæй дæ уацмысы алчидæр арвы айдæнау йæ райгуырæн бæстæ æмæ йæхи цард фена, цæмæй йæ де 'хсидгæ æнкъарæнты уылæн йемæ ахæсса æмæ йæм ног цард саразыны хъарутæ райгуырын кæна. Мæ бон иу ахæм радзырд сфæлдисын уæддæр куы суайд! Тæхгæнæргæ Уастырджи, иу хатт ма мæлæты дзæмбытæй фервæзын кодтай. Иугæр ма цардмæ раздæхтай, уæд дæ хъæуын, æвæццæгæн, æмæ ма дæ рахиз базыры бын бакæ, ма риуы мын дæ ныфс бауадз æмæ ма раст фæндагыл сараз. Æхсæвæй-бонай дын табу чи кæны, уыцы мæгуыр адæмæн ма фæнды иу чысыл лæвар ракæнын, æмæ мыл де 'ууæнк бафтау, се 'хсæн мын фарны ныхас зæгъыны бар ратт.

Суткæ æмæ æрдæджы бæрц ма зæрдæ кæмæй фæцъæх и, уыцы поездæй асфальтмæ æрхызтæн æмæ дызæрдьгæнæджы лæуд кæнын. Мæ алыварс – хъæбыстæ, батæ, цины фæлхъæзæнтæ, райдзаст цæсгæмттæ, уарзон ныхæстæ. Иу хатт дыл афтæ ахсызгонæй мачи сæмбæлæд. Адæмæн сæ цард царды хуызæн у, мæнæн та ма ацыд дæр – ныгъуылдæй, ме 'рбацыд дæр. Уæларвмæ куы стæхин, уæддæр ма ничи базонид. Уын-джы дзæгъæлæй чи мæлы, уыдонимæ иу дзыхъхъы ныгæд куы 'рцауин, уæддæр ма ничи бацагурид. Уæвгæ, музыкайы кæлæнгæнæг Моцарт куы никай бахъуыди, æмæ йæ, уын-джы чи баззади, уыцы хæтæнхуæгты ингæнмæ куы ныппæрстой, уæд æз уымæй лæгдæр дæн? Мæхицæн цы тæригъæдтæ кæнын?

Бæлцæттæ æмæ, сæ размæ чи рацыди, уыдон кæрæдзиуыл цингæнгæйæ алырдæм ахæлиу сты. Æз дæр ма бынатæй

фенкъуысыдтæн, къæйдур асинтыл хæрдмæ схызтæн æмæ æцæгæлон горæтмæ бахауæгау джихтæ кæнын. Мæ алыварс цæст бæллиццагæй цæуыл æрхæца, ахæмæй ницы ис, æмæ мæхимидæг тыхсын. Зæронд чъизихуыз ныллæг хæдзæрттæ мæм æвзæрын кæнынц æрмæстдæр зæрдæуынгæтгæнæн æнкъарæнтæ. Дæргъæй-дæргъмæ фыдынд трамвайы дыууæ вагоны хъыррыстытæгæнтæ дæлæмæ разылдысты, мæ акомкоммæ гомдуарæй иучысыл алау-уыдысты, стæй нарæг уынджы гыбар-гуыбургæнтæ уырдыгмæ ныййарц сты. Дыууæрдæм æнæсæрфат рахау-бахау кæнынц, æмæ афтæ зыны, цыма ныртæккæ кæрæдзийæ фæхицæн уыдзысты æмæ фæйнардæм фæтæхдзысты. Фыццаг хатт хъæуæй куы сæфтыдтæн, уæд мæм нæ горæт тынг рæсугъд фæкасти. Алцъидæр дзы мæ зæрдæйыл æмбæлди, ныр та дзы дывыдон арты судзын. Иуæй мæ фæстæмæ ацауын фæнды, иннæмæй мæ цыдæр тых уромы. Ноджы ма Калугæ дæр мæ цæстыты раз февзæрди, æмæ æнахуыр уавæры бахаудтæн. Ахæм хъæздыг бæстæйы нывыл цард саразын ма фæраз, дæ цæрæнуат саив кæныны фаг зонд дæм ма уæд æмæ магуыр фæллойдæнджыты ‘хцатæ уæлдæфмæ кал. Дыууæ боны рæсугъд горæты фæдæ æмæ дæ райгуыраен бæстæйыл нал æрвæссыс, нæ? Уагæр ма дзы зæххы бын цъыф куына змæстаис. Мæлæты хабедзен! Дæхицæй æфхæрд дзыллæты сæрхъуызой ма араз. Æппындæр ницы дæ, æмæ дæ бынат зон.

Галиуырæдæм ме ‘ргом аздæхтон, æмæ мæ цæстæнгас ме ‘рвады магуырхуыз хæдзарыл æрæнцади. Æгадæй дзы иучысыл ацардтæн, æмæ йæм мæ зæрдæ кæсын дæр нæ комы. Де ‘фсымæрыл дæр былысчылтæ кæнын райдыдтай, нæ? Лæгъстиаг ын куы уыдтæ, уæд йæ роны бырыдтæ, ныр та дзы лидзгæ кæныс? Мæхиимæ хъуырдухæнгæнгæйæ сабыргай араст дæн æмæ мæ зонгæ дуарыл раздæрау хъавгæ бахæцыдтæн. Æхгæнтæ дæр æй нæ кæнынц. Ницы давинаг сæм и, æмæ йæ цы ‘хгæной? Уаты фыццаг бакастæй ницы ивд æрцыди. Суанг ма йæ тæф дæр, куыд уыди, афтæмæй баззади, æрмæст бинонтыл иу чызг бафтыди æмæ сырхахуырст фæйнаг пъолоыл бæгъæввадæй разгъор-базгъор кæны. Хистæртæ алы рæтты хуыссынц. Кæй сæ райхъал кодтон, уый сын æхсызгон нæу, æмæ æрдæгфынайна æнæбарыгомау ницытæ æмæ мацытыл дзурынц. Лæг хæдзары нæй æмæ дзы Фарийы фæрсын:

– Ме ‘фсымæр кæм и? Кусынмæ ацыди?

– Йæ хабар ын нæ фехъуыстай?
 – Цавæр хабар?
 – Æз ма дис кæнын, тæфæрфæс мын, зæгъын, куыд нæ ракодтай.

– Амарди?!

– О.

– Кæд?

– Фарон.

– Цæмай?

– Сыгъд ссæуæд ацы æнæхайыры заводыл. Цы згъæртæ дзы тайын кæнынц, уыдон ын йæ тъæнгтæ бахордтой, ноджы майын дохтыртæ операци кæнгæйæ хæсгард йæ хылфы ныууагътой, æмæ бацарæфтыди. Уæвгæ, ахæм куысты æвыдæй дæр куыд хъуамæ баззадаид? Йæ фæздæг нæм куы ракалы, уæд нæ хъуырысæртæ ахгæнынц, æмæ фæхуыдуг ваййæм. Нæ рынчындæттæ та – уымæй царæфтыддæр. Ныййарджытæ цоты бæсты фæлварæнтæ кæм дæттынц, уым æцæг дохтыр куыд хъуамæ фæзына? Алы ран дæр нæ быны минæтæ æвæрæм æмæ бæллиццаг цардмæ æнхъæлмæ кæсæм...

– Цал азы йыл цыди? – кзулыл цы стыр къам и, уымæ æнкъардæй кæсын, афтæмай фæрсын Фариы.

– Æртын дыууæ. Æнæ фыдæй схъомыл и, магуыр, æмæ цардæй ницы федта, ныр та йæ цот дæр æнæ фыдæй хъомыл кæнынц, æмæ сæм разæй цы ‘нхъæлмæ кæсы, Хуыцау – йæ зонæг. – Мæ хо йæ дæрдджын къабайы фæдджийæ йæ уымæл цæстытæ ныссæрфта æмæ цæлгæнæнырдæм фæцæуæг и. – Цом-ма, æз дын истытæ фенон. Бæлцзон æххормаг ваййы.

– Ницы мæ хъæуы. Æз æфсæст дæн.

– Кæм бафсæстæ?

– Мемæ фæндаггæгтæ рахастон æмæ дзы махимæ хорз фæкастæн.

Мæ гæдыныхæстыл мын нæ бауæндыди æмæ газы пецыл цайдан æрæвæрдта. Суткæ æмæ æрдæг доны хъæстæ дæр нæ фæдæн, æмæ исты акомдзаг кæнин, фæлæ мын мæ гуыбыны фæдыл æрбацæуын æнхъæл куы фæуой, уымæй тæрсгæйæ уынгмæ ахызтæн.

– Цай уæддæр бацымдтаис зæрдæ фæлаууынæн, – дзуры мæм Фари, фæлæ æз къæрттæй цъула не ‘ппарын. Мæ гуыбыны тыххæй мæ цæсгомыл къæм абада, уый мæ нæ фæнды. Сыдæй мæлгæйæ дæр махиуыл хæцын бафæраздынæн. Мæ ницæйаг ахсæн мæ

адæмы цæсты арæх æфтыдта, æмæ йын мæхи æгад кæнын нал бауадздзынæн.

– Бынтондæр ссыдтæ æви рæстæгмæ?

– Бынтондæр.

– Æмæ дарддæр дæ зæрды цы ис?

– Радзырдтæ фыссын.

– Фысджытæй иу нæ хæстæг у, æмæ дæ æз йемæ базонгæ кæндзынæн, йæ цæст дæм куыд фæдара.

– Никæимæ мæ хъæуы зонгæ кæнын. Æз хъуамæ мæхи зонд æмæ курдиаты фæрцы суон фыссæг.

– Ирыстоны?

– О Ирыстоны!

– Хæрзæрыгонæй афтыдтæ ардыгæй æмæ, цы адæмы ‘хсæн схъомыл дæ, уыдоны æххæст нæ базыдтай. Се ‘ппæтæй хуыздæр куы уай, уæддæр дæ æнæ стыр хионæй размæ нæ рауадздзысты. Зонд æмæ сæ курдиат ницæмæн хъæуынц, уымæн æмæ искай æнтыстæй рынчын кæнынц. Зæххæй сисынмæ чи нæ бæззы, уый дæр йæхи иннæтæй лæгдæр хоны æмæ сыл не ‘рвæссы. Барджын къух дыл куына фæхæца, уæд семæ дæ бон ницы бауыздæн, удхарæй дæ амардзысты, æмæ дæ литература нæ, фæла дæ цард дæр нал бахъæудзæн. Мæ мадыфсымæры лæппуйæ мын арахъхы лалым сарæзтой, æмæ сын æз сæ хабæрттæ хорз зоннын. Сфæлдыстадон кусджытæ хæлæггæнаг, хиуарзон æмæ æгъатыр сты, æмæ сæ дæхи хъахъхъæ.

Раст нæу мæ хо. Нæ адæм афтæ æвзæр куы уаиккой, уæд нæм, армыдзаг уæвгæйæ, уыйбæрц номдзыд лæгтæ нæ фæзындаид. Къоста, Секъа, Арсен, Елбыздыхо æгъатыр уыдаиккой, уый дæр мæ нæ уырны. Сæ иуыл дæр ничи фæхæцыди, сæ иумæ дæр йæхи фæдарыны фаг исбон нæ уыди, афтæмæй æнæмæлгæ уацмыстæ ныффыстой. Мæн дæр никæмæй ницы хъæуы, æрмæст мын фыссыны фадат уæд. Мæ дзыппытæ бынтон куы сафтид уой, уæддæр ницæуыл батыхсдзынæн, уымæн æмæ мæгуыр лæгæн адæм хорз сты. Мæнæ мæ ныр дæр куы уæзласæн машинайы аварынц, куы – бæхуæрдонны, афтæмæй хъæумæ фæзилæны балаууыдтæн. Цалдæр минуты дзы мæхиуыл тыххæй фæхæцыдтæн, стæй мæ зæрдæ нал фæлаууыд, æмæ хъæуы ‘рдæм атындыдтон. Цыдæр тых мæ скъæфы, æмæ сæппуадæй уайын. Хæдзæрттæ мæм къуыбырты ‘хсæнæй зынынц æмæ мын мæ риумæ æхсызгон æнкъарæнтæ хæссынц. Райгуыран бæстæ мады

ад кæны, æмæ йын ницæимæ и сбарæн. Мæ фæйнафарс цъæх-цъæхид нартхæрттæ уæрджытæй фæуæле сты, æмæ мæ фæнды се ‘хсæнты азгъорын.

Уæзласæн машинæ суых-суыхгæнгæ мæ цуры фæуæрдта, æмæ мæм Тазе кабинæйы рудзынгæй йæ сæр радардта.

– Æгас цу дæ фароны фистимæ. Диссаг дæм нæ кæсы? Хъæуæй дæр дæ æз раластон, фæстæмæ дæр та дæ æз ласын.

– Уым цыдæр фæсномыг нысан и. Æнæсæрфат цоппай кæнын, æвæццæгæн.

– Дæ хуызмæ гæстæ дыл ницы бафтыди.

– Ахæм зæронд хæррæгъыл кæй ралас-балас кæныс, ууыл магуырдынад йеддæмæ цы хъуамæ бафта?

– Сбад уæдæ.

Гуыффæмæ схызтæн, æмæ мын цыма мæ зæрдæйы уаг бамбæрста, уыйау машинæ йæхи размæ аппæрста. Дыууæ лæджы фæстæ æрлаууыдтæн, ихсыд фæйнагыл хæцын æмæ сын сæ ныхæстæм хъусын.

– Æртæ боны размæ нæ цы их ныххоста, уымæй нæ уд йæ мидæг нæма ‘рцыди, – мæтæйдзаг хъæлæсæй хъуыр-хъуыр кæны сæ иу.

– Горæты дæр уарыди, фæлæ дзы их нæ уыди, – сабырæй дзуры иннæ.

– Ам дæр нæ уыдаид, фæлæ нæм Уацилла смæсты, табу йæхицæн, æмæ нæ бындзарæй ныххафта.

– Афтæ тынг цæуыл смæсты, цымæ, хордæттæг дзуар йæ кувæг адæммæ, цæмай сæ æнæ хорæй ныууадза?

– Цæуыл куы зæгъай, уæд – нæ фыдуаг лæппуты æлгъаг митыл. Æгъдау сæм нал и, сæ цæстгом бахордтой, коммæ нал кæсынц, æмæ нæ сæ азар басыгъта.

– Уагæр цы фыдбылыз скодтой?

– Нæ фыдæлты сыгъдæг кувæндонæй къахæвæрæн сарæзтой, æмæ дæ балгъитæг афтæ, бæстæ гыбар-гуыбурæй байдзаг и, æмæ хъæу их фестæди. Æмæ ма их дæр ихы хуызæн куы уыдаид. Хъазы айчы йæстæ ныл сармадзаны нæмгуытау уæларвæй калдысты æмæ нæ æгъатырæй хостой.

– Кувæндонæй къахæвæрæн аразын карз æлгъыстæй уæлдай нæу. Сыгъдæг дзуæрттæ ахæм чъизи митæ нæ барынц, æмæ сын куывд скæнын хъæуы. Нæ уæрджытыл лæугæйæ сæ хатыр ракурæм.

– Уæллæй, раст зæгъыс. Тæккæ абон адæмæй æхца ‘мбырд кæнын райдайдынæн.

Хъусын сæм æмæ дис кæнын сæ хъуыдыкæнынадыл. Цас къуырмæ æмæ куырм уæвын хъæуы, цæмæй Уациллайæн йæхиуыл дæр æмæ йæ мастисыны хабæрттыл дæр афтæ æнцонæй æууандай, цæмæй, дæ цæсты кæронæй дæр кæй нæ федтай, уыдонæн куывдтæ кæнай æмæ сæ, дæ уæрджытыл лæугæйæ, цавæрдæр къудзийы бын хатыр курай! Уымæй тынгдæр та мæ дисы ‘фтауы, фæндзайаздыд лæгтæ сæ къуымых зондахаст æмбæхстæ кæй нæ кæнынц, фæлæ йæ æргомай кæй æвдисынц, уый. Ахæм ныллæг æмвæзадæй бæрзонддæр схизын кæй нæ фæнды æмæ йæ худинаджы уавæрыл æхсызгонæй чи разы кæны, уыдоны ‘хсæн цавæр литературæйы койгæнæн и? Хуыцау, зæдтæ æмæ кувæндæттæм цы зæрдæ дарын, уый куы базонной адæм, уæд мын мæ уацмыстæ сæ къухмæ исгæ дæр нæ ракæндзысты, мæхиуыл та мын хъоды бакæндзысты. Мæ хъæумæ кæсын æмæ мæ цæстытыл не ‘ууæндын. Мæ сабийы бонтæ дзы куы ‘рвыстон, уæд дæр бæллиццаг нæ уыди, ныр та бынтон сæфтмæ æрцыди æмæ афтæ зыны, цыма йæм Мамайы ‘фсæдтæ æрбабырстой. Æмæ ахæм мæгуыр къуымы нæ «лæгуын хæйрæг» ссæдз азмæ коммунизм аразы. Æхсæнады рæзтæн мацы ‘мбар, афтæмæй дæм йæ сæрма схизыны ныфс разынад. Уæвгæ, мæнæ ацы æдылыты сæрма схизынаæн бирæ ныфс дæр нæ хъæуы. Уыдон не сты æдылы, фæлæ ды дæ, ды сæрхъæн. Æргъæу галуанæй сæгдыд къæсмæ æрхиз æмæ, смаг кæй кæны, ууыл дистæ кæ. Кæм уыдтæ, уымæн æрмæст йæ уæлдæф дæр адæймаджы зондджындæр уæвынмæ разæнгард кæны, дæ райгуырæн цымарæ та йын йæ хъуыдытæ мары. Уæддæр уый кæйдæр галуан у, ай та мæхи къæс у. Гъемæ йыл фидар хæц уæдæ, адæмы фос дзы ратæр-батæр кæн æмæ дæ хъысмæт æлгъит. Уыцы хъуыддагыл дæ ахуыр кæнын нæ хъæуы.

Дæрæнгонд нартхоры хуымы астау Аминæты ауыдтон, æмæ ме ‘нарай хъуыдытæ фæйнардæм фæпырх сты. Кабинæйы зылын-мылын тасмачъи сæр æрхостон, машинайы æрлаууынмæ дæр нал банхъæлмæ кастæн, афтæмæй дзы асæррæтт ластон, Аминæтмæ базгъордтон æмæ йæ мæ хъæбысы ‘рбатыхтон.

– Мæ лæшпу схæццæ! – цины хъæр сирвæзт йæ риуæй, æмæ мыл ныттыхсти. Нудæс азы йæ цуры фæцардтæн æмæ йæ уыцы рæстæг йæ цотæн сæ къухтæ райсгæ дæр никуы федтон, ныр мæн йæ хъæбысæй нал уадзы. Мæ мадæй йæ фылдæр кæй уарзын, уый

æнкъары, æвæццæгæн, кæнæ та мын, сидзæр кæй уыдтæн, уый тыххæй тæригъæд кæны. Уæларвæй мæм исты тых лæвæрд куы уайд, уæд амæй раздæр никæй цард саразин. Йæ зындзинадтæ дзы куыд ферох уой, ууыл бацархайн, фæлæ мæ бон ницы у, æмæ йын йе ‘нцъылдтæ фæллад цæсгом æмæ йæ зæронд дзаумæттæм аххосджынау тыхстхуызæй кæсын.

– Ам тау куы нал и, уæд ма дзы цы рувыс? – фæрсын æй дисгæнгæйæ.

– Дымгæ кæй ныссаста, уыдоны бынаты ног мыггæгтæ сазын, æвзартæ æнæхъыгдардæй кæм баззадысты, уым тæнæггæнинаг сты, æмæ сын сæ уæлдæйттæ гæмæх рæттæм хæссын, хæмпæлгæрдæг та кæм – рувгæ, кæм – бындзарæй рæдугæ, къæвдатæ куы сагъуыйой, уæд нартхоры сæрты куыд нæ акæса. Цæхæрадон дæр царды хуызæн у, æвзартæ дзы тагъддæр рæзынц æмæ хæрзты сæ быны ссæндынц...

– Иннæ цæхæрадон дæр дæумæ кæсы?

– Уæдæ кæмæ?

– Æмæ дын лæппутæ цæуыннæ æххуыс кæнынц?

– Руслан боныцъæхтæй изæрдалынгтæм машинæйæ нæ рæхизы æмæ ныффæллайы, Алан æмæ Тугъаны та горæтæй хъæумæ не ‘вдæлы. Уæвгæ, се ‘ртæйæн дæр цæхæрадоны сæ пайдайæ сæ зиан фылдæр у. Мæ бинонтæй дæу йеддæмæ нартхоры куыстмæ ничи арæхсы.

Нæ дыууæ Тугъаны дæр йæхи бинонтыл кæй нымайы, уый мын æхсызгон у, æмæ йæм разæнгардæй дзурын:

– Æз истытæ аууилон, мæ дзаумæттæ раивон æмæ дæм фæстæмæ фездæхдзынæн.

– Иумæ цом. Кæрдзын йеддæмæ нæм ницы и, æмæ дын хъайла скæнон.

– Хъæбæр кæрдзыныл та цæхх æрызæрстай æмæ абонсарæй ууыл дæ, нæ?

– Цы гæнæн и? Иучысыл нæхиуыл схæцыдыстæм, æмæ та нæ фæстæмæ афтид хъоргъы куы ныппæрстой не ‘нæнтыст хицæуттæ. Æвæццæгæн, Хуыцауы раз истæмæй фæаххосджын стæм æмæ нæ тæригъæдтæ фидæм, æндæр дын цы зæгъон? – Аминæт арф ныуулафыди æмæ мæм ныфсæварæджы цæстæй æрбакасти. – Фæлæ ды мацæмæй тæрс. Цыфæнды тыхджын къæвдайы фæстæ дæр хурæн æнæ ракастæ нæй. Институт каст куы фæуай, уæд дын фенцондæр уыдзæн.

- Нæ йæ фæуыдзынæн.
  - Цæуыннæ?
  - Ныууагътон æй.
  - Цæмæн, цæ? Зын ахуыргæнæн дзы уыди?
  - Зын ахуыргæнæн дзы нæ уыди, фæлæ мæ нæ хъуыди.
  - Æмæ йæм уæд цæмæ бацыдтæ?
  - Фæрæдыдтæн, Ами, стæй иу хатт нæ, фæлæ бирæ хæттыты, æмæ сæ сраст кæнынмæ хъавын.
  - Куыд æгъдауæй?
  - Хъуамæ фыссæг суон æмæ дын дæ царды хабæрттæ иууылдæр ныффыссон.
  - Уыдон цы гæххæтмæ бахæссай, уый цъæх арт суадздзæни.
  - Уадз æмæ суадза цъæх арт, æмæ йæ адæм феной.
  - Æнæуи дæр сæ цард кæуинаг куы у, уæд ма сын сæ зæрдæтæ цы риссын кæныс? Сæхи бæллæхтæ сын æгъгъæд не сты?
  - Не сты, Ами, нæ. Æз райгуырдтæн рæстдзинад зæгъынæн æмæ йæ зæгъдзынæн, цыфæнды зын мын куы уа, уæддæр, ныр та уал цæхæрадонны куыст бакæнæм.
  - Уымæ дæ куынæ равдæла... – Аминæты цæсгом цæмæдæр гæсгæ фæкъæмдзæстыгхуыз и, æмæ фæджих дæн.
  - Цæуыннæ? Уымæй нæм ахсджиагдæр куыст и?
  - Ахсджиагдæр нæу, фæлæ нæ æртæ боны фыййау цæуын хъæуы.
- Къухмæрзæн дæр ын кæй не схастон, уый тыххæй дзы ‘фсæрмы кæнын æмæ мæхимидæг тыхсын, фæлæ мын æнæнхъæлæджы йæ зæрдæ балхæныны фадат фæци, æмæ мæ риу уæззау æлхъивæнæй феуæгъд и.
- Ахæм хъуыддæгтыл ма дæ сæр ма риссын кæ, мæ бар сæ уадз, – хъæлдзæгæй сдзырдтон æз. Мæ зæрдыл æрбалæууыди, Мæскуымæ цæугæйæ дæр фæстаг бон рады фыййау кæй уыдтæн, уый æмæ ныххудтæн. Æвæццагæн, ме сфæлдисæджы фæнды, цæмæй фыссæг суавыны бæсты фыййауæй баззайон, фæлæ мæ удæгасæй йæ фæнд йæ къухы нæ бафтдзæн.

* * *

Хыл æмæ хъаугъайæ цас дарддæр лидзын, уыйас мыл æнувыддæр кæнынц. Ме ‘рдзыскондæй бæстызмур нæ дæн, уæдæ мæ фырналатæй цæстытæ дæр нæ къахын. Искай хъыджы бацæуыны бæсты мæ дунейы хæртзæй ницы хъæуы. Æнæуаг митæй мæхи

хъахъхъанын, фæлæ уæддæр рæстæгæй-рæстæгмæ исты æнахъинон уавæры бахауын, æмæ мæ сабыр цард фехæлы. Æнæрай цаутæ иудадзыг мæ фæдыл зылынц, ацы хатт та мыл бынтон сагъуыдысты, æмæ сæ мæ уд æрдуйæ нарæгдæр сси. Уæвгæ дзы, чи зоны, мæхи аххос дæр ис, фæлæ йæ рæдыдыл чи сæтты? Æмæ йыл сæтгæ дæр куыд хъуамæ бакæнон? Чингуытæ кæсыны тыххæй мæхимæ цы азым æрхæссон? Æртæ сæрдыгон даргъ боны хуры къæймæ æдзæмæй фæлæууæн куыд и? Фыстæ-иу райсомы сатæджы æртæхджын кæрдæгыл зыдæй ахызтысты, стæй-иу зивæггæнгæ сæргуыбырæй уæлмæрдтæм сæхи байстой æмæ-иу бæлæсты бын сатæджы ривæд кæнын райдыдтой. Ахæм æвдæлон рæстæг сыл хъуамæ мæхи баныхæстаин æмæ сын сæ хъæхъхъаг смаг улæфыдаин? Æмæ мæ мæгуыр рæуджытæм уыйбæрц хæрам цæуыл фæдæн? Иуцасдæр-иу цыртытæм æдзынæг фæкастæн, æдзардæй чи амарди, уыдонæн-иу фæтæригъæдтæ кодтон, стæй-иу фыстæм дæрддзæф æрбадтæн æмæ-иу чыныг рафæлдæхтон. Мæ зынтæй фервæзтæн, зæгъгæ, æртыккаг дыууæизæрастæу нæхимæ цингæнгæ куы 'рцыдтæн, уæд уæлæсыхаг ныллæджытæ мæллæг Додæбе мæ уæлхъус алæууыд æмæ мæ тызмæгæй бафарста:

- Мæ далыс кæм и?!
- Цавæр далыс?
- Мæ хъулон далыс!
- Æмæ йын æз цы зонын?
- Уæдæ йæ чи хъуамæ зона?! Фыййау ды нæ уыдтæ?!
- Уыдтæн æмæ цы?
- «Æмæ»-тæ мауал кæ! Фесæфтай йæ æмæ мын æй бафид!
- Банхъæлмæ уал æм кæс, уæд та искæмæ бадзæгъæл.
- Уый кæйдæртау æнæхæдзар нæу, искæмæ тыххæй тæргæйæ дæр нæ бакомдзæн!

Йæ фидис мæ иннæрдæм ахызт, æмæ туг мæ сæрмæ ныццавта. Йæ фаздзармæй йæ уынгмæ куы аласин, уый мæ фæнды, фæлæ мæ аххос æмбарын æмæ мæхиуыл тыххæст кæнын.

«Иннæтæй хъауджыдæр ацы къуызыппайы далыс цы фæуыдаид? Мæ цурæй никæдæм ацыди, бирæгъ æй нæ бахордта, дзыхъхъы нæ ныххаудта, уæлдæфы нæ атади, мæрдтæ йæ сæхимæ нæ ахастой. Уæдæ йыл цы 'рцыди?» – тæрхæттæ кæнын мæхинымæр æмæ бæлвырд хъуыдымæ æрцæуын нæ фæразын.

– Исты фыдбылызы нæ кæй нытътгысдзынæ, уый æз афтæ дæр зыдтон! – мæ хъæдгомыл мын цæхх кæны Додæбе. Ницы

уавгæйæ йæхицæй цыдæр кæй аразы, уый та мæ бынтон мары.
 – Цæмæй йæ зыдтай рагацау? – фæрсын æй былысчыл-тагæнгæ.

– Ацы бынмиз, зæгъын, чиныг кæсыныл куы фæуа, уæд нæ фос къутæрты ныдздзæгъæл уыдзысты!

– Иу æфхæрæн ныхас ма дæ куы фехъусон, уæд дын дæ карма нал бакæсдзынæн!

Ме ‘ртхъирæн æм бахъардта, æмæ иучысыл фæсабыр и, фæлæ дзы уæддæр æхца æрдомын нæ ферох. Бæгънæг сæмпæрчыйæ кæй ницы ратондзæн, уый æмбары æмæ дзæнгæлтæ кæны, æз та, Аминæтæн далысы аргъ фидгæ куы ‘рцæуа, æмæ мæ хорздзинад йæ фарсæй куы фæуа, уымæй тæрсын. Дыууæ боны мæ хуымæтæджы бузныг уыди. Цыма йын йæ афтид комарынджы сызгъæрин дæндæгтæ сæвæрдтон, уыйау фырцинæй ради, æмæ ныр хъуамæ фыдæнхъалæй баззайа. Фæлтау ма Уæрæсейы иучысыл куы афæстиат уыдаин. Тæхуды, иу хатт ахæм куыст бакæ, пайда чи ‘рхæсса, æмæ дæ зæрдæ кæмæй барухс уа.

Додæбе æртхъирæнтагæнгæ ацыди, æз кæрты астæу сагъдауæй лæууын æмæ йын йæ далыс кæм агурон, ууыл сагъæс кæнын. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр æй ссарын хъæуы, фæлæ куыд æгъдауæй? Уæлмардтыл та ‘рзилон, æндæр гæнæн мын нæй. Фос кæм хызтон, уырдам ссыдтæн æмæ алы къуым, алы дзыхъхъ дæр басгæрстон, стæй ингæнтыл зылын райдыдтон æмæ йæ иу ран мардæй ссардтон. Дзæбидыры сыкъайы ‘нгæс зырнæйзылд æфсæн быруйы йæ сæр батъыста æмæ йæ фæстæмæ раласын нал бафæрæзта. Æдылы адæймаджы фысима дзæгъæлы нæ фæбарынц. Йæ сæрыл схæцыны фаг зонд æм нæ разынд æмæ зæфцы фыдæй фесæфт. Иу хъышп дзы уæд та куы схаудтаид. Æз æм бауадаин æмæ йæ фервæзын кодтаин. Иуцасдæр æм джихæй фæкастæн, стæй Додæбемæ атындыдтон. Цалынмæ йын йæ хæдзармæ хæцца кодтон, уæдмæ æрталынг и, фæлæ йын уæддæр йæ дуар бахостон.

Йæ дынджыр аргъонахъ кæрты астæу бæзджын хъæлæсæй срайдта æмæ мæм ратындыдта, йæ мукъутæ дуарæй зæххы ‘хсæн атыста æмæ æддæмæ йæ бæттæнтæ тоны. Додæбе йæ тыхтæ-амæлттæй атардта, уынгмæ рахызти æмæ мæ цыбæлхуызæй афарста:

– Ме ‘хца мын схастай?

Мæ сæр «нагъ», зæгъгæ, батылдтон, æмæ æваст йæ хъæлæсы уаг аивта:

– Уæдæ мæм цы ‘рбасхъæл дæ?! Цы хорз хабар мæм æрбахастай?!

– Дæ далыс дын ссардтон.

– Кæм?!

– Уæлмæрдты.

– Æмæ ацафон уым цы ми кæны?!

– Мардæй хуыссы.

– Æмæ йæ чи амардта?!

– Ничи.

– Уæдæ йыл цы ‘рцыди?!

– Йе ‘дылы хицауимæ йæ цæрын нал фæндыди æмæ иу мæгуыр ингæныл йæхи ‘рцауыгъта.

– Хынджылæг дæр ма мæ кæныс?! Афтæ ма дзы фæлæуу, æз дын æдылы хицау фенын кæнон! – загъта æмæ йæ куыдзмæ фæсидти: – Тарзан! Тарзан!

Куыдз та мæм рæйгæ æрбатындзыдта, æмæ пыхс мæ сæрыл ахастон. Додæбе нæ йæ далысы аргъ куы ‘рдома, уæд æхца кæм ссардзыстæм? Хъомгæс цæуын та мæ бахъаудзæн, æндæр цы? Æмæ ма уæд мæ радзырдтæ та кæд ныффисдзынæн? Уыцы хъуыды мæ удхарæй мардта, фæлæ далысы хицау куына зынди, уæд ме уæнгты тас сындæггай æрмынæг и, фæлæ йæ иннæ цау фæтыхджындæр кодта. Топпæлвæстæй мæм æрбалæбурдта тъæпæнæджы ‘нгæс сырхдзæсгом Гæбыдзо. Йæ къухты йын дыууæхстон куы ауыдтон, уæд хорзау нал фæдæн. Сыхы устытæ йыл хæцынц, лæг сæ йæхи рæдувы, размæ бырсы, æлгъиты æмæ æртхъирантæ кæны.

– Уыцы гадзайы къæбылайы æз хъуамæ ныртæккæ куыдзы мард акæнон! Кæм цы дзæгъæлзад и, уыдон мын мæ сыгъдæг ном цъыфимæ куы змæнтой, уæд ма мæ цард циу?! Мæнæн мæ сæрма арв нарын куына уæнды, уæд мæм уыцы гæвзыкк йæ ныфс куыд хæссы?!

– Ныххатыр ын кæ, Гæбыдзо, фæрæдыдис: æрыгон у нырма, – лæгъстæхуызæй йын дзуры Аминает, фæлæ йын мæстджын лæг йæ ныхæстæ ницæмæ дары.

– Æз Бурдзиуы фырт дæн æмæ мæ сыгъдæг ном чъизи кæнын никамæн бауадздынæн!

– Бур цъиуы нæ, фæлæ кæд сау цъиуы фырт дæ, уæддæр мæ мадыл ма хъæртæ кæ! – дардæй мæм хъуысы Русланы тыхджын хъæлæс. Рудзынгæй йæ нырма ныр бафиппайдтон æмæ æрсабыр дæн. Мæнæй ныллæгдæр у, фæлæ – фидæрттæарæзт. Ахæм

бакаст ын и, цыма, кәмә февнала, уый акъабәзтә кәндзән, әмә дзы гыщцыләй-стырәй иууылдәр стьәлфынц. Куыддәр ын Гәбыдзо йә хәләс айхъуыста, афтә йә мәлләг рынчын усмә цәхгәр фәзылди әмә йә маст ууыл акалдта:

– Адон мын иууылдәр дә сәрхъән митә сты! Ирбеджы мыл ды сардыдтай!

– Мәгуырыл дур дәр хәрдмә тулы. Мә цәсты кәронәй дәр әй куына федтон, уәд мыл тугтә цы мысыс?

– Уәдә нын нә цард афтә хорз кәцәй зоны?!

– Йәхи йын бафәрс. Мәныл цы хъәртә кәныс? Адәмы цәсты мә кәй әфтауыс, уый мын әгъгъәд нәу?

– Ницы дә әфтауын адәмы цәсты! Нал мә хъәуыс, әмә дә ныууагътон! Никуы ничи никәмәй ахицән и?!

– Куы ницы дын зәгъын. Цәр йемә фәрнәй, әцәг мәнән мә зәрдә мауал къах, әнәуи дәр мә риуы дзедзырой кәны әмә йә тәлфынәй кәд нылләудзән, уый бәрәг нәй...

Сә цурмә хъавгә ахызтән, әмә мәм Гәбыдзо дзагъул-тәгәнгә газет батылдта.

– Ацы фельетон мыл ды ныффыстай?!

– О.

– Әмә дын мә хабәрттә чи радзырдта?!

– Әртындәс азы дә бинойнаджы цәхәрмә кәй фәдардтай әмә йыл зәрдәниз кәй бафтыдтай, уый адәмәй фехъуыстон, рынчындонмә йә кәй арвыстай әмә йын йә бынатмә уынгәй әндәр сылгоймаджы кәй әрбакодтай, уый та мәхи цәстыгәй федтон.

– Әгәр бирәтә дын уынынц, әмә сә скъахын хъәуы!

– Кәд ләг дә, уәд бафәлвар, әцәг әнә хәцәнгарзәй.

– Бәгуыдәр бафәлвардзынән, фәлә дын комкоммә зәгъын дә рәдыд! Сыхагмә фыд зәрдә дарын хорз нәу!

– Йә сывәлләтты мады йә къәхты бын чи ссәнды әмә сын сә цуры әнәбары хәцъилы аууон кәйдәр хәтәнхуаджы чыр-чыргәнгә чи рәвдауы, уый сыхагән нә, фәлә хъәуккагән дәр нә бәззы.

– Нә уаты куы никуы уыдтә, уәд нә кәцәй федтай?! – йә цәстытә знәт әрттывд фәкодтой, әмә та йә бинойнагмә мәстәлгәдәй бакаст Гәбыдзо.

– Ныууадз әй йә мәгуырыл. Уымәй ницы фехъуыстон. Иу сынтәджы рынчын мад йә дыууә хъәбулы фарсмә агадәй куы хуысса, иннә сынтәджы та йә ләг әрыгон хъәлдзәг чызгимә

гаккырисæй куы хъаза, уæд уыдон равдисынæн бирæ зонд нæ хъæуы.

– Абон дын мæнæ ацы адæмы хатыр кæнын, фæлæ мæ дæхи хъахъхъæ! Мæ зæрдæйы уидæгтæ мын кæй скарстай, уый дын нæ ныббардзынæн!

– Ирбег кæй æфсымæр у, уый дæ рох ма уæд, Бурдзиуы фырт! Йæ сæрæй иу æрду дæр куы ‘рхауа, уæд мæ æвдæй нæ аирвæздзынæ! – йе ‘ртхъиранæн ын ноджы карздæр æртхъиранæй дзуапп радта Руслан, æмæ Гæбыдзойæн фырмæстæй йæ цæстыты туг фæбадти.

– Мæсты ма кæ, мæ хæдзар. Уыцы зæд дæ хъæбысмæ куыд æнцонæй æрбатахти, æндæры хъæбысмæ дæр афтæ æнцонæй атахдзæни. Ныййарæгæн йæ зæрдæйы уидæгтæ йæ цот сты, æмæ фыццаджы-фыццагдæр уыдоныл хъуыды кæнын хъæуы. Лæг йæ кæстæргы дунемæ куы рауадзы, уæд йæ цард йæхи бар нал вæййы...

Аминаты фæлмæн ныхæстæ йæм бахъардтой æви нæ, уый нæ зонын, фæлæ йæ усы фæдыл сæргуыбырæй араст и сæхимæ. Куыддæр фисынай фæаууон сты, афтæ мæм мæ сыхаг æрыгон лæппу йæхи ‘рбайста æмæ, хинхудтгæнгæ, афтæ бакодта:

– Ацы суцца дын йæ худинаг куы ныббара, уæддæр дын мæ тæригъæд нæ батайдзæн.

– Дæу та цы бахъыгдардтон?

– Замманай бæдулæй мæ фенæхай кодтай.

– Ома?

– Гæбыдзоимæ нæ цæхæрадæттæ кæм баиу сты, уым æй тутайы бын дыууæ хатты ацахстон æмæ йыл аивæй мæ уырзтæ æрхастон. Куыддæр кæрæдзи бамбæрстам, афтæ де ‘нæхайыры фельетон газеты рацыд, æмæ мæ хъамайы сæрыл хæцгæйæ базадтæн...

– Уæдæ уæд дæуыл Гæбыдзойæ стырдæр цæф æрцыди, – бахудтæн æз, æмæ хъæлдзæг ныхæстæ кæныныл ахæцыдыстæм, фæлæ ме ‘намæт зæрдæйы уаг бирæ нæ ахаста. Цыбыр рæстæгмæ та мæ хыл кæнын бахъуыди. Цы бæстæйы цæрын, уый зонын, мæ алыварс цы адæм ис, уый уынын, адæймаг хин æмæ кæлæн кæй у æмæ искæй рагъыл бадын кæй уарзы, уый чысылæй фæстæмæ махиуыл æнкъарын, фæлæ уæддæр бирæ хъуыддæгтыл нæ разы кæнын æмæ мæ нервытæ халын. Толиккæй ме ‘хца куы истон, уæд мын исчи афтæ куы загътаид, рæхджы дæ райгуыран хъæуы

дәр ахәм уавәры бахаудзынә, зәгъгә, уәд мә нә бауырныдтаид. Аҗәгәлон адамы ‘хсән дәр адәймагыл хинәй җәуын җас хорз у, фәлә йын уәддәр бамбарән и. Ләдҗы абон зонис, райсом кәрәдзийә фәхиҗән уыдзыстут, әмә къах – йә роны. Аҗәҗәгән әй уырыссәгтә афтә әнҗонәй дәр уымән фәзәгъынҗ: «Не детей же крестить вместе». Фәлә йә хиуәт-тимә җәргәйә не ‘мбарын. Дә җуры чи райгуырди әмә тых-тухәнтагәнгә чи схъомыл и, йәхиуыл нә ауәрдгәйә хуры къәймә йә удәй арт чи җәгъды әмә йә капеччытәм мәләтәй фәрвәзәгау чи ‘нхәәлмә кәсы, уый комкоммә сай әмә йын йә хидвәллоу әнәфсармәй дә дзыппы ‘фснай, фынгыл иуәй-иннә рәсугъддәр сидгытә уадз әмә йә сыгъдәгзәрдә уәвыныл ахуыр кә!.. Нырма арыгон дән, фәлә җасфәнды куы фәҗәрон, уәддәр ахәм җәстфәлдахдҗыты никуы бамбардзынән.

Мә радзырдтә сыгъдәг гәххәттытәм куы рафиссин әмә сә газеттә әмә журналтәм куы арвитин, уый мә фәнды, фәлә мәм нә гәххәтт ис, нә къонверт. Мыхуыргәнән машинкә тынг зынаргъ у. Фыркуыстәй мәхи куы амарон, уәддәр әй мә бон балхәнын нә бауыдзән, әмә дзы мәхиҗән зәрдә дәр не ‘вәрын. Гәххәттыты әмә къонвертты фаг бакусыны тыххәй әнәхъән мәй колхозы быдыртә фәрывтон. Дон нуазынмә дәр мә никуы равдәлди. Адәм-иу сихор кәнынмә куы аҗыдысты, уәддәр-иу мә астау не стасын кодтон, фылдәр мын бантыса, зәгъгә, әмә мә фыдәбәттә дон хиды бынты аласта. Бригадир мын, аууоны бадгәйә, мә фәллоубонтә йәхиуыл ныффыста, әмә әз фырмастәй ныддымстан, җәуынмә йәм хъавыдтән, фәлә мә Аминәт нә уагъта.

– Дәхи бауром, мә къона, худинаг у, – дзырдта мын ләгъстәхуызәй, мәнән та мә маст нодҗы тынгдәр фыхти.

– Уый худинагәй куынә тәрсы, уәд дзы ды җы ‘фсәрмы кәныс? Җәргәбонты уын Айтедҗы хуызән хъамылы хуытә уә уәздандзинадәй пайда кәнынҗ әмә уын уә сой җырынҗ, сымах та уә дзыхтыл ныххәҗыдыстут.

– Хуыҗау тагъд нә кәны, мә хур, абон куынә уа, уәдәр сын райсом стархон кәндзән.

– Хуыҗауән йә бон тәрхон кәнын куы уаид, уәд әнусәй – әнусмә адәм йә номәй кәрәдзи не ‘ргәвдиккой, Македонскиты, Чингисханты, Тамерланты, Наполеонты, Гитлерты-йедты дунемә нә уадзид әмә сын әнаххос дзылләты нә җәгъдын

кæнид, нæ тæригъæддаг зæххыл минтæ æмæ милуантæ, сæ магуыры хъиутæ хæргæйæ, уæззау æфсондзы бын нæ хъæрзиккой æмæ бындзытау нæ маëликой.

– Афтæ ма дзур, ма хæдзар. Хуыцауыл куынæ æууæндæм, уæд нæ цард бынтондæр сафтид уызæн, æмæ зæхх йæ къæхты бынæй алидздæн. Адæймагæн йæ уд куы ницæуылуал фæлæууы, уæд ма йæ зæрдæ Хуыцауыл фæдары, æмæ уымæй дæр куы фенæхай уæм, уæд цæй ныфсæй цæрдзыстæм?

– Дæ зæрдæхудты бацæуын ма нæ фæнды, Ами, фæлæ йыл æз не ‘ууæндын.

– Уæдæ кæуыл æууæндыс?

– Дæуыл, дæу хуызæн фырнымд адæмыл, махиуыл, фыдзæрдæ хамасхорты куыдзы бынаты сæвæрæн кæй ис, ууыл, æмæ дзы абон хъуамæ иуæн йæ былтæ бакъуырон.

– Ма йæм ацу, Ирбег. Цы цæсгом ма йæм равдисдынæн? Йæ бинойнаг ме ‘мхæрæфырт у...

Æз исдугмæ джихæй аздадтæн, ме ‘взаг цыма ма комарынды цæндзыг ис, уыйау сзурын дæр нал сфæрæзтон, стæй йæ æрæджиау дисхуызæй фæрсын:

– Дæ магуыр сидзæргæсы къæбæртæй кæй схастай, ууыл гадзрахатæй чи цæуы æмæ йын йæ хидвæллоу чи давы, уымæн йæ цъаммар ми ныххатыр кæнынмæ хъавыс?

– О, ма хæдзар, о. Дзурынæй нæдзурын хуыздæр у. Барын хъæуы, барын.

– Дæ дзых бахуый, дæ фыдгæнджытæн сæ хиваст митæ бар, хус къæбæр тыхныхъуырдтыгæнгæ хæр, дæхи сифтындз æмæ бон-изæрма хæрæджы хафт кæ – уый цард у?

– Цард бæргæ нæу, фæлæ цы гæнæн и?

– Цы гæнæн и, уый ныртæккæ де ‘мхæрæфырты лæг базондæни!

Аминæт ма мын цыдæр зæгъынмæ хъавыди, фæлæ йæм æз нал байхъуыстон. Ма бæттæнтæ атыдтон æмæ ма фæлитой бригадирмæ атындзыдтон. Æртхъирантæ кæнын æнцон у, фæлæ сæ сæххæст кæнынæн бирæ цыдæртæ хъæуы, уæлдайдæр, уайыджы хуызæн лæгмæ куы лæбурай, уæд. Йæ хæдзармæ йын куыд хæстæгдæр кæнын, афтæ ма ныфс тынгæй-тынгдæр сæтты, æмæ дывыдон арты судзын. Иуæй ма ме ‘хца райсын фæнды, иннаемæй... Нæ, «иннаемæй» дзы нал и. Цыфæндыйæ дæр сæ райсын хъæуы! Раст нæу Аминæт. Айтегты ‘хсæн барын æмæ нæдзурынæй ницы

рамбулдзынæн. Уыдон цагъайраджы æууæлтæ сты æмæ ма ацы æгъатыр дунейы лæджы бынат æрцахсын нæ бауадздзысты. Дæлдзæх фæуæд лæмæгъ уды дызæрдыгдинад! Кауæй мих ратыдтон æмæ ма ных сырх агуыридураей амад хæдзармæ сарæзтон.

«Дæ цæсгом бахæр! Ницæйаг капеччыты тыххæй дæ хистæрма лæдзæг куыд исыс?!» – æфхæры ма ма мидхъæлæс. «Ницæйаг капеччыты тыххæй нæ, фæлæ ма рæстдзинад бахъахъхъæныны тыххæй», – дзуапп ын дæттын æз æмæ размæ бырсын. Афтæ мæм кæсы, цыма мигъвæлмы цæуын, цыма æз æз нæ дæн, фæлæ ма хуылфы иблис бады æмæ сонт митæ уый кæны, æндæр фæндзайаздыд лæгимæ ахæм дзыхуагæй дзурæн куыд и? Йæ тымбыл саулагъз цæсгомыл æнцъылд бæрæг дæр нæй. Йæ дынджыр лæгуын сæрыл ма цы гыццыл хъуыны муртæ аззади, уыдон дæр нæма фæхалас сты, ноджы ма йæ афтид цæстытæ йæ зæрдæйы æнæмæт ахаст ирдæй æвдисынц, æмæ йæ карæй æрыгондæр зыны. Бæласы бын цыхцырæджы цур бандоныл йæхи фæстæмæ ауагъта æмæ мæм æнцæд кæсы, цыма афтæ зæгъынмæ хъавы: «Гъер дын ацы тæвды ‘ндæр ницы куыст и?’» Æз æм загъд кæнын, хуры къаймæ гуыбырæй цас бакуыстон, ууыл дзурын, ме ‘хца дзы домын, фæлæ ма уый хъуыды дæр нæ кæны.

– Ард дын хæрын, ме ‘хца мын куына бафидай, уæд дыл фельетон ныффысдзынæн, дæ фæлхæрттæ дын хурмæ ракалдзынæн æмæ дæ æнæхъæн Ирыл фæхудианаг кæндзынæн, дæ чызджыты дын куыд ничиуал ракура!

Ме ‘ртхъиран æм бахъардзæни, уый ма фæсонæрхæджы дæр нæ уыди, фæлæ йæ мойгæнæг чызджыты коймæ йæ цæстыты цыдæр тас фæзынди, æмæ ма æвæстиатæй афарста:

– Цас дæ дарын?

– Цы бакуыстон, уый мын бафид, æндæр ма дæуæй ницы хъæуы!

– Хорз, – загъта лæг, йæ сæр разыйы тылд бакодта æмæ мын ма мызд бафыста, фæлæ дзы ма зæрдæ нæ барухс и. Куыдзы дзыхæй тыххæйты кæй ратонай æмæ судзгæ мастимæ кæй бахæрай, уый дын хъуамæ цы ад скæна? Ма саубыны сæфт хыл æмæ хъаугъайæ уынын, фæлæ мæм афтæ кæсы, цыма ма гыццыл райгуыраен бæстæйы ма цард æнæ уыдонæй нæ ацæудзæни...

КЪУДУХТЫ Марина

ТАБУЙАГ ЦÆХÆРТÆ

ХÆСТОНЫ ФÆДЗÆХСТ

Ды мæм уæддæр фæхуд дæ мидбыл,
Чызгай, мæ рухс сæнтты мæсыг.
Ыстæй куы ныммæлон, уæд-иу мыл
Æрызгъал судзаггаг цæссыг.

Æнустæм фесафин мæ зынтæ,
Ыскъах мын хохы 'рмæст ингæн:
Мæ уарзон буц хæхты сыджытæй
Мæныл дæхи къухтæй æркæн.

Мæн рохуат аныхъуырздæн райсом,
Куы нал мæ фишайа дæ цæст, –
Ды ног ыссардзынæ дæ амонд,
Хъыг мын нæ уыздæнис æрмæст.

Ды ацы сау айнæг къæдзæхтæн
Фæкæн мæ зæрдæбын ныхас –
Куыд уой æндонвидар сæ фæхстæ,
Ызнаджы ма уадзой æввахс.

Æмæ дзæвгар лæппынтæ схæсса
Нæрæмон цæргæс уым æдас,
Цæмæй мæм ингæнмæ дæр хъуыса
Сæ пæр-пæр, се 'хсарджын цъæхахст.

Уадз, хох сырх дидинæг æфтауæд,
Йæ уæхскыл сау мигътæ хæссæд.
Мæ риуыл се 'ртæхтæй æркалæд, –
Мæрдтæй дæр рабаддзынæн уæд.

ÆЗ НЫЗАРЫН

Æз нызарын хъæлдзæгæй нæ Ирыл,
Арвæй сау мигъ айсæфы æваст.
Цины уддзæф сæмбæлы мæ риуыл,
Худгæ хурмæ атайы мæ маст.

Æрдз ныххуды, райхъал вæйынц мæргътæ,
Сатæг уæлдæф улæфын – æхцон.
Дардæй мæм сæ мидбылты нæ рæгътæ
Бахудынц, куыд бахуды бæлцон.

ДЫУУÆ ЗÆРДÆЙЫ

Мæхи куыд бафтауон зындоныл?
Мæхи куыд аппаратон дæуæй?
Æнæ дæу æз цæрын нæ зонын,
Фæлæ мын демæ цард дæр нæй.

Тæхы цæхæркалгæ кометæ,
Йæ фæрсты иннæрдæм – æндæр,
Сæ тахты æз нæ хъысмæт федтон,
Фæлæ хъысмæтæй уарзт – уæлдæр.

Дæ цæсгомыл нæ фидæн разынд,
Фæскъæвда хурау мын дæ уынд,
Æмæ нæ рухс уарзтæн йæ разы
Цъæх арв сæргуыбырæй лæууы.

Фæтæхы урскъæдзил кометæ.
Йæ фæрсты иннæрдæм – æндæр,
Сæ тахты æз нæ хъысмæт федтон,
Фæлæ хъысмæтæй уарзт – уæлдæр.

НАЛ АГУЫРДТОН УАРЗТ

Æз цардæй нал агуырдон уарзт,
Цъæх арвыл аныгуылд ыстъалы.
Ныхгæдтон рухс бæллицтыл маст...
Æмæ ныххуыдуг дæн сæ малы.

Æз цардæй нал агуырджтон уарзт,
 Æнæ дæу сау æндæрг уыд райсом.
 Фæлæ зæрин хурау æваст
 Йæ тынтæ анывæста амонд.

Мæ царды нал агуырджтон уарзт,
 Æнхæлджтон, амонды хур акъул...
 Мæ хъысмæт у ныр демæ баст,
 Мæ зæрдæ уалдзæгимæ райхъал.

ПОЭТ

Йæ уды рæдауæй
 Сывæллонау уыд,
 Уый иунæг Хуыцауæн
 Лæууыди уырдыг.

Æхцатæ нæ домдта,
 Нæ йæ хъуыди цыт.
 Йæ Хуыцауы ном та –
 Зæринбазыр Дзырд.

* * *

Алолайы зæлтæ,
 Сойдзырагъы арт.
 Сты мæнæн æмзæрдæ,
 Хонын сæ æрвад.

Алолайы зæлтæ,
 Сойдзырагъы рухс –
 Дауджытæ мæ зæдтæ
 Сты сæ фарнæй буц.

Авдæн, зарæг – сабыр,
 Сау зæххыл – æрвон.
 Рухс уæлæрвтæн – хъабыл,
 Скæнæгæн – æхцон.

СÆУУОН ÆРТÆХ

Цы тауинаг нæ удæн –
 Сыгъдæгдæр нæй мыггаг!
 О цал хуызæй нæм худы
 Сыгъзæрин цинтæй дзаг!

Æрцардта мын мæ зæрдæ
Йæ табуйаг цæхæртæй.

* * *

Царды тæраз саст у,
Удварн дзы – уæлдайаг.
Ирхæфсæнтæй, хъазтæй
Зинты зæрдæ райы.

* * *

Æтт, кæнæнт тæхуды
Зæдтæ дæр мæнмæ!
Æз цæуын мæ удмæ –
Æз цæуын дæумæ!

* * *

Мæ зæрдæйы цы ис?
Рæсугъд уарзт æмæ дис.
Цы бон нæ фенын дæу,
Гъеуый мæ цардæй нæу.

ЦЪЫРЦЪЫРАГ

Ныдззинг кодта, ныззарыд –
Ныр урс æхсæв йæ бар у.

Æтт-æтт, цы зарæг систа –
Æрвон цинæй æлвисгæ!

Æвзист зæлтæ куыд калы!
Мæ зæрдæ дзы цæй хъал у!

Цы рухс райста цъæх бонæй! –
Цæгъды йæ ныр æхсонæй...

* * *

Сау лæг ном кæнынæн нæу,
Фæлæ ссау кæндзæни дæу...

* * *

Раздæр авдæн уыдис табуйаг нæ къæсы,
Телевизор нæм рæбинаг ныр йæ бæсты.

ДЗÆРÆХЫ ХÆРÆГ

(Æцæг цау)

Францаг дзырд «Пикет» иронау хъуысы «Бичет». Нысан кæны хъахъхъæнджыты чысыл къорд. Хъæриуы хохы цъупп у, денджызы æмвæзадæй нымайгæйæ, æртæ километры бæрзæндæн.

Астæуккаг æнусты, знагæй тæрсгæйæ, уым æппынæдзухæй дæр уыди хъахъхъæнджытæ. Уæдæй фæстæмæ хуыйны Бичеты цъупп. Уырдыгæй дзæбæх зынынц Уæлладжыры æмæ Куырттаты кæмттæй æрбацæуæнтæ, схизæнтæ. Нæ мыггаджы рагфыдæлтæ æрбынæттон сты Бичеты цъуппы дæлбазыр.

Сæ царæн бынат хуынди Мидæггаг хъæутæ. Уым ныр дæр ма ис сæхи амæд систæ. Знагæй тæссаг уавæр куы фæсабыр, уæд 1700 азы чысыл бындæр æривтой æмæ Хъæриуы хохы фахсыл хъугæмты æрцардысты.

Фыццаг æрцæрæджы ном хуынди Гул, æмæ ацы царæн бынат дæр рахуыдтой Гули. 1720 азы ам нæ фыдæлтæ сæ ногуыр дæлбазыр лæппуыл сæвæрдтой ном – Кцо. Уый номæй равзæрди мыггаджы ном – Кцойтæ. Гулийы мыггаг самадтой сæхи мæсыг, йе скомкоммæ фæндаджы хæд уæлвæд къæдзæхдурæй сарæзтой царæн хæдзар – гæнах. Ацы гæнахы Кцойтæн райгуырди лæппу – Хъайти. Хъайтийæн райгуырди фæд-фæдыл æртæ лæппуы: Дзанг, Челемет æмæ Куку.

Дзанджы фырт Беслан у мае фыдыфыд. Фæлæ уыдоны кой нæ кæндзынæн. Сæрмагондæй мае радзурын фæнды Кукуйы хæдзарвæндаджы тыххæй. Куку схьомыл кодта цыппар лæппуйы æмæ дыууæ чызджы – Биджелты хæрæфырттæ: Дзæрæх, Хадзи, Дзекъо, Ахмæт, Ленæ æмæ Мæхæмæт. Дзекъо Брытъиатæм чындзы ацыд, Ленæ та – Бедойтæм. Мæхæмæт усгур лæппуйæ амарди. Дзæрæх æмæ Хадзи бинонтæ æрхастой, рантысти сын цот. Ахмæтæн дæр ус курын афон æрхæццæ, фæлæ бинонтæ бабирæ сты, æмæ уыцы стыр гæнахы ног чындзæн хицæн уат нал уыд. Дзæрæх сыхæгтæн лæгъстæ кодта, иу сынтæг, дам, кæм бацæуа, уый бæрц мын зæхх рауай кæнут. Къæдзæхдурæй йын къул ацамайдынæн, æмæ уал чындзы уатæн сбæздзæн. Афæдз фæлæгъстæ кодта, фæлæ уыдон не сразы сты. Фæстагмæ Дзæрæх смæсты æмæ загъта: «Мае мад мын кæй радта, уый мын хæрам фæуæд, æз, зæхх уæрæхтыл кæм у, уым куы нæ æрцæрон, æмæ ме ‘фсымæрæн нæртон чындзæхсæв куы нæ скæнон!»

Асæй рæстæмбис лæг уыди Дзæрæх, фæлæ ставдыстæг, фидар туг, уæззау зондыл хæст. Йæ фындзы бын бæзджын пака рихитæ. Фылдæр дардта ирон дарæс: цухъхъа, æвзист хъама, бухайраг худ. Саргъы бæхыл сбæдт æмæ араст и быдырма зæххагур. Уый уыди 1910 азы. Маеуыр хохаг лæг хъæуи-хъæу фæзылд йæ зонгæтыл, фæлæ æввахс зæхх йæ къухы нæ бафтыд. Фæцæуон, загъта, дард Мæздæгмæ.

Ам сæмбæлди йæ хорз зонгæ Хъулаты Бызæйыл. Бызæйæн дзæвгар хæларттæ уыди Мæздæджы. Иумæ бирæ фæзылдысты æмæ фæстагмæ, Хæхолы хъæу кæй хонынц, уым уæлкъуыбыр балхæдтой зæхх. 1911 азы Дзæрæх йæ бинонты галуæрдоныл хохæй Мæздæгмæ раласта. Рæстæгмæ Бызæтæм æрцардысты. Куыстуарзон æфсымæртæ февнæлдтой æмæ цыбыр рæстæгмæ æртауатон хæдзар скодтой самандурæй. Зæхх – фаг. Бинонтæ хорæй бафсæстысты. Самал кодтой фос, бæхтæ, галтæ, найгæнæн. Сæхиуыл фæхæцыдысты. Дзæрæх къухарæхст куыстытыл фæцалх гыццылæй йæ фыды руаджы æмæ хорз зыдта хъæдын дзаумæттæ аразын, зырнаей зылын, хæдзары алыхуызон хъæугæ дзаумæттæ цалцæг кæнын. Сæ фарсмæ ма ног хæдзæрттæ дæр скодтой. Уырдам Ахмæтæн ус æрхастой 1917 азы Царахаты Косерханы, Хуымæллæгæй.

Æртæ æфсымæры æртæ хæдзарæй цардысты фæрсæй-фæрстæм.

Бинонты цард йæ гаччы сбадт. Дзæрæх сæ цуры тæккæ къуыбырыл дæргъæй-дæргъмæ дыууæ къанауы скъахта. Сæ керæттæ сын дæлбылмæ акъахта, ома къæвдайы дон ууылты цауа. Къанæутты астау зæхх метры фæтæнæн ныууагъта. Уый фынджы бæсты. Йæ фæрсты къанæутты былтыл фæйнаджытæ ауагъта, уый та баднæн. Фынджы райдайæн самадта уираг дурæй иу уат – къæбицæн. Срæвдз кодтой куывд: бæгæны, арахъхъ, гал, маргъ бирæ. Æрхуыдтой хъæуы цæрджыты. Кувæг лæг дзы уыди Хъулаты Бызæ. Уæдæй фæстæмæ хъæуы цæрджытæ алы аз дæр фæззæджы уым кодтой куывд. Рахуыдтой йæ «Дзæрæхы Уастырджы». Сæ цæрæн бынат та абон дæр хуыйны «Кцойты къуыбыр».

Уалынмæ Мæздæджы дæр Советон хицаудзинад æрфидар, цардыуаг бæлвырд фендæр. Гъе, фæлæ 1930 азы колхоз сарæзтой, æмæ съл уый хорзырдæм нæ фæзынд. Сæ зæхх сын æрцыбыртæ кодтой, æрнымадтой сын сæ фос æмæ ма сын фæйна иу хъуджы æд родтæ ныууагътой. Бæхтæ, галтæ, уæрдæттæ, гутæттæ, найгæнæн колхозмæ раттын кодтой. Дзырдтой сын, иумæйаг хæдзарад хъæздыг уыдзæн, æмæ уырдыгæй исдзыстут алцъппæт, зæгъгæ. Маргъ дæр, цы ‘мбæлы, уымæй фылдæр дарæн нæ уыд. Хъалон сбирæ. Сагъæс кодта Дзæрæх. Дзырдта-иу: «Советон хицаудзинад хорз у адæмæн, фæлæ ацы колхозтæ иууыл хорз не сты. Адæм хурхæй мæлдзысты. Цы у, уымæй тыхми, куыд зæгъынц, афтæ куы нæ кæнай, уæд – Сыбырмæ...»

Дзæрæхы ныхæстæ энквыдыыйы дымысмудджытæ бынатыл сæмбæлын кодтой.

Дзæрæхмæ фæдзырдтой, бамбарын ын кодтой, хъуыддаг цæмæ цауы, уый. Рæстæг цыди. Бинонты фæдыл дам-думтæ гуырын байдыдтой. Дзырдтой: найгæнæн сæм уыд, хор æмæ фос æфсæст уыдысты. Чи дзырдта «зажиточный» сты, чи та «кулак» сты, зæгъгæ. Хъулаты Бызæ йæ зонгæты руаджы базыдта, тагъд бонты Дзæрæхы æд бинонтæ кулак хæссынц, уый. Сæ бынтæ æрбауай кодтой талф-тулфæй æмæ æхсæвыгон ралыгъдысты Мæздæгæй. Ахмæт æрцарди Фыйаджыбыл. Дзæрæх та йæ фондз чызгимæ Хæтæлдоны. Уый уыди 1933 азы. Хъуыды ма сæ кæнын. Фыццаг уал махмæ ацардысты, стæй – хъæуысæр.

Кцойты Кæсæбо Дзæуджыхъæумæ алыгъди, æмæ уæд уый хæдзар райста Дзæрæх. Нæлгоймаджы змæлдтытæ иууылдæр йæхимæ кастысты. Уæдæ Хæтæлдоны колхозæн дæр æххуыс кодта, йæ бон цы уыд, уымæй. Дзæрæх æмæ Къаболаты Темырболат

зылдысты колхозы мыдыбындзытæм. Зæронд лæг уыд, фæлæ æнцæд бадын нæ уарзта Дзæрæх. Самал кодта хæрæг. Скодта йын рæсугъд уæрдон, кыбыбар-кыбургæнгæ-иу фæцæйцыд.

Хæтæлдоны уыцы заман царди сæдæ хæдзары æмæ дзы хæрæг æндæр никæмæ уыд. Иууылдæр зыдтой Дзæрæхæн йæ цъæх хæрæджы. Зæронд лæгæн бирæ удæнцой лæвæрдта бæргæ, фæлæ фæстагмæ тынг сдзырддаг. Хæсты рæстæг колхозы кусæг тых зынгæ фæкъаддæр, хъæу смæгуыр.

1942 азы немьц æрбахæццæ сты Хæтæлдонмæ, æмæ хъæу æгасæй дæр ныззаууат. Колхоз фехæлди. Фæлæ декабры фæстаг бон тард æрцыдысты немьц. Колхоз йæ къахыл слæууын кæнын хъуыд. Куыстытæ та размæ нал цыдысты. Бæх нал баззад, гал нæ, иу трактор ХТЗ ма дзы уыди, æмæ уымæн та ивæн хæйттæ не ссардтаис. Кусын та хъуыд.

Иуахæмы Дзæрæхмæ фæдзырдтой хицауад, загътой йын:

– Дзæрæх, дæ хæрæг колхозмæ ратт, адæмы цыбæл кæны, халы сæ, хорз нал кусынц. Дзæрæх, дам, единоличник у, мах дæр, дам, хæрдджытæ самал кæндзыстæм æмæ уыйау нæ хæдзары куыстытæ кæндзыстæм.

Дзæрæх ницы дзырдта, æдзынæгæй касти парторг, сæрдар æмæ хъæуы хицаумæ. Бынтон æй нæма уырныдта, æцæг дзурынц æви хъазæн ныхас кæнынц, уый. Æгæр куы кодтой, уæд фæмæсты, сбустæ кодта:

– Мæ хæрæджы нывæн сут, кæд ма йæ иу ран ныууадзат!

Дзургæ сæ ныууагъта æмæ рацыди. Рацыди Дзæрæх, цæуы йæ лæдзæджы æнцæйтты, зæхмæ кæсгæ. Йæ фæндаг махуылты акодта. Мæ фыд Хадзыбатыримæ къæбæр хордтой, æз та сын уырдыг лæууыдтæн, графин мæ къухы. Дзурын сæм нæ уæндыдтæн. Графинæн дæр æрæвæрæн нæ уыди. Цырагъы лæуд кодтон сæ цуры æмæ сæм хъуыстон. Дзæрæх тынг мæсты уыди. Дзургæ кодта гыццыл, фæлæ йæ алы ныхас дæр – фидар.

– Мæсты дæр куыन्नæ кæнон, мæсты, Хадзыбатыр, – загъта Дзæрæх. – Хæтæлдоны, дам, шасиализм аразын нæ уадзы дæ хæрæг, адæмы зонд шасиализмы ныхмæ кæны æмæ, дам, дæ хæрæг колхозмæ ратт æд уæрдон! Ахæм æнæджелбетт ныхæстæ мын кæнынц нæ хицауад. Куыд хъыгдары мæ хæрæг шасиализмы?! Сæ галиу митæ, сæ къуыхцытæ мæ хæрæджы æфсон скодтой. Мæздæджы стыр зынай зæхх самал кодтон. Хорз цардыстæм, куыстам нæ зæхх, фос дардтам æмæ нæхи фæллояæ

цардыстæм. Уалынмæ колхоз сарæзтой, æмæ нæ бинонты цард ныггалиутæ. Шасиализм æмæ, дам, коммунизм аразæм, уæд, дам, бухъ цард кæндзыстæм. Мæ фæллæйттæ мын ассывтой, уый сын æгъгъæд нæу, фæлæ ма мæ кулак скæнинаг дæр уыдысты. Уыдон адæм сты? Уæдæмæ сын Хуыцау нæй...

Хадзыбатырæн Дзæрæх йæ фыды хуызæн уыди, къæйных ныхас æм нæ уæндыд, тынг ын кад кодта, фæлæ йын загъта:

– Дзæрæх, ацы колхозтыл ничиуал фæтых уызæни, цы загъынц, уый кæн, науæд – дæлæмæ, Сыбырырдæм.

Афтæ бонæй-бон дзырдагдæр кодта Дзæрæхы хæрæг. Хицауад æм-иу æрвиттæ дæр бакодта йæ хæдзармæ, фæлæ сæ-иу раздæхта Дзæрæх. Тынг зылди Дзæрæх йæ хæрæгмæ. Афойнадыл ын лæвæрдта холлаг, дон, йæ бын ын сыгъдæг кодта. Æнæхъуаджы йыл тызмæг хъæр дæр никуы скодта, цæвгæ нæ, фæлæ.

Æмæ йыл уымæн афтæ æнувыд уыди хæрæг дæр. Æнæ Дзæрæх нæ фæрæзта. Сыхæгтæ дзы арæх куырдоу хæрæг. Чи дзы фаджыс ласта цæхæрадонмæ, чи куыроймæ – ссиаг, чи та суджы къæцæлтæ. Изæры-иу æй куы ‘рбакодтой, уæд-иу Дзæрæхыл раст сывæллонау бациттæ кодта. Иу заманы сæ цæхæрадоны ныхмæ доны был хызти, колхозы парторг дæр уым февзæрд. Хæстæг колхозы бæхтæ хызтысты, æмæ бæхгæсæн акæнын кодта хæрæджы колхозмæ. Бæхдоны кæмдæр хицæн къуымы уыд иу бынат. Æртæ боны дзы фæци, стæй, бæхтæн дон дæтгæйæ, хæрæг сын феуæгъд ис æмæ сæхимæ слыгъди. Кæрты дуарæй куы ‘рбакæст, уæд Дзæрæхы ауыдта æмæ фырцинæй сгæппытæ кодта, фæстаг къæхтæй чыллипп кодта, уынджырдаæм ныууасыди, стæй йæм хæстæг бацыд æмæ сысмыстытæ кодта йæ уарзон хицаумæ. Дзæрæх æм æдзынæг фæракæс-бакæс кодта, армытæапæнæй йæ сæрай къæдзилмæ æрсæрфтытæ кодта, йæ сæр ын йæ хъæбысы æрбакодта, дзуры йæм:

– Дæу чи акодта, уый дæ таригъæд фæхæссæд! Сыдæй дæ амардтой, ныр æгайтма ралыгътæ...

Дзæрæхы цæссыг æркалди. Хæрæг цыма Дзæрæхы æмбæрста, уыйау нынкъард. Уый мæхи цæстæй федтон æз, уæд мыл цыди фынддæсæм аз.

Дзæрæх æнхъæл уыд, æмæ хæрæджы фæстæ искай сæрвитдысты, фæлæ лæг зынæг нæ фæци. Исдугмæ афтæ дæр хъуыды кодта, ныууагътой мын мæ хæрæг, загъгæ. Фæлæ...

Хъуыддаг уымæ æрцыд, æмæ хæрæджы фарста æрæвæрдтой патрбюройы æмæ правленийы иумæйаг ныхасы. Загътой:

– Абон Дзæрæхы хæрæг хъуамæ ист æрцæуа!

Æрбахуыдтой та Дзæрæхы. Æмбырды знæт ныхас цыди. Сæ кæрæдзи ивтой дзурджытæ, дам-думтæ стынг сты. Сæ иутæ дзырдтой, Дзæрæхы хæрæг адæмы зондыл тынг зыны æвзæрырдæм, зæгъгæ. Иннæ загъта, мах абон афтæ куы нæ бакæнæм, уæд адæм иугай-дыгай ныххæррæтт кæндзысты, æмæ ма уæд колхоз кæй хъæуы. Сæ ныхæсты Дзæрæхы хæрæг стыр политикон фарстатимæ баст æрцыди. Парторг дзырдта:

– Ленин æмæ Сталины разамындæй бæлшевиччытæ басастой капиталистты æмæ нын сарæзтой социализм. Иннæ бæстæты дæр капитализм раст чехоткæджын бæхы хуызæн сæфты къахыл ныллæууыди. Социализмы та единоличниктæ хъуамæ ма уа, Дзæрæх, æмæ дзæбæхæй ратт дæ хæрæг!

Дзæрæх мæстæй ныттыппыр, æппындæр ницы дзырдта, æдзынæг сæм касти. Æппынфæстаг загъта:

– Зæгъут-ма, хæрæг чи дары, уый единоличник у, знаг у?

– Знаг нæу, фæлæ нежелательно, уый капитализмы тæваг у æмæ адæмы халы. Нæ йæ зоныс, капиталисттæ кълассон знæгтæ кæй сты, уый?!

– Омæ хæрæг капитализмы дæр æмæ шасиализмы дæр сугхæссæн хæрæг у, куыройдзау, æндæр цæмæн хъæуы...

– Дзæрæх! Иу цыбыр ныхасæй, ратт æй колхозмæ, ноджы тæккæ абон, науæд... Дæ зæрондмæ дæр дын нæ фæкæсдзыстæм!

Рацыди мæстджынай хъæумæ. Фæндагыл ма йæхицæн дзурæгау кодта: «Ай сын цавæр шасиализм у, хæрæг дарæн кæм нæй, уый?»

Хæдзары хæрæгæн холлаг раттынмæ фæцис. Уый йæ хъустæ схыл кодта æмæ йæм ныккасти.

– Хæргæ кæн, мæ хур, дæхи бафсад, ахæм рæвдыд колхозы нæ фендзынæ, дæ фæхъхъау фæуой, – дзырдта йæм Дзæрæх.

Хосы дзæбæхæй йын йæ раз айдзаг кодта. Зæрдылдарынаын йæ барцæй иу бындзыг ралыг кодта хæсгардæй. Æрбаста йæ йæхи хъисæй æмæ йæ къулыл йæ хуыссæны сæрмæ сауыгъта. Дыккаг бон райсомæй дуар бахостой колхозы дружинник, йе ‘фцæгыл фондзæхстон топц, æмæ къæнцылары къулер:

– Хицауад нæ сæрвыстой, хæрæг, дам, æд уæрдон ракæнут.

Дзэрæх фæджих и, зæхмæ ныккасти. Кæддæр æрæджиау æнæбары загъта:

– Иу чысыл фæлауут, ныртæккæ уын æй арæвдз кæндзысты.

Йæхæдæг мидæмæ фæраст, йе ‘фсинæн загъта:

– Хъариан, цу, ацамон сын хæрæджы дзаумæттæ, сæхæдæг æй сифтындзæнт, æз уал ауайон.

Цæлхыты къыбар-къыбур æм куыд нæ фехъуыса, афтæ сæ чъылдыммæ куыройы нучы цур æрбадти бындзæфхадыл æмæ æнцад касти, куыройы цалх цыренæй куыд зилы, уымæ...

* * *

Цæрæнбонты низ цы у, уый зонгæ дæр чи нæ кодта, уыцы Дзэрæх амбулаторимæ цæуын райдыдта. Хицауады æнæсæрфат миты тыххæй йæ масты дзæкъул ныттыппыр, хъæрзы йæ игæрæй. Зылди йæм фелсыр. Йæ сæрæн нал кодта, фæстагмæ къæхтæ рæсийын байдыдтой, сæ дон тагъди. Фелсыр æм ныр йæхæдæг цыди хæдзармæ. 1944 азы фæззæджы Дзэрæх ахицæн йæ рухс дунейæ. Хæрæг дæр уыцы тыхст аз æвæгæсæгæй æдде баззад æмæ йæ хъæдрабын хизæнуаты бирæгътæ бахордтой...

ФЫДÆЛТЫ УÆЗÆГ

Мысинæгтæ

Рагай нал уыдтæн мæ райгуырæн хæхбæстæйы – Уарихъанты хъæуы. Зыдтон æй, фæндзай азæй фылдæр дзы ничиуал цары, фæлæ йæ мысыдтæн – уым арвыстон мæ сывæллоны бонтæ, уым ныгæд сты мæ фыдæлтæ...

Цалдæр хатты йæм фæцауынмæ дæр хъавыдтæн, фæлæ та иу алы ‘фсæнттæй фæкъуылымпы дæн. Иу сæрды карон загътон: æнæ ацæугæ мын нæй ацы хатт. Æмæ махи райдыдтон цæттæ кæнын.

Ныртаккæ Хуссар Ирыстонмæ стыр хъусдард цæуы, сарæзтой йæм хорз фæндаг, бауагътой йæм ток æмæ газ, аразынц дзы скъолатæ, рынчындæттæ, цæрæн хæдзæрттæ æмæ административон бæстыхайттæ. Кæд дард фæндаг у, уæддæр æвæлмацæй ныххæццæ дæн Цхинвалмæ. Ам мæ тынг рæдауæй айстой ме ‘рвадæлтæ, хиуæттæ, зонгæтæ. Баззадтæн сæм цалдæр боны. Ме ‘рвадæлтæн куы радзырдтон, Уарихъанты хъæумæ цæуинаг дæн, уый, уæд мын загътой: уырдаем нæй фæндаг, æмæ йæм цæуын хъæуы кæнæ бæхыл, кæннод та фистæгай. Бирæ раныхас-баныхасы фæстæ мын разынд, мемæ чи ацæуа, ахæм æмгар, ме ‘рвадæлтæй иу – Дотти.

Доттиимæ æвзонджы бонты иумæ хъомыл кодтам. Æфсады рæнхъытæм нæм куы фæсидтысты, уæдæй фæстæмæ нæ дыууæ дæр нал бафтыдыстæм нæ райгуырæн хъæумæ. Дотти у ныллæг, фæтæнтæгонд лæг – кусаг æмæ зæрдæхæлар. Бирæ зындзинадтæ федта царды, фæлæ йæ нæ басастой – баззад рæсугъд лæгай. Ме ‘рвадимæ ссардтам бæх, хыримаг, фæрæт, халагъудæн кæттаг, хæрд æмæ нозт – сæвæрдтам сæ бæхыл æмæ сентябры иу райсом араст стæм. Цалынмæ фæндаг хæхтæм бахæццæ, уæдмæ цыдыстæм æнцонæй, фæлæ, хæххон къахвæндаг куы райдыдта, уæд нæ цыд фæсындæгдæр: æвæгæсæг къахвæндаг кæм дон фæласта, кæм та хъæд æмæ къутæрты бын фæци.

Мах Доттиимæ рагæй нæ федтам кæрæдзи, фæци нын ныр ныхасы рæстæг æмæ нæ фæндаджы зынтæ мурмæ дæр нæ дардтам. Æрымсыдыстæм не ‘взонджы бонтæ, хистæрты, хæстæджыты, зонгæты.

Æрдзы рæсугъд нывтæ, мæргъты зард, нæ кæрæдзийы ныхас зæрдæйæн лæвæрдтой æнцойад. Къахвæндаг цыди Потънисайы доны былгæрæтты – дыууæ стыр хохы астæу.

Бахæццæ стæм Пицайы хъæддаг кæрдомæ.

– Дотти, хъуыды ма кæныс, ацы кæрдо Пицайы бæлас цæмæн схуыдтой, уый? – бафарстон æз ме ‘рвады.

– Ау, куыд нæ, куы, – фæкодта Дотти.

Нæ хъæуы царди дыууæ зæронд лæджы – Пица æмæ Хипа. Уыди фæззæг, Пица узалгæнаг лæг уыд æмæ дардта арсы цармæй хуыд кæрц. Иу фæззыгон мигъ бон Хипа дыууæ галæй рараст суг ласынмæ. Мæнæ ацы бæласмæ куы схæццæ, уæд кæсы, æмæ арс кæрдотæ хæры бæласы цъуппыл. Мигъы арс хорз нæ зынд, æмæ Хипа афтæ фенхæлдта, зæгъгæ, Пица у, æмæ йæм уæлаемæ схъæр кодта:

– Пица, афтæ раджы райсомæй куыд фестадтæ кæрдойы цъуппыл?

Лæджы хъæрма арс фæтарсти æмæ йæхи зæхмæ раппæрста. Уæдмæ Хипа дæр фæхатыди, арс кæй у, уый. Фæтарсти, йæ галтæ æд æфсондз фæуагъта кæрдойы бын æмæ къутæрты смидæг. Чысыл фæстæдæр бакаст кæрдойы бынмæ – арс адæргъ и зæххыл æмæ нал змæлы. Хипа бацин кодта, зæгъгæ, арс амард, хъæумæ йæ аласдзынæн, адæм æй фендзысты, фæбузныг мæ уыдзысты, иунагæй арс кæй амардтон, уымæй, йæ фыд сын байуардзынæн хæрынæн, йæ цармæй та йын мæхицæн кæрц скæндзынæн. Бацыди Хипа арсмæ, бабаста йын йæ хъуыр бæндаенæй, стæй бæндаены кæрон галты æфсондзыл бафтыдта æмæ араст кодта хъæуырдаем. Сырды мард сыфцæй ласынц галтæ. Арс мард нæ уыд. Бæласы цъуппæй куы рахауд, уæд йæ бæрзæй фездыхст æмæ бауадзыг. Ныр ын галтæ йæ бæрзæйыл куы ахæцыдысты, уæд бæрзæйы стджытæ сæ бынаты абадтысты, арс йæхимæ æрцыди, фестад æмæ дыууæ галы æд æфсондз куы иуырдаем аскъæфы, куы та иннардаем. Уыцы хабар уынгæйæ, Хипа афтæ фæтарст, æмæ та, къутæрты куыд смидæг ис, уый дæр нал базыдта.

Куыд фæстагмæ арс аскъуыдта бæндаен æмæ фæаууон ис хъæды. Хипа йæ дыууæ галы куыд тæрсгæ-ризгæйæ скъæрдта хæдзармæ...

Мах худгæ цыдыстæм дарддæр. Чысыл фæстæдæр бахæцца стæм Соцбийы суадæттæм. Æрулафыдыстæм, нæ бæх фæци хизынмæ, нæхæдæг сихор кодтам. Диссаджы суардон, банызтам дзы, хъыгагæн, ацы æвдадзы хос донæн хицау нæй, сæфы дзæгъæлы. Аулафыдыстæм, фæфидар стæм æмæ дарддæр нæ фæндаг адардтам. Куыд мидæмæ цыдыстæм, афтæ хæхтæ бæрзондæй бæрзонддæр зындысты, хъæд та тарæй тардæр.

Диссаджы алæмæты æрдз, стыр бæлæстæ, дидинкалгæ уыгæрдæнтæ, айнæг къæдзæхтæ, доны сæр-сæр æмæ мæргъты зард зардæйæн хастой æхцон æнкъарæнтæ. Уымæй уæлдай æрдз дзаг уыд алыхуызон дыргътæй: кæрдо, фæткъуы, æхсæр, мугæ, тæрс, мæнæргъы, саунæмыг...

Мæнæ Уарихъанты æрдуз. Ныхас райстон мæхимæ:

– Ам кæддæр Уарихъанты Никъо æмæ Хъараман хызтой сæ сæгъты. Кæцæйдæр цуанонтæ растын кодтой арсы. Уый сын рог цæф фæцис æмæ афтæмæй æнæнхъæлæджы æрбамбæлд дыууæ лæгыл. Сырд йæхи ныццавта Хъараманы, бацайдагъ сын хæст. Хъараман бæрзонд фæхаста йе ‘хсаргард æмæ дзы арсы сæр æрдаудта. Уæдмæ Никъо дæр бауад æмæ арсыл йæхи баппæрста. Уый Хъараманы фæуагъта æмæ Никъомæ фæзылд. Никъо арсæн йæ хъустыл ныххæцыд æмæ йæ къах сарæзта арсы хурхмæ – цæмæй йын йæ цæсгом ма тона. Хъараман дæр фестад, лæбуры арсмæ. Уалынджы цуанонтæ дæр æрбахæцца сты. Хæцæнгарзæй æхсæн нæ уыд – нæмыг сæмбæлдаид искауыл.

Никъо фестад, æввахсдæр цуаноны фæрæт раскæфта æмæ дзы арсы сæр афаста. Арс ма йæ дыууæ дзæмбыйы йæ риуыл авæрдта æмæ йæ уд систа.

Дотти та уый радзырдта, зæгъгæ, дам, кæддæр Никъойы сæгътыл гæбæр бахæцыд. Афтæ сфыдхуыз сты, æмæ сæм бакæсæн нал уыд. Цæмæй адæмы сæгътыл ма бахæца гæбæр, уый тыххæй Никъо йæ сæгъты дард ран хъæдмæ аскъæрдта æмæ сæ уым ныууагъта. Сæгъты хъуыдыгæнæг дæр нал уыд, афтæмæй иу фæззыгон бон нард æмæ æнæнизæй æд сæныччытæ æрцыдысты хъæуы сæрмæ. Никъойы цинæн кæрон нал уыд, æрыскъæрдта сæ йæ кæртмæ æмæ хъæубæстæн куывд скодта.

– Фехъуыстон æз дæр уыцы хабар, – загътон æз. – Гæбæрæй рынчын фосмæ сырд дæр не ‘вналы, æрдз та сæ дзæбæх кæны.

Чысыл æрдузмæ куы бахæцца стæм, уæд нæм къæдзæхы сæрæй

разынди Зæлдайы бæлас. Æз ын йæ таурæгъ ракодтон Доттийæн, уымæй ферох сты йæ лыстæг хабæрттæ. Цæвиттон, дæллаг комы цардысты дыууæ æфсымæры, Тотрадз æмæ Цацо. Тотрадз уыди кусаг æмæ лæггадгæнаг адæймаг, Цацо та къæрных æмæ фыдбылызхæссæг. Тотрадз куыд хистæр, афтæ æгъдаумæ гæстæ æрхаста хохаг чызг Зæлдайы. Уый разынди тынг рæсугъд æмæ зонджын адæймаг. Цыбыр рæстæгмæ йæ бауарзтой æрмæст хиуæттæ нæ, фæлæ ма æнæхъæн хъæубæстæ дæр. Фæлæ цард кæм ис, уым фыдбылыз дæр нæ фынæй кæны. Рауад афтæ, æмæ Цацо дæр йæхицæн бынат нал ардта Зæлдайы фендæй. Чындз æй фæфиппайдта, фæлæ йæ нæ фæндыди дыууæ ‘фсымæры кæрæдзийæн сызнаг кæнын. Æвзæры сконд та ахæм у, æмæ йын цас барай, уыйбæрц гауырай гауырдар кæны. Иу сæумæрайсом Тотрадз бадзырдта Зæлдамæ, хос кæрдынмæ, дам, цæуын Стыр къæдзæхы сæрмæ æмæ-иу мын сихор уырдаем рахæсс, зæгъгæ. Тотрадз ацыд. Хæдзары ма баззадысты Зæлда æмæ тиу. Цацойæн йæ цæстытæ сыгъдысты Зæлдайы уындæй, ныхас æппарæнтæ йæм райдыдта, йæхи йæм æлвæста, фæлæ йын хъæддых ирон сылгоймаг афтæ зæгъы:

– Ныууадз дæ уæлдай митæ, ацу æмæ де ‘фсымæрмæ фæкæс.

Фæлæ ма Цацо кæм хъуыста Зæлдайы ныхæстæм – йæхи йыл ныццавта, æмæ райдыдтой хъуырдухæн кæнын. Зæлда йæ йæ тых, йæ бонæй асхуыста иуварс, лæг фæкалди, ахауд æмæ йæ сæр къулы къæймæ бахаста, йæ цæстытæ ма фæдзагъыр сты, стæй дын йæ уд куы сисид!

Зæлда ма фырадæргæй цы акодтаид, уый нал зыдта. Бирæ расагъæс-басагъæсы фæстæ йæхи ныхсадта, раивта йæ дарæс чындздзон дзаумæттæй, хæринагтæ ацæттæ кодта æмæ Стыр къæдзæхы сæрмæ фæцыд. Тотрадз йæ бинойнаджы чындздзон дарæсы куы федта, уæд бахъæлдзæг, афтæ æнхъæлдта, Зæлда йæ ирхæфсын кæны, зæгъгæ. Фæлæ йын йæ цæсгом тындтытæй куы бафиппайдта, уæд, йæ уæнгты цыма уазал дон ацыд, афтæ фæци:

– Цы дыл æрцыд мæ зынаргъ? Дæ цæсгом цæмæн тындтытæ у?

Зæлда ницы дзырдта, алаууыд йæ цуры æнкъардæй, хæрд æнæдзургæйæ æрæвардта, фæстаг хатт ма йæм йæ мидбылты бахудт æмæ йæхи байста къæдзæхмæ.

Тотрадзы зæрдæ сгуышп-гуышп кодта, бæргæ ма фестад, фæлæ уæдмæ Зæлда йæхи былæй фехста.

Зæлдайы мæлæты фæстæ Тотрадз дæр бирæ нал ацард. Уыцы

фæззæг Зæлдайы ном арынæн ныссагъта уæлæ уыцы тулдз бæлас æмæ уый фæстæ амард зæрдæнизæй...

Хуры ма иу бæндæны бæрц хъуыди ныгуылæнмæ, афтæ бахæццæ стæм Уарихъанты хъæуы бынæттæм. Диссаг у, диссаг: фынддæс æмæ ссæдз хæдзары кæм уыд, уым сæ фæд дæр нал зыны. Алыран къутæртæ, бæлæстæ, хæмпæлгæрдæг... Æрцагуырдатм, æхсæвиуат кæм бакæнæм, ахæм бынат. Бæласы къалиутæй халагъудгонд ацарæзтам æмæ йыл æрытыдтам, дон кæм нæ хъары, уыцы кæттаг. Бæхæн йæ раззаг къæхтæ бабастам æмæ йæ ауагътам хизынмæ. Цалынмæ рухс уыд, уæдмæ æрцæттæ кодтам лыстæн, артæн хус суг. Æхсæвы сырдаей тæссаг у, æмæ куы æрталынг, уæд арт скодтам. Æхсæв радыгай стадыстæм æмæ-иу сугтæ бавæрдтам артыл. Æрдз сабыр, стæм хатт æрбайхъуысы анауыр мæргъты уаст, Потънисайы дон не ‘нцайы йæ сыр-сырæй.

Боныцъæхтыл бæстæ байдзаг мæргъты зардаей. Хур æркаст. Раस्ताдыстæм, нæ бæх хызти нæ цуры, никуыдæм ацъд, кæрдæг ын фаг уыди. Нæхи цæхсадтам, къæбæр бахордтам. Иу ныхасæй, нæ балцы фыццаг æхсæв нæ фыдæлты уæзæгыл арвыстæм æнцæд-æнцойæ.

Нæ фыдæлты уæлмæрдмæ ссыдыстæм, асыгъдæджытæ сæ кодтам æмæ сын æгъдаумæ гæсгæ загътам рухсаг. Фæмысыдыстæм сæ номæй-номмæ. Нæ къах нæ ардыгæй нал хаста...

Йæхх, ахæм рæтты ма хорз фæндæгтæ куы уайд, ток æмæ газ, уæд дзæнæты бæстæ, дзæнæтон...

ТÆЛМАЦТÆ

Август фон ПЛАТТЕН

СОНЕТ «ТРИСТАН»-ÆЙ

Мæ уд кæмфæнды хъызæмарæй марди,
Нæ кодтон аргъ æз никæддæр бынатæн:
Йæ зæрдæ 'хсайы ног нысанмæ фатæн,
Вæййы рæсугъддæр ног дзæнæты уарди.

Хуыцаумæ уд йæ афоныл ыстæхы,
Фыдбонтæ 'взаргæ, хъызæмарæй рисгæ:
Куыд зын у, к'уух фыдыбæстæйыл сисгæ,
Уый ногæй ссарын а зæххы уæрæхы!

Æгады ном æнаххосыл куы сбады,
Фæлидзы уæд æхсæвыгон йæ бæстæй,
Йæ зæрдæрыст æй хъамайау ысфады.

Куырыхон лæг дзыназгæйæ йæ фæстæ
Нæ ныуадздзæни ниугæйæ йæ мады,
Фæлæ кæндзæн сæрыстырæй фæрæзтæ.

Бертольт БРЕХТ

НЫФФЫСС МÆМ

Ныффысс мæм, куыд быхсыс уæ хъызтæн,
Кæд аивдзæн уазалты хъарм?
Ныффысс мæм, фæлмæн у дæ лыстæн?
Æрлæууы дæ зæрдыл мæ арм?
Мыййаг дæ кæд исчи хъыгдары?
Дæ риуы ма фаг ис æхсар?
Кæй ныхъхъус дæ, уый мæ куыд мары! –
Мæ иунаг, мæ уарзт мын ныббар!
Фæфæрсын дæ алкæд бæлвырдæй,
Нæ зæдтæ нæ хизынц мæнгдзырдæй,

Дæуæй та нæ фентысы дзуап!
 Мæгуыр лæг цы кæна ыстонгæй?
 Дæуимæ дæн расыг æрвонгæй,
 Æнæ дæу – мæ бонты нæй апш...

МАРИЯ А. МЫСГÆЙÆ

Сентябры хур тавта мах æхцонæй.
 Нæ урс чылауи фестади нæ уат.
 Дæ къух дын райстон уыцы бон уæндонæй,
 Мæ рисгæ уарзт, мæ рухс бæллиц, мæ фын.
 Сæрдыгон хур тæмæнтæ калдта арвыл.
 Æрбадти мигъ, æмæ дзы федтон уæд
 Æз иу æврагъ: ныддис кодтон йæ арфыл,
 Фæлæ æрбайсæфт исдугмæ йæ фæд!

Куыд бирæ рацыд уыцы боныл азтæ!
 Сæ куыст нæ уадзынц цард æмæ хъысмæт:
 Чылауи бæлас афонмæ ныссасти.
 Фæрсдзынæ мæ: «Нæ уарзт цы фæци уæд?»
 Хуыцау йæ зонæг! О, фæлæ мæм дардæй
 Дæ рустæ калынц стъалыйау цæхæр,
 Дæ мидбылты мæм бахудыс æнкъардæй, –
 Мыдау мæм адджын кастысты кæддæр...

Айдагъ дæ батæ не ‘рлæууынц мæ зæрдыл.
 Мæ хуыздæр фынты арæх фенын: мигъ
 Ызгъоры стайау арф арвæн йæ хæрдыл,
 Кæс-ма йæм: ног та сау лæшпу ныджджих!
 ...Нæ саст бæласæй скæндзысты цырагътæ,
 Мæ урс бæллицтæн байрæздзæн сæ зæд:
 Фæкалынц исдуг дидинæг æврагътæ,
 Æмæ æнусмæ фесæфы сæ фæд.

Ингеборг БАХМАН

МАДЫ МАЙРÆМЫ ЗАРÆГ

Æхсæвæй уа, бонæй,
 Мæ уæлхъус куы лæууынц æфсæдтæ, –
 Æхсæвæй уа, бонæй,
 Мæ Хуыцау, мæн хъахъхъæнынц зæдтæ.

Хур аныгъуылд фурды.
 Мæ Хуыцау, нымбæрзтой йæ дæттæ.
 Мæ саби, мæ хур дæ, –
 Нæ разы – уæларвон æфсæдтæ.

Хуыцауы фæндонæй,
 Сæумæцъæхтыл рагъы кæрæттæ
 Ыссудздзысты, зон æй:
 Къæрцхъусæй нæ хъахъхъæнынц зæдтæ.

ФÆЛМБÆСТÆ

Мæ Иунæг, мæ Уарзон зымæгон
 Фæцæры хъæддаг сырдтæн семæ:
 Сæумæты куы ‘рбаздæхы миттыл,
 Ныххуды сыл рувасау раст!
 Йæ худынмæ баргъæвсынц мигътæ,
 Æмæ йын йæ пæлæзыл ихтæй
 Æркалынц-æрызгъалынц бардз.

Мæ Иунæг, мæ Уарзон зымæгон
 Æргъæвст хъæды тулдз бæлас фесты:
 Æнамонддæр сынт ыл фæбады,
 Йæ цонгыл ыскæны хæдзар.
 Изæрмилты дымгæ фæзыны,
 Мæ Иунæджы дарæс æрхæссы,
 Мæ Иунæг, мæ Уарзоны дарæс –
 Изæрмилты халасæй дзаг...

Мæ Иунæг, мæ Уарзон зымæгон
 Нындзыг вæййы кæфтимæ фурды:
 Æгомьг цъæх уылæнтæн се ‘ххуырст
 Æнæбары ‘нкъардæй цæры!
 ...Йæ фенынмæ бацæуын фурдмæ,
 Мæн фенгæйæ, фесты мæ цуры:
 Куы абухы рухсмæ маestyйæ,
 Куы арфмæ нывзины йæхи.

Тыгъд быдыртæн с' астæу æрхауын,
Мæ сæрмæ ныхситт кæны уари, –
Уæларвы æврæгътимæ хъазы:
Æрбамары уайсахат хъазы:
Йæ бумбули митау фæуары!
Тымыгъты тъыфылтау æруары,
Мæ зæрдæ йæ мæты мæцы..
...Фæлитой, мæнгард у мæ Иунæг:
Йæ рагон хæтæнтыл æрзины,
Фæбады йæ уарзон сæндæтты,
Уым нуазæнтæн батæ кæны:
Сæ бынæй сын рухсытæ суадзы.
Мæ Уарзонæй алчи у разы,
Æз та йын нæ хатын йæ дзырд..

...Æз базыдтон, федтон Фæлмбæстæ,
Фæхъæстæ дæн мигъджын зæрдæйæ..

Золоты Аркадийы тæлмацтæ

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты –
нывгæнаг æмæ фыссæг
Галазты Русланы куыстытæ.*

Руслан райгуырди Дзæуджы-хъæуы. 1991 азæй фæстæмæ цæры Испанийы. У фондз чиныджы автор. Йæ радзырдтæ тæлмацгонд æрцыдысты испайнаг æвзагмæ дæр. Ныв кæныныл фæцалх 80-æм азты кæрон. Йæ нывтæ йын арæх фенæн ис Уæрæсейы, Финляндийы, Францы, Испанийы æмæ æндæр бæстæты равдыстыты. Испанийы та йын йæ куыстытæ æвдыстой иу 20 галерейы æмæ залы.

Ацæмæзтæ.

«Айс æй,
аназ æй!»

Хæххон ныв.

Иунæджы сагъæс.

*Натюрморт.**Æхсинæг.*

Уарзондзинад.

Денджызон уарзт.

Усгुरы хынцъым.

Поэт.

*Габриэла.**Сагъæс.*

УИДÆГТÆ

ТУГЪАНТЫ Махарбег

ДЫГУРЫ, ГАГУАТЫ, ЦÆРГÆСАТЫ ÆМÆ АСТАНТЫ ТЫХХÆЙ ТАУРÆГЪТÆ

Ацы таурæгътæ æз ныффыстон дыгуронау 1900 азæй 1906 азмæ Дыгуры хæхты, стæй быдыры мæнæ ахæм адæймæгтæй: Мæхческы цæрæг Бæзиты Саулохæй, чырыстонхъæуккаг куырм кадæггæнæг Саулаты Дзæрæхæй, дур-дуйраг Хъодзасты Гасайæ, урсдойнаг Къуыллыты Бæрегæй. Фæстæдæр уыцы таурæгътæм æфтыд æрцыдысты варианттæ – ныффыстон сæ Уæлладжыры комы: Ходы цæрæг Едзиты Дзайноkk æмæ дур-дуйраг æстайаздыд Тугъанты Дзанхотты ныхæстæм гæсгæ. Мæ фыстытæй сарæзтон иумæйаг текст, цæмæй Дыгуры ивгъуыд цард иуцасдæр разына хронологион уагыл.

Дыгуры райдайæн. Кæй фарстон, уыдоны ныхæстæм гæсгæ, дыгур сæ ныры бынæттæм æндæр кæцæйдæр æрбафтыдысты, сæ размæ та, дам, уыцы ран грекъ цардысты (цæмæн, мæгъа). Суанг мын афтæ дæр ма дзырдтой, ам, дам, цы бæстыхæйттæ æмæ амаддзæгтæ ис (мæсгуытæ, гæнæхтæ, зæппæдзтæ), уыдонæн дæр, дам, сæ фылдæр хай дыгур нæ, фæлæ грекæгтæ самадтой. Дыгур ацы рæтты кæдæй-нырмаæ цæрынц, уый раиртасын къухы нæ бафтыд, æрмæст базыдтон, дæлдæр цы хабæрттæ кæнын, уыдон.

Дыгур фыццаджы-фыццаг фæзындысты Стыр Дыгуры (ацы ком хуссарырдыгæй æхгæд у митæмбæрзт хæхтæй, Æрæфæн йæ цæгатырдыгæй та – Гуылæры бæрзæндтæй, Асыйы (Балхъары) хæхтæй Сонгуыты доны онг. Цæвиттон, Стыр Дыгуры зылд 1880 азы нывæцы цы зæххытæ ахсы, афтæ йæ æвдыстой, кæй фарстон, уыцы адæймæгтæ дæр).

Дыгуры сæргъы уыдысты Хæмыцатæ. Мыггæгты ‘хсæн уæлдæртæ æмæ дæлдæртæ нæ уыди. Доныфарсы цардысты грекъ. Таурæгътæм гæсгæ, ныры Дыгургомы иннæ рæтты дыгурæттæ нæ уыди. Сæ рагон бынат та хуынди «Тъæпæн Дигорæ». Ныртæккæйы Мæхческ, Задæлеск, Гуылæры ком, Къæмынтæ,

Фæрæскъæттæ æмæ иннæ рæтты адæм раздæр уым цардысты. Ацы хъæутæ та дзæвгар фæстæдæр фæзындысты.

Хъуыддаг афтæ уыд, æмæ дыгурыл кæддæр æрцыди стыр бæллæх. Чи сæ бахъыгдардта, уый бæрæг нæу, фæлæ иууылдæр цагъды фесты. Баззади ма дзы æрмæст къорд сылгоймаджы æмæ сывæллоны. Сидзæр сабиты иу сылгоймаг æрæмбырд кодта æмæ сæ хæхты сарты, талынг хъæдты тæссаг фæндæгтыл ахуыдта хуссарырдæм. Æрæфы рахиз фæрсты стыр хъызæмæрттæ æвзаргæйæ бахæццæ, ныр Задæлеск цы бынаты ис, уырдаем. Сабитæн ма баззад æрмæст се ‘ртыккаг хай, иннæтæ фæндагыл амардысты. Хæргæ кодтой зайæгхæлтты уидæгтæ, хъæддаг гагадыргътæ æмæ æндæр ахæмтæ. Ацы диссаджы сылгоймаг ног бынаты сывæллæтты хъомыл кæнын райдыдта. Лæппутæ куы сыстыр сты, уæд хæдзæрттæ аразын райдыдтой, устытæ ракуырджой. Афтæ фæзындысты ног дыгурон бинонтæ. Сæ ирвæзынгæнджы та хуыдтой буц номæй – Нана кæнæ Задæлескы Нана. Уый фæцарди зæронды бонтæм. Куы амард, уæд ын сæрмагонд зæппадз сарæзтой æмæ йæ уым бавæрдтой. Таурæгъмæ гæсгæ ма æрæджыйы онг дæр удæгасау хуыссиди зæппадзы, йæ дарæс дæр хъыгдард нæ баййæфта.

Фæлæ 1900 азы таурæгътæ куы фыстон, уæд мын йæ зæппадз бацамонын никæй бон баци, æндæр исты амаддзæгты кæнæ кувæндæтты кой мын-иу ракодтой, зæгъæм, «Дигори изæди ковæндон»-ы – уый ис Задæлескы, «Уасгергий цæф» кæй хонынц, уыцы къæдзæхы бынмæ, стæй «Топпуадзæнты» – уый та «Дигори изæди ковæндон»-ы сæрма ис. Æз дыууæйы дæр бабæрæг кодтон. Сæ иуы разынди сæрыкъуыдыртæ æмæ рагон персайнаг хæцæнгæртты «фæлхæрттæ», иннæйы та – персайнаг архитектурæйы нывыл карст топпуадзæнтæ.

Раджы кæддæр дыгурмæ æрбабырстой сахы æфсæдтæ. Комма æрбахызтысты цæгатырдыгæй. Дыгур сæхи байстой цъититы тæккæ рæбынтæм. Уым цы зындоны хъызæмæрттæ æвзæрстой, уый ныхæстæй зын зæгъæн у. Канд адæмæн нæ кодтой фыдмитæ, фæлæ суанг «рухс кувæндæтты» дæр ныууагътой сæ чъизи фæдтæ. «Дигори изæдти ковæндон»-æй сæхицæн сарæзтой фысымуат, къæдзæх ракъахтой æмæ сæ хæлц уым бавæрдтой, ноджы дзы фидæрттæ самадтой. Кувæндоны цы табуйаг æрвон рæхыс уыд, уый раппæрстой. Дыгуры зæд сын уый нæ ныббарста æмæ сыл уæле дурзæй рауагъта. Сахы æфсæдтæй ма чи

Тугъангы Махарбет. Адэмы тархон.

базад, уыдоны та дыгур ныццагътой. Уæдæй фæстæмæ-иу адæм алы аз дæр ссыдысты кувæндонмæ æмæ-иу бæрæгбон скодтой. Мыггæгтæ-иу радыгай афæдзæй-афæдзмæ нывондаг гал схастой (рагацау-иу ын йæ хъуырыл бабастой сæрмагонд нывæфтыд нысан (амулет), хъыгдарæг æй куыд нæ уыдаид, афтæ). Бæрæгбон-иу куы ‘рхæцца, уæд-иу галы къæдз-мæдз къахвæндæгтыл табуйаг лæгæтмæ скодтой æмæ-иу æй уым аргæвстой. Ардæм цыдысты Дыгуры æппæт хъæутæй дæр. 1900 азы æз йæ ныв скодтон кувæндонæн. Уый уыд арф лæгæт, йæ рæбинаг къуым йемыдзаг – хъæддаг галты, сагты, дзæбидырты æмæ, нывондæн кæй хастой, уыцы галты сæргæхцытæй, сыкъатæй. Лæгæты цыппар къуымы – тулдзæй цæджындзтæ, цармæ хæстæг сыл фаст хъæдæй тæрхæджытæ фидаргонд, уыдоныл дæр царæгойты сæргæхцытæ æмæ сыкъатæ ауыгъд. Цæджындзтæм быцаугонды хуызæнæй лæууыдысты даргъ æмраст хылтæ – æрцыты хъæдтæ. Ауыгъд сыл уыди бæхы хъисæй быд такангæс худтæ. Кувæндон хъахъхъæнæг Бæзиты Саулох мын куыд радзырдта, афтæмæй уыдон сахы æфсæдтæй базадысты. Лæгæты ма федтон стыр цуайнаг, стæй, адыли æмæ æрдæджы дæргъæн хъæдын хæцæн кæмæн уыд, ахæм фыдис, рагон дыгурон аив нывæфтыдтæ йыл.

Хъæдæй конд алыхуызон нывæфтыд амулеттæ (ауыгътой сæ нывондаг галты хъуырыл) уыдысты къуымы калд. Цæджындзтыл æндæхтæй ауыгъдæй – фæтты æрттигътæ, нæмгуытæ: мысайнагты хуызы-иу сæ æрбахастой цуанæттæ. Æз ныв кæнын райдыдтон хъæддаг галты (дыгуронау – домбæйттæ) сæргæхцытæ. «Домбæйттæ æрæджы дæр ма нæ хæхты уыди, – дзырдта мын Саулох, – фæлæ сæ фæцагътой. Цуанæттæ сæ Дыгуры зæдæн «балæвар кодтой». Сагты сыкъатæм лæмбынагдæр куы ‘ркæстытæ кодтон, уæд бафиппайдтон: сæ фылдæр уыдысты чъыры хуызæн урс, сæ рагондæртæ та – егъау, фæйнæрдæм даргъ къабузтæ ауагътой, æмæ мæм фæкастысты цæгатаг саджы сыкъаты æнгæс.

Кувæндонæй уæлæмæ куы скастæн, уæд мæм разындысты урс топпуадзæнтæ. Саулох мын уырдаг цæуын нæ бакуымдта, стæй манæн дæр загъта, куы нæ, дам, ссæуай, уæд – хуыздæр. Уæддæр æз махи фæнд атардтон æмæ дыккаг бон ме ‘мбал нывгæнæг Лосевскиимæ схызтæн «Топпуадзæнтæм». Фæндаг нын амыдта бынæттон царæг. Хизын, растдæр зæгъгæйæ та, хилын бахъуыд

æмдзæхгæр къулыл – бæгъæввадæй. Ахæм зынтæй хызтыстæм уæлæмæ, æмæ, чысыл-ма бахъæуа, уым мæ мæлæт ма ссарон. «Топпуадзæнтæ» æцæгæй дæр разындысты персайнаг архитектурайы фæткыл амад. Ацы бæстыхай, æвæццæгæн, арæст æрцыди хъахъхъæнæн бынаты хуызы, бацыдаид дзы иу 10–15 адæймаджы. Йæ алыварс цы къæдзæхтæ ис, уыдон иудадзыг къæртгай кæй хауынц, уымæ гæсгæ бацæуæн тæссар къахвæндæгтæ иууылдæр фехæлдысты.

«Задæлескы Нана» кæй хонынц, уыцы зæппадз кæм и, уый ничиуал зыдта.

Тъæпæн Дигорæйы цардис, Астан, зæгъгæ, ахæм лæг. Уыдис ын 7 фырты. Уыдонæй равæрддысты Олиаты, Бæзиты, Силтанты, Собиты мыггæгтæ. Астан куы цард, уыцы рæстæджы дыгур дих кодтой æртæ хайыл: Стыр Дыгур, Тъæпæн Дыгур æмæ Доныфарс. Куыд дзырдтой, афтæмæй Тъæпæн Дыгуры бирæ мæсгуытæ Астан æмæ йæ фырттæ самадтой. Баззади ма дзы «Астани къубус» – Мæхческы сæрма. Фæстагмæ мæсыг цыди къухæй-къухмæ æмæ уыди Тъæпæн Дыгуры ахъаззагдæр бынат. Æвæццæгæн, уыцы азты Дыгуры æртæ хицæн хайы кæрæдзиимæ нал фидыдтой, æмæ Астанты фидæрттæ аразын уæд бахъуыд.

1900 азы æз бабæрæг кодтон «Астани къубус» æмæ дзы рариртæстон цымыдисаг хабæрттæ. Мæсыгимæ æмкъул чи у, уыцы хатæнæн йе ‘ргом арæст у хуссарырдаем. Æз йæ ныв скодтон, къулы цы топпуадзæн уыд, уымæн. Уый уыди григориаг кæнæ та мальтæйаг егъау дзуары æнгæс. Дзуары æнгæс топпуадзæнтæ ма Къæмынты дæр ис, фæлæ ахæм рагон не сты. Астани къубусы топпуадзæнты хуызæттæ Дыгургомы æндæр рæтты нæй. Къубусы дыккаг диссаг та уыди стыр къæй, йæ уæлæ лабиринт – сартай къахт. Йæ ныв ын скодтон 1900 азы, фæлæ мын фæстæдæр фесæфти. Фæстаг азты профессор Миллер йæ хъус æрдардта уыцы дурмæ. Кæй кой ракодтон, уыдон Астанты культурайы баззайæццæгтæ сты æви мæсыг реставраци кæныны рæстæг фæзындысты, уый бæрæг нæу. Таурæгъ нын дзуры: Астанты мыггæг тыхджындæр кæнын куы байдыдта, уæд Доныфарсы фæзындысты Гагуатæ – нымæд уыдысты грекъæгты фæдонтыл. Фæстагмæ дыгуримæ сæмхæццæ сты. Уыдон Æрæфы доны галиу фарс сæ мæсгуытæ фидар кæнын райдыдтой. Фæзынди дзы ног мыггæгтæ: Хъанухътæ, Кобегкатæ, Асетæ æмæ а. д. Адæмон хъæбатыр Хъанухъты Есе карз тох кодта кæсгон æлдæрттимæ.

Бæрæг нæу, Стыр Дыгуры цавæрдæр Цæргæс кæд фæзынд, уый. Таурæгъмæ гæсгæ, ацы коммæ æрбафтыд æндæр ранæй. Сыдæй, дам, мард, æмæ зæххыл куыд хуыссыд, афтæ йæ сæрты иу егъау сау тъыфыл цæргæс фæцæйтахт, йæ дзæмбыты зым фæцæйхаста. Цæргæсы куы ауыдта, уæд ын йæ риумæ йæ амæддаг æрæппæрста. Сыдæймæлæг лæг æм фæлæбурдта æмæ йæ бахордта. Куы фервæзти мæлæтæй, уæд Стыр Дыгурмæ бацыд. Уым æй Хæмыцатæ суазæг кодтой. Цæргæс фæхъыртхъом, ус ракуырдатæ, Дыгур ыл æууæндын байдыдтой. Фæлæ йын фæстæдæр цот куы рацыд æмæ куы бахъомыл сты, уæд Цæргæс комы цæрджитæн фыдмитæ кæнын райдыдта. Бонифæстагмæ йæ цот æмæ цотыцотимæ стырдыгуйрæгты йæ дæлбар скодта, æмæ Цæргæсатæй рацыд ахæм мыггæгтæ: Хъæрæбыгъатæ, Хъантемыртæ, Текъатæ, Таймазтæ. Таурæгъы ацы вариант æз ныффыстон Таймазты Бекирæй 1900 азы Къуссуйы хъæуы.

Æндæр вариантмæ гæсгæ та Цæргæс Стыр дыгурмæ æрбафтыди хуссарырдыгæй, растдæр зæгъгæйæ та, Гуырдзыстонæй. Уыди, дам, Шервашидзе-æлдæртты мыггагæй. Уым, дам, кæимæдæр фæтуджджын æмæ Дыгургоммæ ралыгъд.

Ацы хабæртæ Тугъанты Махарбеджы архивæй рафыста Тугъанты Цæрай. Фыст уыдысты уырыссагау, 1996 азы сæ джиппы рауагъта газет «IR» (№ 2)

АИВАД, КУЛЬТУРА

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз

АЕНЭНЦОЙ ДУДЖЫ БЭЛЦОН

Ирон аивады æмæ культурæйы аккаг бынат æрцахста сценæйы номдзыд дæсны Абайты Харитоны фырт Мæирбег.

– Мæирбег уыди диссаджы уæздан æмæ хæдæфсарм адæймаг, курдиатджын артист. Кино æмæ театры цы хъайтарты сурæттæ сфæлдыста, уыдон цæрдзысты ирон аивадурзджыты зæрдæты, – зæгъы, Мæирбегимæ нæ республикæйы телеуынаны дæргъвæтин рæстæг чи фæкуыста, уыдонæй иу – телережиссер Берозты Тамарæ.

Æз Мæирбегимæ базонгæ дæн ивгъуыд æнусы 80-æм азты райдианы, уæд махæн, æрыгон поэттæн, нæ

республикæйы Фысджыты цæдисы бæрнон секретарь Гаджиты Георги телеуынаны арæх арæзта литературон равдыстытæ. Равдыстыты режиссер иудадзыг уыдис Абайты Мæирбег. Уый-иу алыхатт дæр рагацау æрбацыди студимæ. Куыд æмбæлы, афтæ-иу нæ рабадын кодта, стай-иу нын ныфсытæ авæрдта, цæмæй не ‘мдзæвгæтæ кæсгæйæ ма тыхсæм, ма къуыхцы кæнæм.

Уæдæй фæстагæ рацыди къорд азтæ, фæлæ ма абон дæр ма хъустыл арæх ауайы йæ фæлмæн, сабыр æмæ уæздан ныхас. Фæстæдæр бахæлар дæн Мæирбегимæ. Иумæ-иу цæттæ кодтам литературон равдыстытæ. Телеуынагæ-иу куы бацыдтæн, уæд-иу мыл йæхи æфсымæрау бацин кодта. Мæ хабæрттæй-иу ма фæфарста, фæлæ йæхæдæг та уыди мадзура. Исты хъæлдзæг хабары тыххæй-иу куы бахудтис, уæддæр йæ цæстыты бæлвырд зынди сагъæс. Мæ цæсгом æм нукуы бахъæцыд йæ ивгъуыд

царды хабæрттæй йæ бафæрсын. Йæхæдæг та мын никуы ницы радзырдта.

2000 азы февралы иу хъызт бон «Рæстдзинад»-ы редакцийы уæвгæйæ, Мæирбеджы уарзондæр хæлæрттæй иу, зындгонд артист Бекъойты Гоги мын лæгъстæгæнæгау загъта, цæмæй фембæлон Абайты Мæирбегимæ æмæ йын йæ цард æмæ йе сфæлдыстады тыххæй исты ныффыссон. Фæстæдæр фембæлдтæн Мæирбегимæ æмæ мын бæстонæй фæдзырдта йæ цард æмæ йе сфæлдыстады тыххæй. Æмæ сæ æз дæр фæфыстон. Цалдæр боны фæстæ, 2001 азы ноябры очерк цыбыргондæй фæзынди газет «Аланты Ныхас»-ы 14-æм æмæ 15-æм номырты. Мæирбег ыл тынг бацин кодта, бирæ арфæтæ мын фæкодта æмæ мын фæстагмæ æфсæрмыгæнгæйæ загъта, цæмæй мæ очерк журнал «Мах дуг»-мæ дæр раттон. Мæирбег стыр аргъ кодта журналæн, стæй йæ редактор Хъодзаты Æхсарæн. Афтæ-иу дзырдта: «Æхсары курдиат æмæ сфæлдыстад бирæ уарзын, фæлæ йын ноджы стырдæр аргъ кæнын райдыдтон, Ирыстоны поэттæй Фыдыбæстæйы Стыр хæсты чи фæмард, уыдоны уацмыстæ кæй сæмбырд кодта æмæ сæ хицæн чиныгæй кæй рауагъта, уый тыххæй. Уыцы чыныг – «Хорзæй баззай, Ир» – стыр пайда æмæ ахъаз у канд ахуыргæнджытæн æмæ студенттæн нæ, фæлæ ма культурон-рухсадон кусæндæтты кусджытæн дæр, нæ хæстон поэтты тыххæй лæгдзинады уроктæ æмæ литературон-патриотон бæрæгбæттæ аразынæн. Фæлæ, хъыгагæн, ацы чыныг у зын ссарæн. Нæ рауагътад «Ир» æй афонмæ дæр хъуамæ джиппы рауагътаид».

Уæд, дæс азы размæ, хъыгагæн, цыдæр аххосæгтæм гæсгæ мæнæн нæ бантыст мæ очерк «Мах дуг»-мæ раттын. Æмæ йын йæ мæлæты фæстæ йæ курдиат куы нæ сæххæст кæнон, уæд раст нæ уызæни.

Хуссар Ирыстоны горæт Сталиниры (Цхинвалы) 1933 азы райгуырд Абайты Мæирбег. Йæ фыд Харитон 1927 азæй 1935 азмæ куыста Хуссар Ирыстоны бирæ бæрнон бынæтты. 1935 азы йæ снысан кодтой ФÆЛКЦ-йы обкомы дыккаг секретарæй æмæ 1937 азы онг куыста уым. Стæй йæ кæйдæр хахуыртæм гæсгæ 1937 азы 20 декабры æрцахстой æмæ йæ 1938 азы 7 мартыйы фехстой.

– Мæ фыды мын рахуыдтой адæмы знаг, цæмæн, уый бæрæг нæ уыд. Мæн та схуыдтой адæмы знаджы фырт, кæд мыл цыппар

азы æххæст дæр нæма цыд, уæддæр, – дзырдта мын уæды тугуарæн азты тыххæй Мæирбег. – Уыцы ном мын бавзарын кодта бирæ хъызæмæрттæ. Мæ фыды мын цы æхсæв æрцахстой, уыцы æхсæв æз, тарст сывæллон, мæ мадыл мæхи ныннихæстон, фæлæ мын милицæйы уæды хицау Къаджайы-фырт мæ цонгыл рахæцыд æмæ мæ мадæн тызмæгæй афтæ, уый, дам, йæ фыды хъыбыл у, æмæ хъуамæ йæ фæдыл цæуа. Уыцы æвирхъау æхсæв, 20 декабры, мæн мæ мадимæ уынджы къæймæ раппæрстой, нал нæ бауагътой нæ фатермæ, тыхамæлттæй нын радтой иу фæлыст хуыссæнгæртæ, афтæмæй афтидармæй уынджы баззадыстæм. Сыхæгтæй нын бирæтæ тæригъæд кодтой, фæлæ сæ бон ницы уыди. Хæстæг, хион нæм цæуын нал уæндыд. Хæдзары цы фæллой ссардтой, уыдон иууылдæр ахастой, суанг уæлæдарæсы онг. Стæй куы ‘рбабон, уæд, Цхинвалы дзуттæгтæ кæм цардысты, уым, горæты астæу, рудзынг кæмæн нæ уыдис, иу ахæм ныккæндмæ бацыдыстæм æмæ дзы æрæхсæвиуат кодтам. Чысыл-иу куы æрбадымдта, уæд иу ныл хуыссæнмæ мит æрбакалди.

Мæирбеджы мад, æхсæвы Сыбамаæ чи цыд, ахæм адæймаджы ссардта æмæ йæ йæ хицаумæ, Харитоны фыдмæ, арвыста. Харитоны фыд Димитр æхсæвыгон уыцы уазал хъызты бæхыл рацыд æмæ чысыл Мæирбеджы йæ хъæбысы ахаста Сыбамаæ. Йæ мад Верæ баззади Цхинвалы. Уымæн æмæ йæм алы бон дæр дзырдтой оргæнтæ. Фарстой йæ, йæ цардæмбал кæимæ æмбæлд, цавæр æвирхъау фæндтæ кодта советон хицауады ныхмæ. Иуныхасæй, магуыр, æнахуыргонд сылгоймаджы тухæнæй мардтой.

– Сыбамаæ мæ мæ фыдыфыд Димитр цы бон æрбахаста, – мысыди Мæирбег, уæдæй иуæндæсæздзыдмæ хъомыл кодтон мæ уарзон фыдыфыд Димитр æмæ мæ фыдымад Хъызмыдæмæ. Хъызмыдæ чызгæй Тотратæй уыдис æмæ йæ иууылдæр хуыдтой Тотрон. Арæх мысыдтæн мæ мад æмæ мæ фыды æмæ-иу кæуын райдыдтон. Мæ фыдымад Тотрон, стæй мæ фыдыхо Зина дæр-иу ме ‘мкуыд кодтой. Исчи-иу мæ куы бафарста, дæ фыд кæм ис, загъгæ, уæд-иу ын загътон: «Талынгмæ афтыд». Мæнгæй нæ акæнынц, сывæллоны дзыхæй цы схауа, уый раст вæййы, загъгæ. Мæ фыд æцæгдæр ацыди сау мылазон талынгмæ.

Æртæ Сыбайы хъæуæн уыди цыппаркъъласон райдайæн скъола, æмæ Мæирбеджы дæр уырдаæм барвыстой ахуыр кæнынмæ. Фæлæ сæ кæсыны чингуытæ фыст уыдысты гуырдазиат дамгъатæй, кæд ирон дзырдтæ уыдысты, уæддæр. Дыккаг

къласмæ куы бахызти лæппу, уæд æй йæ мад ракодта Цæгат Ирыстонмæ æмæ æрцардысты Тарскæйы хъæуы.

Дзæуджыхъæуы сæ фысым уыди Мæирбеджы мадыхо Ниффæ, цардис Æрыдоны уынджы. Дыууæ боны чысыл Мæирбеджы йæ мад æмæ йæ мадыхо фæракæ-бакæ кодтой горæты. Уыцы бонты нывтæ рæсугъд æнкъарæнтæй баззадысты Мæирбеджы зæрдæйы.

Тарскæйы куы æрцардысты, уæд мад кусынмæ бацыди колхозмæ, йемæ-иу акодта чысыл Мæирбеджы дæр. Иу къаннаг хæдзаргонд сын радта колхозы правлени æмæ уым цардысты. Лæппу бацыд астæуккаг скъоламæ. Ахуырдаутæ сæхæдæг æвæрдтой спектакльтæ. Æххуыс сын кодта къласы разамонæг Икаты Еленæ.

– Æстæм къласы куы ахуыр кодтон, уæд сæвæрдтам Плиты Грисы пьесæмæ гæсгæ спектакль «Чермен», – дзырдта Мæирбег. – Уым мæнæн бахæс кодтой Чермены ролы ахъазын. Уыцы аз уыди нæ республикæйы хæдархайгæ къордтæм æркаст. Æмæ дзы мах дæр архайдтам.

Конкурсы мæнæн радтой æхцайы преми.

Ацы республикон æркаст-конкурсы уыд, йæ цард ирон театрæн æмæ сценикон аивадæн чи снывонд кодта, уыцы куырыхон хистæр, номдзыд актер Тотраты Бесæ.

– Уый мын зæрдиаг арфæтæ ракодта, загъта, цæмай астæуккаг скъола каст куы фæуон, уæд ацæуон Мæскуымæ театралон институтмæ, – дзырдта Мæирбег.

Æмæ астæуккаг скъола каст куы фæцис, уæд кусынмæ бацыд ирон театрмæ.

– Уыцы рæстæг нæ театрæн уыди тæккæ æнтыстджындæр æмæ амондджындæр. Уæд ирон театралон аивад схызт иууыл бæрзонддæр къæпхæнмæ, – мысыд Абайы-фырт. – Сæдагай театрдаутæ спектакльты мидис зыдтой, артисттæ сæ куыд зыдтой, афтæ. Суанг дзургæ-дзурын дæр пайда кодтой спектакльты тексттæй. Уымæ гæсгæ нæ хистæр артистты цæхæркалгæ курдиат, сæ диссаджы арæхстдзинад мах разæнгард кодта зæрдæбынай кусынмæ æмæ ахуырмæ.

1955 азы Цæгат Ирыстонмæ æрцыди Хуссар Ирыстоны театры уæды директор Хъоцты Хъазыбег. Уый агуырдатæ æрыгон зæрдæргъæвд фæсивæды – театралон институтмæ сæ ахуыр кæнынмæ арвитынæн.

– 1956 азы сәрды мах цыппарәй аңыдыстәм Цхинвалмә фәлварәнтәм, – дзырдта Мәирбег. – Уәд фэдтон Цхинвал. Базонгә дән хистәр кары артистимә. Тынг мыл бацин кодтой. Мә мад Верә мә фыды әрцахсты фәстә театры куыста «костюмерәй» әмә мә куы базыдтой, уый фырт дән, уәд мыл сәхи хъәбулы хуызән баузәлыдысты. Ахәм артисттә дәр дзы уыдис, әмә мын мә фыды хорз чи зыдта, уыдонәй иу – Дзадтиаты Сона, уымән дәр йе ‘фсымәры әрцахстой мә фыдимә. Мә фыды ма мын зыдтой Мамиты Димитр, Дзәхаты Дзәбидыр, Мәргыты Сослан, Гуыбаты Георги, Цәбиты Нинә әмә Залихан, Цоциты Нинә.

Мәирбег әмә йе ‘ртә әмбалы цәргә дәр Цоциты Нинәмә кодтой, цалынмә фәлварәнтә ләвардтой, уәдмә. Фәлварәнтә цыдысты театры агъуысты, әмә кьамисы уәнгтә уыдысты канд нәхиуәттә нә, фәлә ма мәскуыйаг уазджытә дәр. Тарстысты, кәй зәгъын әй хъәуы, Мәирбег әмә-иу йе мбәлттә дзырын дәр нал зыдтой. Иуныхасәй, бахаудысты дыууәйә: Тедеты Алихан әмә Дзбойты Зоя.

– Мәнән загътой, – мысыди Мәирбег, – мәнә адон ахуыр кәнынмә ныцәудзысты, әмә кәд нә фадәттә амоной, уәд дәумә дәр сәрвитдзыстәм әмә уал дә кандидатәй айдзыстәм. Алиханымә хорз хәләрттә уыдыстәм әмә йә тынг фәндыдис, әз дәр йемә куы ахуыр кодтаин, уый. Канд йәхәдәг нә архайдта, ууыл, фәлә йә кәстәр әфсымәр Сергей дәр. Сергей та каст фәци Мәскуыйы консерватори, кодта заргә, царди Мәскуыйы, әмә уый дәр мән тыххәй бацыди ректормә, әмә мын кандидатәй ахуыр кәныны бар радтой. Кәд мә царды хорзәй исты фэдтон, уәд уыдон уыдысты мә ахуыры азтә Мәскуыйы. Не студентон билеттә нын Мәскуыйы театртәм ләвардтой ләварәй цәуыны бар.

Мәскуыйы фидәны артисттән сә ахуыры кәрон куы әрәввахс, уәд бацәттә кодтой әхсәз спектаклы: Гоголы «Ускуырды», Флетчеры «Испайнаг сауджын», Горькийы «Егор Булычев», Ремаркы «Фәстаг әрләуд», Саламты Къолайы «Дыууә чындзәхсәвы» әмә иуактон пьесә «Арс».

Институты уыд ахәм әгъдау, әмә-иу студент тынг хорз куы ахуыр кодта, уәд әй истой партимә.

– Мәнән дәр загътой, – дзырдта Мәирбег, – фәлә нә ректоры хәдивәгән бамбарын кодтон, мә фыды мын әртын

æвдæм азы кæй æрцахстой æмæ йæ «адæмы знаг», «троцкист» кæй рахуыдтой, уый тыххæй. Уыйадыл партимæ маæ цыд фæсыкк. Æцæг мæм фæстæдæр институты ректор бадзырдта, æмæ мæм радта маæ фыды тыххæй æвдисæндар:

СПРАВКА

Постановление тройки при НКВД Грузинской ССР от 2 марта 1938 года в отношении Абаева Харитона Дмитриевича отменено, дело о нем производством прекращено и он реабилитирован.

*Председатель Верховного Суда
Грузинской ССР (И. Долидзе).*

Уый уыди 1956 азы 11 декабры.

Ацы бæрæгзонанимæ ма уыди Мæирбеджы фыды мæлæты тыххæй æвдисæндар. Уым та фыст æрцыди, цыма Харитон 1943 азы æвдæм мартыйы амардис ахсæны низæй.

Мæскуыйæ авд цæттæ спектаклимæ 1961 азы Мæирбег æмæ йе ‘мбалттæ æрыздæхтысты Цхинвалмæ æмæ кусын райдыдтой Хуссар Ирыстоны театры. Уыцы авд спектаклæй Мæирбег хъазыд æртæйы. «Дыууæ чындзæхсæв»-ы Хъалмышы ролы, «Фæстаг æрлæуд»-ы Россы ролы æмæ «Испайнаг сауджын»-ы диакъоны ролы. Фæстæдæр сбæрæг сты, театры кустæйæ чи баззайдзæн, уыдон иууылдæр.

Цышпар азы дæргъы Мæирбег цы рольтыл бакуыста, уыдон бирæ сты, се ‘ппæты кой нæ кæндзыстæм, фæлæ дзы иу-цалдæры тыххæй зæгъдзыстæм. Гаглойты Владимиры пьесæ «Уарзондзинады кадæг»-ы Таймуразы роль. Чи уыди Таймураз? Хæсты размæ йæ лæшпуйы кары чи бацыд, ахæм зæрдæргъæвд æмæ сæрæн гуырд. Бауарзта æвзонг чызджы, скодтой чындзæхсæв æмæ цард аразынмæ куы бавнæлдтой, уæд райдыдта хæст. Таймураз йæхи хуызæн æрыгон фæсивæдимæ ацыди тохы быдырмæ. Ныууагъта хæдзары йæ зæронд мад æмæ фыды, стæй, æнæкæрон уарзтæй кæй уарзта, уыцы æрыгон цардæмбалы. Ныфс сын бавæрдта, уæлахизимæ кæй сыздæхдзæн тохы быдырæй, фæлæ йæ фæндтæ йæ хъуыры фæбадтысты, фæмард и тохы. Ныр æндæрджы хуызы æрцæуы йæ мад æмæ йæ фыдмæ, йе ‘рыгон уарзон бинойнагмæ æмæ семæ ныхас кæны, царды адæймагыл цы стыр хæс æвæрд вæййы, ууыл. Сабыр кæны йæ

мад æмæ йæ фыды, цæмæй афтæ тынг ма мæт кæной сæ хъæбылы мæлæтыл, уымæн æмæ уый иунæг нæу уыцы стыр хæсты.

Таймураз мæт кæны йе ‘рыгон цардæмбалыл, зæгъы йын, цæмæй йæм ма æнхъæлмæ кæса æмæ сараза йе ‘рыгон цард.

– Уыцы спектакль театрдауы зæрдæмæ афтæ тынг фæцыд æмæ ма хъуыды кæнын, – мысыди Мæирбег, – адæм куыд куыдтой, уый. Нæхицæн, артисттæн дæр-иу нæ текст дзурын нæ бон нал уыд. Уымæн æмæ Таймуразы сурæт уыди зæрдæмæхъаргæ, уый сидти хъæбатыр уæвынмæ, райгуырæн бæстæ уарзынмæ, царды рæсугъддзинадмæ.

Мæирбегæн йæ сабион рухс бæллиц уыди Войничы романмæ гæстæ спектакль «Овод»-ы сæйраг ролы ахъазын. Войнич йæ романы сарæзта ахæм революционеры сурæт, æмæ ныр дыууæ æнусæй фылдæры дæргъы уый ссис, æрыгон фæсивæд кæй фæзмой, кæмæ тырной, ахæм хъайтар.

– Уыцы спектаклы мæ фарсмæ куыстой, – æрымысыд-иу Мæирбег, – курдиатджын артисттæ. Уыдонимæ Гуырдыстоны адæмон артист Цхуырбаты Барис, уый иттæг хорз сарæзта Монтанеллийы фæлгонц, Гуккаты Евелинæ – Джеммæйы роль, стæй бирæ æндæртæ.

Фæлæ ме стырдæр хъызæмар уыди Гамлеты роль. Мæ хъуыдыйы карон дæр нукуы уыдис, ацы ролы искуы ахъаздынæн, уый. Фыццаджыдæр уымæн æмæ Шекспиры «Гамлет» у, æнæхъæн дунейы драматургийы сæргъы ныр фондзыссæдз азæй фылдæр чи лæууы, ахæм æнæмæлгæ уацмыс. Дыккаджы та, цæмæй бауæндай Гамлеты фæлгонц адæмы рæгъмæ рахæссын, уымæн хъуыды стыр ныфс, стыр фæлтæрддзинад. Василий Сергейы фырт Фотиев уыди спектакль «Гамлет»-ы режиссер æмæ мын ныфс бауагъта ме уæнгты, сразы мæ кодта уыцы ролыл кусын.

Чи уыди Фотиев? Уый Фыдыбæстæйы Стыр хæсты рæстæджы разамынд лæвардта Цæгат Ирыстоны театрæн. Тæбæхсæуты Балойæн дæр «Отелло»-йы роль уый радта. Æмæ Балойы базыдтой æнæхъæн дунейы аивадуарзджытæ дæр.

Ралаууыди 1965 аз. Мæирбеджы мад Верæ Цхинвалы хæрхæмбæлд фæцис, æртын æвдæм азы милицæйы чи куыста, ахæм адæймагыл, йæ цардæмбал Харитоны фехсты фæстæ йæ тухæнæй чи мардта, уыдонæй иуыл. Æмæ та сног и Верæйæн йæ зæрдæйы хъæдгæмтты рыст, уæды æвирхъау цаутæ та ногæй сыстадысты йæ цæстыты раз æмæ тынг æрæнкъард. Уыцы цау Мæирбег æмæ

йæ мад Верæйы цард зыгъуыммæ разылдта. Иу бон лæппу куыстæй куы ‘рбацыд, уæд ын йæ мад загъта, зæгъгæ, нын ам цæргæ нал у æмæ Цæгат Ирыстонмæ ацæуæм. Йæ уарзон мады ныхасыл дыууæ нал загъта Мæирбег дæр æмæ цæрынмæ рацыди Цæгат Ирыстонмæ. Ам кусынмæ бацыд ирон театрма. Хорз зыдта Мæирбег хистæр фæлтæры артистты, æрыгæттимæ та Мæскуыйы ахуыр кодта.

Йæ куыст райдыдта Малиты Васойы пьесæ «Калм æмæ хъисфæндыр»-æй. Ацы спектакль сæвæрдта Бекъойты Розæ. Уый уæд каст фæци театралон институты режиссерты курсытæ æмæ ацы спектакль уыдис йæ фыццаг куыст. Пьесæ дзуры студентты цардыл. Дыууæ æмбалы иумæ ахуыр кæнынц Мæскуыйы, сæ иу композиторы дæсныйадыл, иннæ та литературон институты. Композиторы ролы хъазыд Хъалæгаты Федыр, поэты ролы та Хуырымты Уырымæг. Ацы спектаклы бакодтой Абайты Мæирбеджы дæр, æмæ Уырымæгимæ радъгай хъазыдысты Ахсары ролы.

Дæс азы дæргъы Мæирбег бирæ рольты ахъазыди, бирæ йæ уарзтой театрдаутæ дæр. Йæ курдиат ноджы ирддæрæй разынди Гоголы пьесæ «Ревизор»-ы Хлестаковы ролы. Пьесæ ирон сценæйыл сæвæрдта Цихиты Мæирбег. «Ревизор» уыд, ирон театры кадыл ма æфтуан чи бакодта, ахæм уацмыс. Уымæн æмæ дзы уæд ахъазыдысты нæ хуыздæр артисттæ Тæбæхсæуты Бало, Сланты Къоста, Саламты Къола, Мæхъиты Валодя, Галазты Виктор, Баллаты Валодя, Бирæгъты Къоста, Дзиуаты Анатоли, Дзапарты Сергей, Тæбæхсæуты Зæира, Дзгойты Алла, Цырыхаты Розæ æмæ æндæртæ.

– Городничийы роль Тæбæхсæуты Балойæн уыдис Отеллоийы ролы æмрæнхъ, – дзырдта Мæирбег. Хъыгагæн, ацы спектакль нæ баззад, фыст не ‘рцыди кинолентæйыл. Куы йæ бахъахъхъæдтаиккам, уæд не ‘рыгон фæлтæртæ федтаиккой Балойы диссаджы комедион курдиат дæр.

Кинойы ахъазын Абайты Мæирбеджы къухы фыццаг хатт бафтыди кинорежиссер Дзассохты Тамарæйы руаджы. Тамарæ цæргæ Мæскуыйы кодта, фæлæ 1964 азы æрцыди Дзæуджыхъæумæ. Сарæзта «Бæрæгбонны рæстæджы», зæгъгæ, Коцойты Арсени радзырдтам гæсгæ киноныв. Уым Мæирбег хъазыди кънязы ролы.

1969 азы Гуырдызстоны кинематографисттæ æрцыдысты Ирыстонмæ киноныв «Чермен» сисынмæ. Режиссер ын уыди

Санишвили. Байаты Альбина кинонывы хъазыди Хъасайы хойы ролы.

– Стыр бузныг уыдтæн Альбинайæ, – дзырдта Мæирбег. – Уый сразы кодта Санишвилиы, цæмай æз Хъасайы ролы ахъазыдаин. Санишвилиы фæндыди, цæмай Хъасайы ролы хъазыдаид Дагун Омаев. Мæн исгæ бæргæ акодта, фæлæ мæ нæ уарзта, нæ балымæн стæм. Уыцы хабар æз æнкъардтон, æмæ мæ уый тынг хъыгдардта Хъасайы ролыл кусынаен. Уымæн æмæ режиссер æмæ артист хъæрмуд куы нæ уой, иу нысанмæ куы нæ тырной, уæд тынг зын вæййы ролыл æнтыстджынай бакусын. Киноныв экраныл куы фæзынд, уæд æй федта нæ фыццаг киноартист Бестауы-фырт, уый йæ рæстæджы ахъазыд абырæг Зауыры ролы. Мæ куыст йæ зæрдæмæ тынг фæцыд. Æрвыста мæм арфæйы ныхæстæ. Уый фæстæ «Чермен»-ы спектакль сценæйыл сæвæрдта Уататы Бибо æмæ Хъасайы ролы ахъазын бахæс кодта мæнæн. Уæд мæ уды фæндиаг ахъазыдтæн уыцы ролы.

Нæ республикайы киностудийы Рафаэль Гаспарянц сита киноныв милицайы кусджыты тыххæй дыууæ хайæ. Кинонывтæ хуыйнынц: «По следам Карабаира» æмæ «Кольцо старого шейха». Дзырд дзы цæуы Кæсæг-Балхъары революцийы рæстæджы цаутыл. Рафаэль Мæирбегæн бахæс кодта Акбашовы ролы ахъазын. Акбашов уыди, революци йæ зæрдæмæ чи нæ райста, ахæм адæймаг.

Фæстæдæр ма Гаспарянц Мæирбеджы фæхуыдта йæ аивадон киноныв «Тайна горы Тбау»-ы ахъазынмæ.

Ирон театры Абайты Мæирбег фæкуыста 1975 азмæ. Уыцы аз уыдысты Хуссар Ирыстоны гастрольты æмæ фыццагæм октябры æвиппайды фæрынчын. Æнæхъæн афæдз йæ къæхтыл нал слæууыди, театры кусын йæ бон нал уыд æмæ йæ ныууагъта.

– Цал азы рацыд уæдæй фæстæмæ, фæлæ алы ахсæв дæр мæ фынты вæййын ирон театримæ, – мысыди Мæирбег. Уымæн æмæ йæ уарзта йæ удæй фылдæр. Арæх-иу дзырдта: «Театр у, нацийы культура цы æмвæзадмæ схызт, уый бæрæггæнæн æмæ йæ хъахъхъæнын хъæуы адæмæн дæр, стæй йæ хъуамæ хъахъхъæной хицауад дæр. Уырдам адæм цæуынц зондагур, удæн æхцон цы у, уый райсынмæ. Чи дзы кусы, уыдон хъуамæ уой сыгъдæгзæрдæ, цæсгомджын адæймагтæ, йæ цард театрæн, сценарийон аивадæн чи снывонд кодта, йæ къуыхцытыл ын чи хъыг кæны, йæ уæлахизтыл ын чи цин кæны, ахæмтæ».

Йæ цард æмæ сфæлдыстады фæндаг зын æмæ гуыргъахъхъ уыди, фæлæ уæддæр Мæирбег нæ фæтасыди рæстæджы тымыгътæн. Йæ диссаджы адæмуарзаг æмæ æнæнцой зæрдæ не стызмæг и дуджы æнæрастдзинæдтæй, нæ басаст, уæлауæдзы æфсирау æй алырдæм чи раппар-баппар кодта, уыцы хъысмæтæн. Уый удæй æмæ зæрдæйæ фæлæггад кодта ирон аивадæн, нæ культурæйæн, нæ адæмæн. Йæ мæлæты фæстæ йыл йæ хæлар Рафаэль Гаспарянц сарæзта документалон киноныв. Уым Мæирбеджы хæлæрттæ, йе 'мкусджытæ æмæ йæ аивадæн табугæнджытæ ноджы ирдæрæй равдыстой Мæирбеджы бирæ-варсыг курдиат, йæ рухс сурæт.

АРВИСТОН

ФРАНЦАГ ФЫСДЖЫТЫ ХЪУЫДЫТÆ

* * *

А дунейыл иу ахæм ныхас дæр нæй, куыд æй загъдæуыд, афтæ кæй бамбæрстæуыд, стæй иу ахæм хъуыддаг дæр нæй, куыд æй счынд, адæм афтæмæй кæй райстой.

Дени Дидро

* * *

Хибар уæвынмæ æппæтæй тынгдæр бæллынц, æрдзон курдиатæй хайджын чи у, уыцы адæймагтæ. Уыдонæн сæ уд тыбар-тыбур кæнын байдайы меланхолийы фарнхæссæг улæфтæй, мæнæ дзаг æфсиртæ рог уддзæфы æрбандзæвдæй æхцон змæлд куыд фæкæнынц, афтæ. Хибар уæвгæйæ курдиатджын адæймагæн йæ фæндтæ сæ базыртæ сисынц, йæ монцтæ срæсуг ваййынц, сæхигъдауæй, æнцонай райгуырынц хæдхуыз идейæтæ. Хибар уæвгæйæ адæймагæн йæ зæрдæйы æлхынцъытæ, сусæгтæ райхæлынц. Æппынфæстаг æй уæлтæмæн ахæссы фантазийы уæлвонг дунетæм.

Пьер Балланш

* * *

Æвдисгæ митæй хæрзæгъдау чи у, ахæм ахуыргондмæ æнхъæлмæ кæсæн ис æрмæстдæр зондамонæнтæм, мæнæ быдзæумæ хъазæн митæм куыд æнхъæлмæ кæсай, уыйау.

Цард кæй сафтид кодта кæнæ йæхæдæг йæхигъдауæй чи баихсыд, ахæм зæронд дзырды уд бауадзын – уый амоны сног кæнын нæ, фæлæ æрыгон скæнын. Уый фæрцы æвзаг фæхъæздыгдæр ваййы йæ мидтыхты фарнæй. Æвзагмæ зилын хъæуы, хуыммæ куыд зилай, афтæ. Зæхх тыллæг куы нал дæтта, уæд æй арфдæр бахуым кæн, æмæ та сбæзнаг уыдзæни.

Жозеф Жубер

* * *

Æхсæнады бартæ куыд табуйаг сты, афтæ табуйаг сты иу адæймаджы бартæ дæр, æмæ уыцы аксиомæйы ныхмæ ницы æрæвæрæн ис, тыхми йеддæмæ.

* * *

Къухты гуырымыхъдзинад удтæм дæр фæхæццæ вæййы.

* * *

Адæмы кад æмæ намасы тыххæй ныхæстæ мæм хынджылæджы хуызæн кæсынц. Монтень æмæ Паскалы уый тыххæй уарзын.

* * *

Мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры, цыма адæймагæй мæ куыдзыл æнувыддæр дæн.

* * *

Цивилизаци у поэзийы ныхмæ арæст æнахъинон цыдæр.

* * *

Ме сæфт уынын фæлгæты æвæрд фæткæй, математикон зондæй, арæнтæй æхгæд зондæй, коммерсанты зæрдæйæ – уый у, йæ дуканийы хъæдын тæрхæгау, хъæбæр.

* * *

Рæсугъддзинад арвæй æруадзгæ у, Хуыцауы лæвар. Мах уарзæм фидауц æмæ не ‘науынон сты фыдынд, гуылмыз фæлдисондтæ. Уый нын æнæбары рауайы; куыйтæ иууылдæр райынц магуыргуртыл – бызгъуырты кæй цæуынц, уымæ гæсгæ. Афтæ сты сабитæ дæр: фыдынд адæймаджы тыххæй сын цасфанды куы дзурай, уый хорз лæг у, зæгъгæ, уæддæр сæ нæ бауырдзæни.

* * *

Не ‘намæндтæ иууылдæр цæуынц нæ Æдылыдзинадæй. Уый, æвæдза, кæуылты нæ аххæссыди, кæдæмты нæ фæхæццæ! Дзыллæтæ къуымых сты, зæгъгæ, куы фæзæгъынц, уæд уый бынтон раст ныхас нæ вæййы. Æз махицæн батых кодтон æмæ, Дæллаг Сенæйы генералон уынаффæдонмæ кандидаты мыггагæй цыдæриддæр уыд, уыдоны политикон ныхæстæ иууылдæр бакастæн.

Æртиссæдзæй фылдæр уыдысты – сæ хъæлæстæй сæ скалдтой, буржуазийы разагъды лæгтæ кæй хонынц, уыдон: хъæздгуытæ, кадджынтæ-радджынтæ æмæ а. д. Гъемæ æнæхъолаты бæстæйы уыдонæй æнаккагдæр хæрджытæ разына, уый мæ нæ уырны.

Хатдзæг: ахуыргонд æмæ уæзданыл нымад чи у, уыдоны хъæуы фæтк æмæ æгъдауыл ахуыр кæнын. Райдайын та хъæуы æппæты сæрæй – нæ низтæ иууылдæр уырдыгæй цæуынц...

* * *

Тургенев мæм ныффыста, октябры (1871 азы. – Ред.), дам, æнæхъæн зымæг хъуамæ арвитон Парижы. Ныр мын уыздæни, кæимæ аныхас кæнон, уый. Уымæн æмæ мын æппындæр нал и, кæимæ дзурон æмæ цæуыл дзурон, уый.

* * *

Аивад æппæтæй уæлдæр лæууы. Æмдзæвгæты чиныг æфсæйнаг фæндагæй ахсджиагдæр у.

Гюстав Флобер

ЦИТАТÆТÆ

♦ Ис нæм æгæнон адæймагты æнæхъæн легионтæ, иудадыг сæ былалгъыл дарынц дзырд «паддзахад», хъуыды та кæнынц къазнайы хардзæй конд хæбизджыныл.

Михаил Салтыков-Щедрин

♦ А дунейыл мæм кæд исты хæзна ис, уæд уый у уырыссаг дзырд, уырыссаг æвзаг. Æрмæстдæр æвзагæй бæрæг у, адæймаг зæххы къорийы цы бынатæй рацыд, уый. Йæ Райгуыраен бæстæ дæр уый у.

Беллæ Ахмадулина

♦ ...Æвзаг æрдзон цардæй куы фæцæры, уæд йæ кой нæ фæкæнынц – койты бæсты æвзагæй дзургæ фæкæнынц. (...) Ныр махæн æндæр гæнæн нал ис æмæ хъуамæ нæ хъомысджын æвзагмæ, не ‘видигæ хæзнамæ закъонты æххуысæй зилæм. Владимир Иванович Далæн куыд уыд, афтæ нын «цардæгас» стыр уырыссаг æвзаг нал у, ссис «паддзахадон». Фæлæ дуне

æнæхъæнæй дæр иухуызон куы суа, уæд кæй нæ фæхъæздыгдæр уыдзæн (мах ахæм унификацимæ сарæзтам нæ ных), уый чи нæ уыны, уыдон къуырма æмæ куырм сты. Дуне хъæздыгдæр кæны æрмæст Хуыцауы сфæлдисгæ алыхуызон диссæгтæй. Адæймаджы ныхасы дыргъдон фæрнæйдзаг ваййы политикон æмæ коммерцион газетты кадавар, æнæахадгæ фæрæзты æххуысæй нæ, фæлæ, дзæнæтбæсты фидыцтау, йæ хуызтæ куы скалы, алымыггаг дидинджытæй куы сæрттивы, уæд. Францæгтæ се ‘взаг хъахъхъæнынц æддæрæгон «хæддзутæй», уымæн æмæ сæ зæрдыл дарынц гени Альфонс Додейы ныхæстæ: суанг цагъайраг кæмæй счындис, уыцы адæм дæр, дам, цалынмæ йе ‘взаг зонинхъом уа, уæдмæ йæм дæгъæлтæ уыдзæн ахæстоны дуарæй. Немыцаг Хайдеггер дæр удуæлдайæ хъахъхъæдта йæ мадæлон æвзаг, йæ нацийæн амыдта, йе ‘взаг кæй у йæ цæрæнхос, малæтæй йæ чи фервæзын кæндзæн, ахæм хæдзар. Хуымæтæджы цæрæн хæдзар нæ, фæлæ йæ адзалæй чи хиздзæн, ахæм политикон хъуыддæгтыл кæм дзурынц, ахæм хæдзар нæ, фæлæ Хуыцауы хæдзар.

Валентин Курбатов

◆ Æцæг фыссæг æдзухдæр хъодыгонд ваййы. Фæндаггæронмæ йæ раппарынц. Æрмæстдæр уырдыгæй у йæ бон цардмæ касын, архайгæ дзы нæ фæкæны, афтæмæй.

Александр Генис

◆ Урологон низтæй чи амард, уыдоны нымæц Уæрæсейы 1995 азæй 2005 азмæ фæци 9,6 проценты фылдæр. Урологон низтæй рынчынты нымæц та схæццæ 20,3 процентмæ.

*(Газет «Совершенно секретно»,
№9, 2011)*

◆ 2011 азы фыццаг æмбисы Цæгат Ирыстоны – Аланийы царджыты нымæц фæци 1940 адæймаджы къаддæр.

*(Газет «Северная Осетия»,
2011, 18 август)*

ЦЫППÆРКЪАХЫГ ХОСГÆНДЖЫТÆ

Хæдзарон царæгойтæ сывæллæтты хъахъхъæнынц аллергияйæ. Ахæм хъуыдымæ æрцыдысты америкаг ахуыргæндтæ бирæ иртасæн куыстыты фæстæ. Фæлварæнты архайдтой, 18 азы кæуыл нæма сæххæст, ахæм 600 сабийы. Иртæстæуыд, алыхуызон аллергентæ алкæй буарыл дæр цы хуызы фæзынынц, уый. Дохтыртæ ноджы бæрæг кодтой, сывæллоны бинонтæм хæдзарон царæгой ис æви нæй. Ахуыргæндты хатдзæг: саби куыдзимæ кæнæ гæдымæ цас чысылдæрæй райдайа хъазын, уыйбæрц æм фæстæдæр аллери къаддæр æмхиц уыдзæни.

Уæдæ уæ кæд фæнды, уæ сабитæн сæ иммунитет фидар уа, стæй сæм аллери æмгæрон ма цæуа, уæд самал кæнут куыдз кæнæ гæды.

ДЗЫППЫДАРГÆ ТЕЛЕФОН: ЙÆ ПАЙДАЙÆ ЙÆ ЗИАН – ФЫЛДÆР

2030 азмæ ракæй рынчынты нымæц фæуыдзæн 20 хатты фылдæр. Æртындæс бæстæйы цы иртасæн куыстытæ цыд, уыдон стыр дисы бафтыдтой ахуыргæндты. Бон 15 минутæй фылдæр чи нæ дзуры мобилон телефонæй, уыдонæн дæр тынг тæссаг у сæрымагъзы ракæй. Бирæтæ та фынддæсгай минуттæ нæ, фæлæ дзæвгар фылдæр дзурынц.

ХЪÆЛДЗÆГ НЫХÆСТÆ

Куырма лæджы дзуапп

Иу фыдгуырæн йæ зарды æрæфтыди куырма лæджы бафхæрын. Бауырдыг æм:

– Не Сфæлдисæг адаймаджы исты хорзæхæй æнæхай куы фæкæны, уæд ын уый хыгъдмæ æндæр цыдæр ратты. Гъеныр маена дæуан дæ цæстырухс айста. Фæлæ дын йæ бæсты цы радта?

– Цы радта, куы зæгъай, уæд мын стыр хорзы бацыди: де ‘лгъаг цæсгом цæмай ма уынон, уый мын сарæзта, – дзуапп радта куырма лæг.

«Балæй куы фæцух уа...»

Дыууæ хæлары иумæ сихор кодтой. Сæ цуры тæбæгты уыди фондз балер кæсæджы. Хæлæрттæй дзы иу бахордта цыппар, стæй уыцы уæзданхуызæй йе ‘мбалмæ дзурь:

– Кæсагмæ цæуылнæ ‘внæлыс?

– Нæ, дæхæдæг ын исты амал скæн, науæд балæй куы фæцух уа, мыййаг.

Аргъуаны

Аргъуанмæ чи ‘рбацыд, уыдонæн динамонæг дзурь:

– Йæ усæй разы чи нæу, уыдон-ма систæнт!

Иу адæймагæй фæстæмæ иууылдæр сыстадысты. Динамонæг бацин кодта:

– Хуыцауæй разы, кæдæй-уæдæй уынын, йæ усæй райгонд чи у, ахæм адæймаг!

Уæд æм лæг йæ бынатæй хъæр кæны:

– Рæдийыс, нæ фыдыхай. Мæнæн æндæрæбон мæ ус дурæй мæ къах асаста æмæ мæ бон сыстын нæу, уыйæддæмæ æз æппæты разæй фæгæпп ластаин!

Хинайæг

Иу лæг цæугæдоны йæхи надта, афтæмæй къæвда рацыди. Лæг малмæ йæхи байста: ма, дам, схуылыдз уон.

Хъазаг лæг

Дугъы уайынаы ерысты иу лæппу тынг фæстиау баззад. Иу хъазаг лæг тæрхонгæнæгмæ хъæр кæны:

– Уаргæ уыцы уæзвæд лæппуйæн цы нæ фаг кæны, уый зоныс?

– Цы?

– Бæх! Исчи йын йæ дугъон куы авæрид, уæд уайсахат иннæты разæй фæуид!..

Хъыбылдавæг

Быдзæу дын хуыйы хъыбыл куы адавид æмæ лидзынтæ куы сисид. Фæсте йæ расырдытой æмæ йæ куыддæр байафынмæ

хъавыдысты, афтæ дын уый бырынкъджыны зæххыл куы æрæвæрид. Нæмынтæ йæ байдыдта æмæ хъæр кæны:

– Гъа, мæнæ йам къах, цас дæ фæнды, уыйбæрц, æндæр мæ цæхæрадонмæ цы бабырыдтæ?!

Хицауы дыууæ фæлысты

Иу стыр хицау хуыйджытæн бафæдзæхста, райст-бавæрды фæлыст, дам мын бахуыйут.

– Ацы фæлысты-иу раæудзынæн уазджытæм, – бамбарын кодта хицау.

Хуыйджыты разамонæг æй фæрсы:

– Дæ фарн, дæ фарн, де зæдыстæн, ацы дарæсы цавæр уазджытæм цæудзынæ, уый ма нын куы зæгъис.

Хицауæн уыцы фарст æхсызгон кæм уыдаид? Йе ‘рфгуытæ фелхъынцъ кодта æмæ загъта:

– Æлгъаг, æмæ дæу та цы хъуыддаг ис?

– Мæ уæздан хицау, цæмæй хуыйгæ-хуыйын ма фæрæдийон... Кæд дæ, дæуæй стырдар хицау чи уа, ахæмты суазæг кæнынæн хъæуы ацы фæлыст, уæд хъуамæ разæй цыбырдæр уа. Кæд дæ хуымæтæг адæммæ цæуынæн хъæуы, уæд та хъуамæ фæсте уа цыбырдæр.

Хицау хъуыдыты аныгъуылди, стæй афтæ:

– Дыууæ фæлысты мын бахуый!

Йæ хъул сах абадти

Иуахæмы дын иу чынды лæг базармæ бæгъæввадæй куы ацæуид. Фæндагыл дурыл йæ къах скъуырдатæ, æмæ æнгуылдзтæй иуы туг акалд. Фæлæ лæг æппындæр нæ батыхсти æмæ дын хъæрæй дзуры:

– Оу, мæнæ цы амондджын разындтæн, оу, мæнæ мыл цы хорз æрцыди!

– Хорз лæг, дæ къахы туг куы кæлы, уæд цытæ дзурыс? – бафарста йæ иу фæндаггон.

– Ды та ахæмтæн цы ‘мбарыс? – дзуапп радта чындыгопп.
– Ныр мæ къæхтыл туфлитæ куы уыдаид, уæд мын сæ уыцы æнæхайыры дур нæ байсæфтаид!..

НОМДЗЫД АДЭЙМЭГТЫ ЦАРДЭЙ

* * *

Иван Крылов цэл кэнын тынг кэй уарзта, уый зындгонд хабар у. Фэлэ ма йэм эндэр аһахынон миниуэг дэр уыди – тамакойыл афтэ сагъуыд, эмэ-иу бон дэс эмэ дыууиссэдз сигареты бадымдта. Кусгэ дэр, дзургэ дэр эмэ фынай дэр кодта, сигарет йэ дзыхы, афтэмэй.

* * *

Александр Дюма йэ романти фыста әрмәстдәр әрвхуыз гәххәттыл, әмдзәвгәтә – бурыл, уацтә та уардихуыз гәххәттыл. Романти эмә уацтә фыста стьолы уәлхъус бадгәйә, пьесәтә та – диваныл хуысгәйә, йә рәмбыныкьәдзты бын-иу баз бакодта, афтэмэй.

* * *

Оноре де Бальзакы аһахуыр миты тыххәй дзырдтой, йәхәдәг ма әгас куы уыд, уәд. Йә кусәнуаты рудзгуйтә-иу афтә әнгом сәхгәдта, мидәмә рух әппындәр куыд нә цыдаид. Сойын цырәгьтә-иу ссыгьта, халат-иу скодта эмә куыста әстдәсгай сәхәттә, әхсәв-бон нә зонгәйә. Иудадзыг цымдта кьофи. Цәвиттон, канд номдзыд фыссәг нә уыди, фәлә фысджыты ‘хсән тәккә номдзыддәр кофеман дәр.

* * *

Александр Галич Чирчики куы цард, уәд бауарзта әрыгон актрисә Валентинә Архангельскаяы. (Чызг уыди фәскомцәдисы организациы секретарь, Галич та – йә хәдивәг). Иуахәмы сфәнд кодтой загсмә ацәуын эмә, ләг эмә ус кэй систы, уый тыххәй сә кьухтә әрәвәрын. Сә гәххәттытә чысыл чумәданы бафснайдтой эмә автобусы сбадтысты, чумәдан та сә кьәхты цур сәвәрдтой. Фәндагыл сә монцтә скуыстой эмә кәрәдзийән батә кэнын райдыдтой. Бынатмә куы бахәццәсты, уәд сә кьәхты бынмә әркастысты эмә – чумәдан уымнал: кьәрныхтә сә куыст бакодтой. Цәй загс эмә ма цәй цыдәр! Әнкьардәй раздәхтысты фәстәмә. Афәдзы фәста сын райгуырди чызг, Аләнә-ном ыл сәвәрдтой.

* * *

Иуахæмы номдзыд трагик Каратыгин А. С. Грибоедовæн афтæ:
 – Ехх, Александр Сергеевич, цас курдиæттæ дын балæвар
 кодта Хуыцау! Поэт дæр дæ, музыкант дæр, сæрæн бæхыл-
 бадæг дæр, стæй ноджы иттæг хорз лингвист (фондз европæйаг
 æвзагæй дарддæр ма Грибоедов зыдта персайнаг æмæ араббаг
 æвзагтæ). Грибоедов бахудт æмæ афтæ зæгъы:

– Баууæнд мыл, Петрушæ, бирæ курдиæтты хицау чи у, уымæ
 иу æцæг курдиат дæр нæ вæййы.

* * *

Поэт Хлебников, стыр интеллекты хицау, Мидхæсты рæстæг
 царди тынг мæгуыр. Йе ‘мдзæвгæтæ-иу базыцъары нывæрдта
 æмæ сæ йе ‘ккойы хаста. Арæх ын-иу сæфгæ дæр фæкодтой.
 Иуахæмы чингуыты дуканимæ бацыд æмæ дзы федта йæхи чи-
 ныг – хорз гæххæттыл уагъд, иттæг аив фæлгонцгонд. Зыд
 цæстытæй йæм бирæ фæкасти – балхæнын æй йæ бон нæ уыд:
 йæ дзыппытæ – зыбыты афтид.

Поэт уæззау рынчын фæцис æмæ иу фæсвæд хъæуы амард.
 Йæ амæлаты фæстæ дзы æппæлын райдыдтой, газетты æмæ
 журналты йæ хуыдтой гени, йе сфæлдыстады тыххæй Мæскуы-
 йы æмæ иннæ горæтты кастысты лекцитæ.

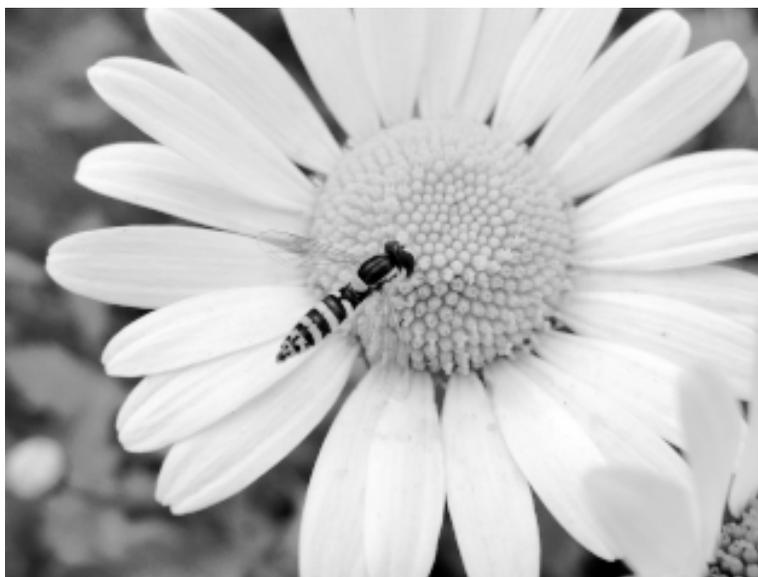

Пыхс йæ сæрыл рахаста.

*Картофæн йæ лæшпын –
хуры тын.*

Дидинæг – царды хос, Цардæн йæ фидуц.

«МАХ ДУГ» 2011 АЗЫ НЫММУХУЫР КОДТА:**АРДАСЕНТЫ ХАДЗЫБАТЫР: 100 АЗЫ**

АРДАСЕНТЫ Хадзыбатыр. Аз бауарзтон, фатәһриу денджыз, дәу. Аемдзәвгәтә. VIII, 64.

ВИССАРИОН БЕЛИНСКИЙ: 200 АЗЫ

Виссарион БЕЛИНСКИЙ. Базырджын ныхәстә. V, 91.

БРЫТЪИАТЫ ЕЛБЫЗДЫХЪО: 130 АЗЫ

ЦОКОЛАТЫ Екатерина. Елбыздыхъойы фыстәджытә. IV, 6.

ЕЛБЫЗДЫХЪО. Фыстәджытә, уац IV, 11.

АЛХАЗТЫ Знауыр. Елбыздыхъойы мысгәйә. IV, 17.

ГУЫЦМÆЗТЫ АЛЕШ: 60 АЗЫ

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. Ды хъуамә... Алеш, мә судзаг рис. VIII, 72.

ГУЫЦМÆЗТЫ Алеш. Индиаг хәрәфырт. Радзырд. VIII, 76.

ДАРЧИТЫ ДАУЫТ: 100 АЗЫ

ДАРЧИТЫ Дауыт. Раздәрау дә мысын. Аемдзәвгәтә. V, 6.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 80 АЗЫ

ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Аз хурән бамынагәй тарстән... Аемдзәвгәтә. III, 30.

ДЗАНТИАТЫ АНАТОЛИ: 70 АЗЫ

ДЗАНТИАТЫ Анатоли. Анахарсис. Трагеди. IX, 10.

ДЗУГАТЫ ГЕОРГИ: 100 АЗЫ

ДЗУГАТЫ Георги. Ехх, цы фәци уыцы уалдзәг?.. Аемдзәвгәтә. VII, 6.

ДЗУЦЦАТЫ ЭЛЬБРУС: 75 АЗЫ

ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус. Рагон хәлар. Уацау. III, 39.

ЕПХИТЫ ТӘТӘРИ: 100 АЗЫ

ЕПХИТЫ Тәтәри. Сатирикон радзырдтә. XI, 17.

КАЛОТЫ ХАЗБИ: 90 АЗЫ

Хазбийы тыххэй дзурынц: Царукъаты Алыксандр, Дзуццаты Хадзы-Мурат, Тъехты Мысост, Николай Карпов. VI, 30.

КЪУБАЛТЫ АЛЫКСАНДР: 140 АЗЫ

КЪУБАЛТЫ Алыксандр. Ёмдзæвгæтæ, мысинæгтæ. X, 6.

МИХАИЛ ЛОМОНОСОВ: 300 АЗЫ

Михаил ЛОМОНОСОВ. Хъуыдытæ. XI, 121.

МАЛИТИ ГЕУÆРГИ: 125 АНЗИ

Ёмдзæвгæтæ æмæ мысинæгтæ Геуæргийы тыххэй. X, 16.

МАЛИТИ Геуæрги. Ёмдзæвгитæ. X, 24.

НИГЕР: 115 АЗЫ

НИГЕР. Ёмдзæвгæтæ, проза. XI, 6.

Нигеры тыххэй мысинæгтæ. XI, 13.

РАБИНДРАНАТ ТАГОР: 150 АЗЫ

ТАГОР. Ёмдзæвгæтæ, хъуыдытæ. V, 84.

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 90 АЗЫ

СЕЧЪЫНАТЫ Ладемыр. Юмористон радзырдтæ. III, 14.

ТАБОЛТЫ СОЛТАНБЕГ: 65 АЗЫ

БЗАРТЫ Руслан. Ёцæг ирон лæг. Уац. IX, 117.

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 75 АЗЫ

ТОТРАТЫ Руслан. Чыныг рохуаты – культура фæсдуар. Уац. IX, 104.

ТУГЪАНТЫ МАХАРБЕГ: 130 АЗЫ

Уазы фырт Ацæмæз. Кадæг. VIII, 6; *Нарти Насиран. Кадæнгæ.* VIII, 16.

ТУГЪАНТЫ Махарбег. Куыд куыстон нарты кадджыты нывтыл.

VIII, 18; Дыгуры, Гагуаты, Цæргæсаты æмæ Астанты тыххэй таурагътæ. XII, 112.

ХОДЫ КАМАЛ: 70 АЗЫ

ХОДЫ Камал. Фыдæлты карз хæстæ. Ёмдзæвгæтæ. I, 8.

ХОЗИТЫ ЯКОВ: 95 АЗЫ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Разныхас. II, 6.

ХОЗИТЫ Яков. Ёмдзæвгæтæ. II, 9.

ХЪАЙТЫХЪТЫ ГЕОР: 100 АЗЫ

ХЪАЙТЫХЪТЫ Геор. Цæуын мæ зæххыл хъалæй. Ёмдзæвгæтæ. VIII, 58.

ХЪАНЫХЪУАТЫ ИНАЛ: 160 АЗЫ

ХЪАНЫХЪУАТЫ Инал. Аемдзæвгæтæ. IV, 20.

ЦÆГÆРАТЫ МАКСИМ: 95 АЗЫ

ЦÆГÆРАТЫ Максим. Аехсардæсæм стъалы. Радзырд. VI, 14.

ЦÆГОЛТЫ ГЕОРГИ: 140 АЗЫ

ЦÆГОЛТЫ Георги. Зымагон æхсæв. Радзырд. IV, 23.

ЧЕХОЙТЫ СÆРÆБИ: 95 АЗЫ

ЧЕХОЙТЫ Сæрæби. Хæстон лирика. VI, 24.

ПОЭЗИ

АБАЙТЫ Эдуард. Фæскъæвдайы цин. Аемдзæвгæтæ. III, 81; Зæрдæйы мысинæгтæ. Аемдзæвгæтæ. X, 99.

АБОЙТЫ Зарæ. Аертæ фæндаджы. Аемдзæвгæтæ. III, 89.

БАБОЧИТИ Руслан. Аертæ æмдзæвги. VI, 89.

БАСИТЫ Дзамболат. Аемдзæвгæтæ, фыстæг. IX, 93.

БИАЗЫРТЫ Кромвел. Цард-цæрæнбонты цу... Аемдзæвгæтæ. II, 111.

БОЦИТЫ Алыксандр. Мæ царды чиныг. Аемдзæвгæтæ. VII, 24.

БУТАТЫ Эльмæ. Мæ бæллицтæ. Аемдзæвгæтæ. X, 105.

БЫЗЫККАТЫ Земфирæ. Фæззыгон бон æрлаууыд уалдзæг. Аемдзæвгæ. V, 76.

БЫРНАЦТЫ Барон. Цыдтæн, куывдмæ цæуæгау, зиумæ. Аемдзæвгæтæ. II, 108.

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Царды хъулаттæ. Аемдзæвгæтæ. VII, 51.

ДЗЫВГЪУИСАГ. Аерцыдтæн дæм кæддæрау. Аемдзæвгæтæ. XI, 105.

КАЛОТЫ Хазби. Аемдзæвгæтæ. VI, 39.

КОБЕСТЫ Зауырбег. Аемдзæвгæтæ. VII, 72.

КОКОЙТЫ Эльзæ. Поэзи – удлаууæн цырагъ. Аемдзæвгæтæ. IV, 28.

Дæ фæзындмæ кастæн. Аемдзæвгæтæ. XI, 30.

КЪАДЗАТЫ Станислав. Дыууæ хуры æхсæн. Аемдзæвгæтæ. II, 31;

Урс зиу. Аемдзæвгæтæ. XII, 5.

КЪУДУХТЫ Маринæ. Табуйаг цæхæртæ. Аемдзæвгæтæ. XII, 85.

РÆМОНТЫ Георг. Уалдзæджы цъæх тамæн. Аемдзæвгæтæ. IV, 73.

УАЛЫТЫ Лаврент. Мæ рухс дзуар. Аемдзæвгæтæ. I, 86.

- ЦОМАРТАТЫ *Дунетхан. Ёмдзэвгæ. VII, 72.*
 ХÆМЫЦАТЫ *Албег. Хурсыгд бæллицтæ. Ёмдзэвгæтæ. IX, 9.*
 ХÆМЫЦАТЫ *Юри. Ёртæ æмдзэвгæйы. I, 97; VII, 73.*
 ХÆУЫТАТЫ *Къоста. Удыбæстæ. Ёмдзэвгæтæ. II, 106.*
 ХЕТÆГАТЫ *Аслан. Дыууæ æмдзэвгæйы. VI, 98.*
 ХОДЫ *Камал. Дæ рард адæммæ сфыдæх дæ, Хуыцау. Ёмдзэвгæтæ. IX, 5.*
 ХЪÆЦМÆЗТЫ *Азæ. Азты уæз. Ёмдзэвгæ. VI, 97.*
 ХЪОДАЛАТЫ *Герсан. Ирдзæрæн. Ёмдзэвгæтæ. XI, 58.*

ПРОЗÆ

- АБАЙТЫ *Лавренти. Цыппар хабары. V, 97.*
 АЛБОРТЫ *Беллæ. Ёмбисæндтæ. III, 87.*
 АЛХЪАЦАТЫ *Аслæнбег. Ёрыхъусæггаг хабæрттæ. VII, 75.*
 АЦæг цаутæ, æмбисæндтæ, хъæлдзæг ныхæстæ *I, 89.*
 ГАДЖИТЫ *Илас. Ахмæты сюрприз. Радзырд. IX, 80.*
 ГУСАЛТЫ *Барис. Ёмæ уый цыдæр удыгага куы у!.. Уацау. 1, 18; II, 40.*
 ДАУЫРАТЫ *Дамир. Иры буц уадзжытæ. Документалон уацау. VIII, 95.*
 ДЗАСОХТЫ *Музафер. Мæйты дæргъæн азтæ. X, 28; XI, 34.*
 ДЗУЦАТЫ *Къоста. Царды нывтæ. Этюдтæ. V, 77.*
 ДЖУСОЙТЫ *Нинæ. Лæгдзинады кадæг. VII, 57.*
 КЦОЙТЫ *Астемыр. Дзæрæхы хæрæг. Ацæг цау. XII, 89.*
 МАЛИТЫ *Хасан. Сау лæг. Радзырд. VII, 10.*
 МАМИАТЫ *Таймураз. Цардвæд. Мысинæгтæ. XI, 66.*
 Мысинæгтæ. *Махарбеджы тыххæй дзурынц Абайты Вассо, Мамиты Димитр, Дзугаты Георги, Калоты Фатимæ, Гасынты Жорж. VIII, 38.*
 РУБАЙТЫ *Барис. Брутаг сæрæнгуыр. VI, 99.*
 СÆЛБИТЫ *Дианæ. Дзæнæты дуар. Элеги. III, 85.*
 ТЪЕХТЫ *Валентин. Зноны хур. Этюдтæ. VII, 29.*
 УАЛЫТЫ *Виктор. Фыдæлты уæзæг. Мысинæгтæ. XII, 96.*
 Фарн хъахъхъанæг. *III, 5.*
 ХУЫГАТЫ *Сергей. Нæ æрхуы цæджинаг. Уацау. V, 9; VI, 42.*
 ХЪАЗИТЫ *Мелитон. Новеллæтæ. IV, 43.*
 ХЪАЙТЫХЪТЫ *Азæмæт. Дзамбабайы ныстуан. Таурæгъ. IV, 33.*
 ХЪАУЫРАТЫ *Дауыр. Уадындзæй гуырдтæ. Этюдтæ. IX, 58.*
 ЦГЪОЙТЫ *Хазби. Ёртæ радзырды. II, 12.*
 ЦОМАРТАТЫ *Изæтбег. Зынгхуыст бæллицтæ. Роман. XII, 15.*
 ЧЕРЧЕСТЫ *Хъасболат. Къаннæг радзырдтæ. VI, 91.*

ХÆСТ – МÆЛÆТÆН БÆРÆГБОН

Базырджын ныхæстæ, æмдзæвгæтæ. VI, 5.

ХÆСТЫ ФÆНДÆГТЫ

БАГАТЫ Аврам. Фæдисы цыдысты Багаты æфсымæртæ. VI, 120.

ТÆЛМАЦТÆ

Гертæ КРЕФТНЕР. Æмдзæвгæтæ, миниатюрæтæ. III, 91.

Владимир ПАЛЬЧИКОВ. Кæмдæр та симыңц Нарт. Æмдзæвгæтæ. VI, 103.

ЗОЛОЙТЫ Аркади. Немыцаг поэзийæ. VII, 77; XII, 101.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Аргъæуттæ. III, 104; V, 102; VII, 82.

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Æнæнцой дуджы бæлццон. XII, 118.

Кадæггæнæг. I, 132.

КЪАДЗАТЫ Станислав. Хъисфæндыр. Æмдзæвгæ. I, 134.

Нывгæнæджы æнтыст. IX, 132.

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. Урс базыртæ. Æмдзæвгæтæ. I, 99.

ТОХСЫРТЫ Къоста. Разныхас. IX, 92.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

АГЪНАТЫ Гæстæн. Ирон чиныг – сæрсæфæны былыл. I, 113.

ХЪАЗИТЫ Мелитон. Фыдæлты фæдтæ агургæйæ. VII, 104.

НЕ ‘ВЗАГ – НÆ ФАРН

КЪОДОТЫ Арина. Дзырд «зæрдæ»-имæ баст фразеологизмтæ Секъайы сфæлдыстады. I, 128.

Сидт. V, 128.

ХЪАМБОЛТЫ Тамерлан. «Аллон национ ахуырады концепци» царды рауадзыны тыххæй. II, 130.

ЦГЪОЙТЫ Хазби. Зæрдæ хъæдгом кæны. V, 130.

РÆСТÆГ – РÆСТÆВЗАРÆН

ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Сындзы бынæй сындз æвзары. IV, 92.

КЦОЙТЫ Астемыр. Бинонты сәфт. VII, 124.
ХЪОДЗАТЫ Ехсар. Хорз ма рақан әмә фыд ма ссарай. IV, 104.

АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСӘН

МАМИАТЫ Изетә. Аивад – удварны рәзән. III, 117; IV, 122.

УИДӘГТӘ

ӘЛБОРТЫ Дианә, ДЗОДЗЫККАТЫ Заидә, ЦХУЫРБАТЫ Олеся.

Ирон адәмы историон бастдзинәдты әвдисәнтә лексикайы. X, 127.

БАДЫ Елхъан. Бәрәгзонәнтә Турчы цәрәг адәмы тыххәй. X, 120.

БЗАРТЫ Руслан. Елхъаны ахсдзиаг куыст. X, 119.

ГУСАЛТЫ Барис. Салам. Эссе. VI, 128.

Уырнәнтә әмә мәнгуырнәнтә. V, 139; VII, 131; X, 134;

ФЫССӘГ ФЫССӘДЖЫ ТЫХХӘЙ

ЦОМАРТАТЫ Изәтбег. Донән йә әрфыты. X, 139.

Мәнгтә фыссын аив нәу. X, 142.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Аивәдты республикон лицейы ахуыргәнинагты куыстытә. V, 116.

Аивәдты республикон лицейы ахуыргәнинагты куыстытә... VI, 111.

Нинә Аксеновайы куыстытә. III, 95.

Байцаты Людмилайы куыстытә. IV, 79.

Габаты Владимиры ист кьамтә. II, 118.

Хетәггаты Асланы куыстытә. I, 104.

Әрдзы сфәлдисгә диссәгтә. VII, 92.

Тугъанты Махарбеджы куыстытә. VIII, 24.

Харебаты Константины ист кьамтә. IX, 121.

*«Алайнаг барәг». X, 108. ГӘБУТЫ Тамерлан. Фәсныхас нә «Рав-
дыст»-мә. X, 118.*

Баликьоты Амираны куыстытә. XI, 124.

Галазты Русланы куыстытә. XII, 105.

*АРВИСТОН. I, 135; II, 134; III, 132; IV, 128; VI, 135; VII, 134; VIII,
136; IX, 134; XI, 134, XII, 128.*

ТӘФӘРФӘС

Әлборты Хадзы-Умар. IV, 141.

Цъары фæрстыл:

2. Мидбылхудт.
3. «Тары зары гитарæ».
4. Цæф сæгуыты маст.

* * *

<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал «Мах дуг».

Подписано к печати 15.11.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.

Тираж 1100 экз. Заказ № 418. Цена свободная.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247